

Proef ingediend met het oog op het behalen
van de graad van Master in de Geschiedenis

EXODUS EN TERUGKEER

ZONNEBEKENAREN TIJDENS EN NA DE EERSTE WERELDOORLOG: EEN DEMOGRAFISCHE RECONSTRUCTIE

ULRIKE DECLERCK
2019-2020

W E T E N S C H A P S W I N K E L

In samenwerking met Memorial
Museum Passchendaele 1917

Promotor: Prof. Dr. Nel de Mûelenaere
Letteren en Wijsbegeerte

VRIJE
UNIVERSITEIT
BRUSSEL

Proef ingediend met het oog op het behalen
van de graad van Master in de Geschiedenis

EXODUS EN TERUGKEER

**ZONNEBEKENAREN TIJDENS EN NA DE EERSTE
WERELDOORLOG: EEN DEMOGRAFISCHE RECONSTRUCTIE**

ULRIKE DECLERCK
2019-2020

Promotoren: Prof. Dr. Nel de Mûelenaere
Letteren & Wijsbegeerte

Proef ingediend met het oog op het behalen
van de graad van Master in de Geschiedenis

THE RETURN OF THE REFUGEES

**A DEMOGRAPHIC RECONSTRUCTION OF ZONNEBEKE DUR-
ING WORLD WAR ONE**

ULRIKE DECLERCK
2019-2020

Ik verklaar plechtig dat ik de masterproef, (Exodus en terugkeer, Zonnebekenaren tijdens en na de Eerste Wereldoorlog: een demografische reconstructie), zelf heb geschreven.

Ik ben op de hoogte van de regels i.v.m. plagiaat en heb erop toegezien om deze toe te passen in deze masterproef.

Datum

Naam + handtekening

5 juni 2020

Ulrike Declerck

Deze masterproef is (ten dele) tot stand gekomen in de periode dat het hoger onderwijs onderhevig was aan een lockdown en beschermende maatregelen ter voorkoming van de verspreiding van het COVID-19 virus. Het proces van opmaak, de verzameling van gegevens, de onderzoeksmethode en/of andere wetenschappelijke werkzaamheden die ermee gepaard gaan, zijn niet altijd op gebruikelijke wijze kunnen verlopen. De lezer dient met deze context rekening te houden bij het lezen van deze masterproef, en eventueel ook indien sommige conclusies zouden worden overgenomen.

INHOUDSOPGAVE

1	ABSTRACT	7
2	SAMENVATTING	8
3	DANKWOORD	10
4	INLEIDING	11
4.1	HISTORIOGRAFIE	13
4.1.1	DE DEMOGRAFIE: OORLOGSVLUCHTELINGEN	14
4.1.2	HYPOTHESE	22
4.2	ONDERZOEKSVRAGEN	24
4.3	BRONNEN	29
4.4	METHODE	35
4.4.1	KIESLIJST EN 'NAMENLIJST'	35
4.4.2	VLUCHTELINGENFICHES	36
4.4.3	REPATRIËRINGSDOCUMENTEN	37
4.4.4	BEVOLKINGSBOEKEN	37
4.4.5	AANVULLING	38
4.4.6	VERGELIJKING	39
4.4.7	BIJKOMEND ONDERZOEK	40
5	DE UITTOCHT	44
5.1	BELGIË OP DE VLUCHT	44
5.2	ANGST EN PANIEK	45
5.3	DE UITWIJZING VAN DE DUITSE BURGERS	47
5.4	EERSTE GEWELD EN DUITSE TERREUR IN BELGIË	47
5.5	BANGE DAGEN EN NOODMAATREGELEN IN ZONNEBEKE	50
5.6	DE DUITSE OPMARS BEWEEGT ZICH VERDER	51
5.7	VLIEGENDE MAANDAG	53
5.8	CHAOS ZORGT VOOR ORGANISATIE	54
5.8.1	HET OFFICIEEL BELGISCH COMITE VAN HULPBETON AAN VLUCHTELINGEN	54
5.8.2	OKTOBER 1914: EEN MASSALE VOLKSVERHUIZING	56
5.8.3	OOSTENDE: STORMLOOP NAAR DE HAVEN	56
5.9	DE WESTHOEK	59
5.9.1	VERDERE ONTWIKKELINGEN IN ZONNEBEKE	59
5.9.2	SCHUWE MAANDAG	60
5.9.3	ZONNEBEKE OP DE VLUCHT	61
5.9.4	ZONNEBEKE IN CIJFERS	62

6	OORLOGSVLUCHTELINGEN IN FRANKRIJK	66
6.1	CATEGORIEËN VLUCHTELINGEN	68
6.2	SCHOMMELINGEN IN DE VLUCHTELINGEN-POPULATIE	70
6.3	ORGANISATIE	72
6.4	FINANCIËLE STEUN	75
6.5	ARBEID EN INKOMEN	77
6.6	DISCUSSIEPUNTEN	80
6.7	ZONNEBEKENAREN IN FRANKRIJK	85
6.7.1	VERSPREIDING IN FRANKRIJK	85
6.7.2	VLUCHTELINGEN IN CIJFERS	90
6.7.3	OVEREENKOMSTEN INDICATOREN VAN ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN	97
6.7.4	RECONSTRUCTIE ZONNEBEKE OP DE VLUCHT	108
7	DE TERUGKEER	110
7.1	DE OMSTANDIGHEDEN	114
7.2	DE AANKOMST EN ONTVANGST	115
7.3	BEVOLKINGSCIJFERS	117
7.4	DE TERUGKEER IN CIJFERS	121
8	NAOORLOGSE VERGELIJKING	124
8.1	GESLACHT	125
8.2	GEBORTEPLAATS	127
8.3	LEEFTIJD	129
8.4	BEROEP	132
9	CONCLUSIE	134
10	BIBLIOGRAFIE	138
10.1	AFKORTINGEN	138
10.2	ONUITGEGEVEN BRONNEN	138
10.3	UITGEGEVEN BRONNEN	138
10.4	DIGITALE BRONNEN	138
10.5	LITERATUURLIJST	139
11	BIJLAGEN	143
11.1	LEEFTIJD ZONNEBEKENAREN IN 1914	143
11.2	BEROEPSCATEGORIE ZONNEBEKENAREN IN 1914	145
11.3	VERSPREIDING ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN IN FRANKRIJK MET TABEL	149

11.4	AFSTAND ZONNEBEKE-VLUCHTPLAATS	152
11.5	LEEFTIJDEN IN 1918	153
11.6	BEROEPEN ONGEKEND VOLGENS LEEFTIJD	155
11.7	WERKLOZEN VOLGENS LEEFTIJD	157
11.8	BEROEPSCATEGORIE ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN	158
11.9	BURGERLIJKE STAAT ONGEKEND PER LEEFTIJD	162
11.10	TOEVLUCHTSOORD VAN DE ZONNEBEKENAREN TIJDENS WOI 164	
11.11	GEGEVENS ZONNEBEKENAREN PER BRON	165
11.12	SPECIFICATIE ONDERZOEK VAN TERUGGEKEERDE ZONNEBEKENAREN NA WOI	166
11.13	VERGELIJKING GESLACHT ZONNEBEKENAREN VAN 1914 TOT 1921	167
11.14	VERGELIJKING GEBOORTEPLAATS ZONNEBEKENAREN VAN 1914 TOT 1921	168
11.15	VERGELIJKING LEEFTIJDEN ZONNEBEKENAREN VAN 1914 TOT 1921	169
11.16	VERGELIJKING BEROEPSCATEGORIEËN ZONNEBEKENAREN VAN 1914 TOT 1921	171

1 ABSTRACT

Keywords: *World War I, WOI, refugees, social reconstruction, Zonnebeke, refugees of Zonnebeke, refugees in France, return.*

This thesis discusses the demographic reconstruction of Zonnebeke during and after world war one. Through this became the question: ‘what is the demographic impact of World War One on Zonnebeke?’ We divided this question into two parts: the exodus and the return. I founded my research on the basis of 4 documents: the voters list of 1919, the repatriation documents, the voters list of 1920 and the population register of WOI. The data that was gained has been processed through a quantitative random survey.

The first part of this research, the exodus, focused on the refugees of Zonnebeke who fled to France. Here were the 3 questions: ‘How were the refugees of Zonnebeke divided over France?’, ‘How are the refugees of Zonnebeke divided based on the 3 indicators: sex, age and profession?’ and ‘Are there similarities between the indicators in 5 departments with the biggest concentration of refugees of Zonnebeke?’.

The second part of this research, the return, handles 2 questions. The first question is: ‘How many inhabitants of Zonnebeke returned back to their town?’. Here it can be seen that Zonnebeke was faced with a large temporary emigration. The second question handles: ‘Were there shifts within the population structure?’. This was based on their sex, age, profession and birthplace. It can be established that there has been a change in the population structure.

After both facets were examined, it can be concluded that 3 years after World War One (1921) the demographic impact was clearly visible in the town of Zonnebeke.

2 SAMENVATTING

Trefwoorden: *wereldoorlog I, WOI, vluchtelingen, demografisch wederopbouw, sociale reconstructie, demografische impact, Zonnebeke, vluchtelingen van Zonnebeke, vluchtelingen in Frankrijk, terugkeer.*

Al bijna evenlang als er mensen zijn, is er sprake van oorlog. Oorlog is een begrip dat op zowel grote als kleine schaal kan aanwezig zijn. Met de Eerste Wereldoorlog werd bijna de gehele wereld betrokken in het totale gevecht. Gedurende de gehele oorlogsperiode hadden 600.000 Belgen onderdak gezocht in Frankrijk, Nederland en Engeland. België was dan ook het toneelstuk geweest van vele veldslagen. Hierbij hoort het oorlogsconcept ‘de oorlogsvluchtelingen’. Na jaren strijd is de oorlog niet zomaar afgelopen. De frontlinies waren vaak geheel met de grond gelijk gemaakt. Hierna moesten niet enkel de dorpen en steden heropgebouwd worden, ook de inwoners waren genoodzaakt terug hun leven op te nemen. Deze burgers waren vaak gevlucht voor het geweld, alsook uit angst voor de bezetter. Wanneer ze terugkwamen in hun streek van afkomst was het een ware zoektocht om de restanten van hun huizen te vinden. Velen waren hun ouderlijk huis verloren. Vaak werd er verkozen om terug te keren naar hun dorp en daar hun leven terug op te bouwen. De vluchteling was één van de eerste en één van de laatste figuren van het oorlogsgebeuren. Zonder (nieuwe) inwoners was een wederopbouw haast onmogelijk. Net zoals WOI, drukte de wederopbouw een stempel op de Westhoek die we nog steeds kunnen opmerken.

Deze thesis behandelt de demografische structuur van Zonnebeke voor en na Wereldoorlog I. Om een antwoord te formuleren op de onderzoeksvraag ‘Wat is de demografische impact van WOI op Zonnebeke?’ wordt het onderzoek in twee opgesplitst: de exodus en de terugkeer. In het eerste deel van mijn onderzoek wordt er een steekproef uitgevoerd naar de Zonnebeekse vluchtelingen in Frankrijk. Eerst wordt de verdeling in Frankrijk bestudeerd. Vervolgens wordt de vluchtelingenstroom aan de hand van drie indicatoren onderzocht: geslacht, leeftijd en beroep. De vijf departementen waar de grootste concentratie Zonnebeekse vluchtelingen aanwezig was, worden onderzocht aan de hand van de indicatoren. Er wordt zo een antwoord gevormd op de onderzoeksvraag ‘Zijn er overeenkomsten tussen de indicatoren per verblijfplaats?’

De terugkeer focust zich op de naoorlogse situatie. Aan de hand van de vraag ‘Hoeveel gevluchte Zonnebeekse dorpelingen keerden effectief terug naar de gemeente?’ wordt de

tijdelijke emigratie van de gemeente bestudeerd. Als laatste wordt er een naoorlogse vergelijking gedaan om de verschuivingen binnen de Zonnebeekse bevolkingsstructuur te achterhalen. Deze vraag werd beantwoord op basis van verschillende indicatoren: leeftijd, geslacht, beroep en geboorteplaats.

Dit kwantitatieve onderzoek werd berekend na het analyseren van de Franse vluchtelingenfiles van de Grote Oorlog, repatriëringsdocumenten, de kieslijst van 1920 en 1919, die een kopie is van de situatie van 1914 en het bevolkingsregister van 1921. Er mag niet vergeten worden dat er bij de oorlogsvluchtelingen slechts onderzoek is gevoerd naar 85,2% van het toenmalige inwonersaantal. Dit gaat concreet over 3360 van de 4220 inwoners. Hierbij zijn ook alle gegevens van de slachtoffers van de Grote Oorlog uit Zonnebeke gevoegd. We kunnen concluderen dat in 1921 van de vooroorlogse Zonnebeekse bevolking 2528 burgers teruggekeerd zijn. Zonnebeke had een grote tijdelijke emigratie. Eveneens was de demografische impact in 1921 duidelijk op te merken in de bevolkingstructuur als in de bevolkingsomvang.

3 DANKWOORD

Met deze masterproef heb ik de mogelijkheid om een opleiding als master in de geschiedenis af te ronden. Eerst en vooral wil ik mijn goede vrienden bedanken voor de steun en aanmoedigende berichten gedurende dit traject. Vaak zorgden hun peptalks voor het extra nodige duwtje in de rug.

Dit onderzoek zou niet mogelijk geweest zijn onder de hulp en steun van Torsten Feys, mijn eerste promotor. Ik wil hem dan ook graag bedanken voor de aangename samenwerking. Hij was een praktische hulp bij het samenstellen van mijn scriptie. Vervolgens wil ik mijn huidige promotor, Nel De Mûelenaere, bedanken. Zij stond steeds open voor vragen en feedback en haar kritisch inzicht leerde mij een duidelijker standpunt in te nemen.

Daarnaast wil ik mijn dank betuigen aan het Memorial Museum Passchendaele 1917, meer specifiek aan Karen Derycke. Als wetenschappelijk medewerkster heeft ze mij bijgestaan om mijn onderzoek in goede banen te leiden. Eveneens heeft ze hulp geboden bij mijn bronnenonderzoek, zowel om deze te bekomen als voor mogelijke lacunes.

Verskillende instanties zijn zeker vernoemenswaardig voor mijn scriptie. Zo werd ik telkens vriendelijk ontvangen bij de dienst burgerzaken van Zonnebeke. Ondanks de coronacrisis wilde de Zonnebeekse heemkring mij ontvangen en verleende men toegang tot nieuw bonnenmateriaal.

Mijn laatste woorden van dank wil ik graag richten aan mijn familie, ouders en mijn vriendin Laura. Zij stonden telkens klaar voor mij als het moeilijker werd en zorgden voor de nodige motivatie. Het clichégezegde “zonder hen was het niet gelukt” is hier zeker toepasselijk.

4 INLEIDING

Oorlog is een concept dat onze wereld al zijn hele geschiedenis tekent. Wanneer we terugdenken aan oorlogen leggen we automatisch de link met de grote slagen, de oorzaken, de partijen die tegenover elkaar staan, kortweg het militaire aspect. Ondanks het verschillend karakter van ieder geschil dat werd uitgevochten, is er vaak één overeenkomstig element, namelijk de verwoesting. Hierbij zijn er gebieden gespaard gebleven, maar er zijn er ook die volledig van de kaart geveegd werden. Dit is het geval met de frontstreek in de Westhoek na de Eerste Wereldoorlog. Dit gebied kende dan ook een groot aantal vluchtelingen.

Er zijn al vele bibliotheken vol geschreven over de oorlog en de rol van de soldaten. Het lot van de gewone man en al zeker dat van de vrouw kon hierdoor van veel minder aandacht genieten. Mijn onderzoek wil hieraan een bijdrage leveren. Op het burgersvolk van ons *poor little Belgium* mogen we nochtans trots zijn, maar hoogstwaarschijnlijk levert het niet evenveel patriottisme op als de herdenking van WOI.

Het gekozen onderwerp is een reconstructie van de bevolkingsstructuur van Zonnebeke voor, tijdens en na de Eerste Wereldoorlog. In samenwerking met het Memorial Museum Passchendaele 1917 en de Wetenschapswinkel ben ik tot dit onderwerp gekomen. Mijn hoofdvraag luidt: ‘Wat was de demografische impact van WOI op de gemeente Zonnebeke?’ Deze masterproef kan opgesplitst worden in twee onderdelen: de exodus en de terugkeer.

Bij de exodus ligt de focus op de oorlogsvluchtelingen. Aan de hand van een ontrafeling van de vluchtelingenstroom wordt er naar een antwoord op de volgende vraag gezocht: ‘Hoe waren de oorlogsvluchtelingen verdeeld over Frankrijk?’ Dit onderzoek zal een specifieke steekproef worden van de Zonnebeekse vluchtelingen in Frankrijk. Verder zal desondanks deze focus aandacht geschonken worden aan extra gegevens over andere toevluchtsoorden om deze zodoende verder te belichten en/of in kaart te brengen. Eveneens zal hieraan de hypothese getoetst worden, alsook zal er gezocht worden naar overeenkomstige kenmerken van de Zonnebekenaren per departement. Bij de oorlogsvluchtelingen wordt er tevens onderzoek gevoerd naar: geslacht, leeftijd en beroep.

Het volgende onderdeel, de terugkeer, sluit hier deels bij aan. Met de indicatoren leeftijd, geslacht, beroep en geboorteplaats aan de basis worden de verschuivingen in de bevolkingsstructuur van Zonnebeke bestudeerd. Deze aspecten werden gekozen op basis van wat aanwezig is in het voor- als in het naoorlogse bronnenmateriaal. Dit onderzoek biedt aldus een antwoord op de volgende onderzoeksvraag: ‘Waren er verschuivingen in de Zonnebeekse bevolkingsstructuur voor en na WOI?’ Logischerwijs is als combinatie tussen beide thema’s, de exodus en terugkeer, de volgende vraag tot stand gekomen: ‘Hoeveel van de vooroorlogse Zonnebeekse bevolking keerde terug na WOI?’ Het is hier van belang om van de inwoners te weten wie heeft meegevochten, wie effectief gevluht is en wie het oorlogsrelaas niet overleefde. Alsook is het niet onbelangrijk om het oorspronkelijke bevolkingsaantal te kennen voor de oorlog uitbrak. Al deze facetten zijn noodzakelijk om een demografische reconstructie te maken van Zonnebeke.

Bij dit kwantitatief onderzoek wordt er gebruik gemaakt van volgende originele bronnen: de kieslijst uit 1919 (die een kopie is van de situatie in 1914) en 1920, de vluchtelingenfiles, de repatriëringsdocumenten en het bevolkingsregister van Zonnebeke van 1921.

4.1 HISTORIOGRAFIE

In vergelijking met de geschiedschrijving over het oorlogsgebeuren van WOI blijven de demografische wederopbouw en oorlogsvluchtelingen eerder een onderbelicht fenomeen.

Alhoewel de wederopbouw van minder aandacht kon genieten dan de militaire geschiedenis, is de collectie literatuur voor België behoorlijk uitgebreid. Als we kijken naar de wederopbouwperiode na de koloniale strijd in Afrika of in het Midden-Oosten of de Russische laagvlakte, kunnen we concluderen dat er heel wat minder wetenschappelijk onderzoek naar gevoerd is.¹ We kunnen een grote ommekeer opmerken in de historiografie over België tijdens de Eerste Wereldoorlog. Tussen 1995 en 2014 is de interesse in deze reconstructie fel gegroeid. Dit valt deels te verklaren door het naderen van de eeuwherdenking van de Grote Oorlog. Nieuwe bronnen zorgden voor nieuwe interesse voor de oorlog en alsook voor zijn nog niet onderzochte gebieden. Deze aandacht kwam evengoed van de amateur als van professionele historici. De belangstelling was van zowel nationale als internationale aard. In het jaar 1995 verschenen er gemiddeld twintig publicaties per jaar met betrekking tot de Grote Oorlog. Als we dit aantal bekijken in de aanloop naar de honderdjarige herdenking, rond 2014, merken we dat er jaarlijks tweehonderd werken gepubliceerd werden. Deze vooruitgang is dus evenzeer kwantitatief als kwalitatief.² Het Rijksarchief is rond de herdenkingsperiode gestart met de oorlogsarchieven te ontsluiten en heeft hierbij ook verschillende inventarissen gepubliceerd. Het vernieuwend onderzoek naar de demografie en oorlogsvluchtelingen werd hierdoor vereenvoudigd.³

Opvallend is dat het verhaal over de demografie, de vlucht en de terugkeer naar de verwoeste gewesten nog steeds onderbelicht blijft. Sinds de eeuwwisseling kwam hier

¹ CLOUT, H., *After the ruins. Restoring the countryside of France after the First World War*, Exeter, 1996, 2.

² VRINTS, A., 'Van niemandsland tot de 'grote klaprozenexplosie': twee decennia onderzoek over België in de Eerste Wereldoorlog, 1995-2014', *BMGN Low Countries Historical Review* 131-3, 2016, 54-60.

³ AMARA, M., 'Inventaire des archives du Comité officiel belge de Secours aux Réfugiés (Le Havre) 1914-1925', *Algemeen Rijksarchief*, Brussel, 2016. En SYMOENS, B., 'Inventaris van het archief van "The central register of War Refugees, Central Register of Belgian Refugees" 1914-1919', *Algemeen Rijksarchief. Inventarissen* 420, Brussel, 2009.

langzaam verandering in. De toen verschenen publicaties rond het thema waren nog steeds kleinschalig in vergelijking met het militaire gebeuren of zelfs met de fysieke wederopbouw.⁴ Dit kan wellicht verklaard worden door een gebrek aan primaire bronnen. Deze werden vernield tijdens WOI, zijn verdwenen of werden nooit gevormd.⁵

4.1.1 DE DEMOGRAFIE: OORLOGSVLUCHTELINGEN

In 1999 beschreef Anne Morelli in 'Belgische Emigranten' de emigratie (van de oorlogsvluchtelingen) als een vergeten stuk geschiedenis. Zij zag een verklaring in het feit dat de geschiedschrijving moest bijdragen tot een positieve beeldvorming van een land. Mensen die hun natie verlaten door politieke, economische of religieuze omstandigheden dragen hier niet aan bij. Morelli is professor aan ULB en gespecialiseerd in de hedendaagse geschiedenis. In dit boek, waar ze redacteur van is, zijn werken van verschillende auteurs verzameld. Het geheel vormt een uitgebreid werk over de Belgische emigratie. Ze besluit dat er nog veel onderzoeksmogelijkheden zijn binnen het domein.⁶ Hier zorgt de historicus Pierre-Alain Tallier voor de bijdrage aan het onderwerp in het hoofdstuk 'De Belgische vluchtelingen in het buitenland tijdens de Eerste Wereldoorlog'. In een twintigtal pagina's heeft hij het over zowel kwantitatieve als kwalitatieve aspecten. In zijn artikel heeft hij het niet specifiek over de frontstreek. Hij behandelt kort de gekendste toevluchtsoorden Frankrijk, Nederland en Groot-Brittannië en hun moeilijkheden. Bij ieder land vermeldt de historicus het aantal Belgische vluchtelingen. Van het totale aantal Belgische vluchtelingen, 1,3 à 1,5 miljoen, waren er in Engeland bij het begin van de oorlog 150.000 à 200.000 Belgen die onderdak zochten. Op 11 november 1918 was dit aantal geslonken naar 125.000 Belgische vluchtelingen. In Frankrijk merkt hij van 1914 tot 1918 een stijging van 250.000 naar 325.298 Belgen. Voor de vluchtelingen van Belgische origine in Nederland heeft hij het enkel over 1 miljoen vluchtelingen in 1914. Tallier, momenteel actief in het Algemeen Rijksarchief, besluit dat de geschiedenis van de oorlogsvluchtelingen nog geschreven moet

⁴ VRINTS, A., 'Van niemandsland tot de 'grote klaprozenexplosie': twee decennia onderzoek over België in de Eerste Wereldoorlog, 1995-2014', *BMGN Low Countries Historical Review* 131-3, 2016, 54-60.

⁵ CLOUT, H., *After the ruins. Restoring the countryside of France after the First World War*, Exeter, 1996, XVII.

⁶ MORELLI, A. ed., *Belgische Emigranten*, Berchem, 1999, 9-12.

worden.⁷ Vanaf de jaren 2000 merken we dat er meerdere werken verschijnen rond het thema. We nemen een ware opmars waar in de internationale en nationale literatuur.

De combinatie van de thema's oorlogsvluchtelingen en demografie is eerder exceptioneel in de literatuur. Het werk 'In de sporen van de Eerste Wereldoorlog in Brussel' uit 2016 is hiervan een uitzondering. De grootste aandacht gaat naar een demografische vergelijking van Brussel voor en na WOI. Deze studie handelt over verschillende demografische aspecten die het gevolg zijn van het oorlogsgebeuren. In een korte alinea worden de 600.000 Belgische vluchtelingen vermeld die de hele wereldoorlog in het buitenland verbleven. Er wordt geconcludeerd dat alle demografische parameters beïnvloed werden door het oorlogsgebeuren. België had een algemene bevolkingsdaling van 2,3% tussen 1914 en 1919. Verder zal dit resultaat geverifieerd worden aan de hand van de bevolkingsomvang van Zonnebeke. Eveneens moet er ook belang gehecht worden aan de conclusie betreffende de leeftijds piramide. Er werd hier een vermindering van het aantal 20 tot 30-jarigen geconstateerd. Deze daling is hoofdzakelijk te wijten aan een geringer aantal mannen, aangezien deze gediend hadden in het leger en waarbij er meerdere het leven lieten. Mogelijk is deze reductie ook waar te nemen voor de Zonnebeekse bevolking. De matige interesse voor het thema wordt hier verklaard door de aandacht die hoofdzakelijk gevestigd werd op de Tweede Wereldoorlog. Bij het bestuderen van WOI ging de belangstelling hoofdzakelijk naar de Vlaamse soldaten aan het front, het activisme en de rol van Koning Albert I. Dit werk werd gerealiseerd door de samenwerking van zestien historici. Hier vinden we de onder meer Michaël Amara en Pierre-Alain Tallier terug. Op het einde van het artikel wordt verduidelijkt dat voor een volledige studie over de oorlogsvluchtelingen het werk van Amara 'Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas' wordt aangeraden.⁸ Michaël Amara zorgde met dit werk voor een synthese van de nationale geschiedenis van de oorlogsvluchtelingen. Hij heeft het over de verschillende gebieden binnen België. Voorafgaand aan dit boek, uitgegeven door l'Unvirsité libre de Bruxelles (ULB) in 2008, schreef Amara al meerdere

⁷ TALLIER, P.A., 'De Belgische vluchtelingen in het buitenland tijdens de Eerste Wereldoorlog' in A. Morelli ed., *Belgische Emigranten*, Berchem, 1999, 21-42.

⁸ JAUMAIN, JOURDAIN, AMARA, et al. "In de sporen van de Eerste Wereldoorlog in Brussel", *Brussels studies*, nr 102, 2016

(<https://journals.openedition.org/brussels/1418>) online geraadpleegd op 10/04/2020

artikels over de oorlogsvluchtelingen. Deze historicus, gespecialiseerd in de hedendaagse geschiedenis, is nog steeds verbonden aan de ULB. Voor Engeland, Nederland en Frankrijk werden hetzelfde aantal vluchtelingen overgenomen als bij Tallier. Hij voegde bij ieder toevluchtsoord meerdere resultaten toe. Dit zowel per regio als voor ieder jaartal tijdens de Grote Oorlog. Voor Frankrijk haalt hij de belangrijkste departementen aan waar de Belgische vluchtelingen zich bevonden. De vijf belangrijkste waren Seine (60 000-80 000), Seine-Inférieure (35 396), Pas-de-Calais (14 718), Calvados (13 303) en Seine-et-Oise (12 650). Deze aantallen waren allen gegevens uit 1918. Hierbij zal er worden nagegaan of deze vijf departementen ook het populairst waren onder de Zonnebekenaren. Amara bespreekt niet enkel de vlucht van Belgische vluchtelingen op kwantitatieve wijze, maar haalt ook de werkproblematiek en de interne spanningen aan. Hij probeert ook de lezer te laten meevoelen met de vluchtelingen evenals met degenen die verbleven in bezet België. Tevens voegt hij de terugkeer van de vluchtelingen toe. Het enige ontbrekende facet is hoeveel Belgische oorlogsvluchtelingen effectief teruggekeerd zijn. Dit pionierswerk uit 2008 vormt vaak de basis van andere onderzoeken omtrent Belgische vluchtelingen. Amara maakt uitvoerig gebruik van nieuw bronnenonderzoek, hij raadpleegde archieven in België, Frankrijk, Nederland en Groot-Brittannië. Hij is momenteel actief in het Algemeen Rijksarchief.⁹

Anette Becker, een Franse historica, benadert hoofdzakelijk het sociale aspect van de wereldoorlog. Zij schenkt nauwelijks aandacht aan het militaire oorlogsgebeuren. In haar boek 'Les cicatrices rouges 14-18: France et Belgique occupées' wordt haar specialisatie in WOI en zijn sociale en culturele zijde duidelijk waarneembaar. Becker, verbonden aan Université Paris Nanterre, zorgt voor nieuwe inzichten in het dagelijkse leven tijdens de oorlog in bezet gebied. Beckers onderzoek is van kwalitatieve aard. In vergelijking met de andere literatuur is het aantal cijfergegevens eerder miniem. Ze komen wel overeen met de resultaten van haar medehistorici. Haar focus ligt zowel op het bezette Frankrijk als België. Zij schenkt eveneens aandacht aan een hoofdstuk over de oorlogsvluchtelingen en hun exodus, maar dit is eerder miniem. Dit wijst op een vernieuwende interesse voor het thema in

⁹ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008.

2010.¹⁰ In het verzamelwerk uit 2014, 'The history of the First World War', wordt er een algemeen beeld geschetst van de wereldoorlog. Er wordt in het hoofdstuk 'refugees and exiles' aandacht besteed aan de vluchtelingen. In een 40 pagina's zorgen Peter Gatrell en Philippe Nivet voor een kort overzicht over de vluchtelingen in Frankrijk, Nederland en Groot-Brittannië. De algemene maatregelen en de problematiek worden hierin besproken. Gatrell, een Brit en Nivet, een Fransman, verwijzen vaak naar het werk van Amara. Beide historici voegen wel nog eigen bevindingen toe over de vluchtelingenstromen. Het cijfermateriaal over de vluchtelingen in de verschillende landen is dan ook identiek aan dat van Amara. Ze blijven wel eerder oppervlakkig en specifïeren niet over bepaalde gebieden zoals de frontstreek. Gatrell, die professor is aan de universiteit van Manchester in de economische geschiedenis, is tevens gespecialiseerd in de moderne migratie. Nivet zijn specialisatie betreft zowel de hedendaagse als de politieke geschiedenis en de Grote Oorlog. Gatrell heeft in vergelijking met Nivet eerder algemene synthesewerken over het onderwerp geschreven.¹¹ Nivet publiceerde meerdere werken over de oorlogsvluchtelingen en hun situatie in Frankrijk. In zijn artikel uit 2004 'Les réfugiés de guerre dans la société française (1914-1946)' heeft hij het enkel over vluchtelingen in Frankrijk. Zijn cijferanalyse is gelijk aan deze van Amara. Wanneer Nivet het heeft over een grote Belgische concentratie vluchtelingen heeft hij het over vier departementen. Deze zijn Seine, Seine-Inférieure, Calvados en Seine-et-Oise. In vergelijking met Amara heeft hij het niet over het departement Pas-de-Calais. Een ander opvallend verschil is dat Nivet de cijfergegevens van 1917 gebruikt en Amara deze van 1918. Aan de hand van het onderzoek met betrekking tot Zonnebeke zal worden nagegaan of Pas-de-Calais een groot aantal vluchtelingen kende. Het resultaat hiervan zal gebaseerd zijn op het grootste aantal Zonnebekenaren per departement.¹²

In hetzelfde jaar, 2014, werd het boek 'le premier exode. la grande guerre des réfugiés belges en France' gepubliceerd. Het is een overzichtelijk en gedetailleerd werk over de Belgen in Frankrijk. Dit is niet uitzonderlijk voor de historicus Jean-Pierre Poppelier. Hij concentreert zich al meer dan 25 jaar op onderzoek tussen België en Frankrijk. Er wordt

¹⁰ BECKER, A., *Les cicatrices rouges 14-18: France et Belgique occupées*, Mayenne, 2010.

¹¹ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 186-215.

¹² NIVET, P., 'Les réfugiés de guerre dans la société française (1914-1946)' in *Histoire, économie et société* 23-2, 2004, 248.

aandacht geschonken aan verschillende zones in beide landen, dus eveneens aan het frontgebied. Poppelier gebruikt dezelfde cijfergegevens als Amara, Tallier, Gatrell en Nivet. Net zoals Amara en Nivet benoemt hij het belang van de plaatsing van de Belgische regering. Poppelier vermeldt hier dat er vele Belgen aanwezig waren in het Franse departement Seine-Inférieure. Eveneens zal hier een vergelijking voor Zonnebeke mogelijk zijn. In zijn onderzoek benadrukt Poppelier verschillende oorzaken voor het weinige onderzoek rond het thema. Eerst vermeldt hij dat de exodus van WOII de vlucht van WOI in de schaduw heeft geplaatst. Anderzijds haalt hij het feit aan dat de ‘man van de straat’ van minder aandacht kon genieten in de geschiedschrijving. Als laatste ziet hij een verklaring dat er vooral respect wordt getoond aan de soldaten die heldhaftig hun land hebben verdedigd. Zo konden de burgers en de burgerslachtoffers op minder belangstelling rekenen.¹³ Poppelier zorgt in ‘Les exilés belges en France. Histoires oubliées 1914-1918’ voor zijn bijdrage met het hoofdstuk ‘La refonte de l’armée belge et la création du complexe militaro-industriel du havre’. Hij verrijkt het nog nauwelijks gevoerde onderzoek naar dit aspect. Poppelier haalt hier geen kwantitatieve resultaten aan, maar benadrukt hier terug de waarde van de Belgische regering.¹⁴ Het boek, uitgegeven door Racine in 2017, verzamelt werken van negen verschillende historici. De titel wijst ons erop dat nog niet alle aspecten van het thema onder de loep zijn genomen. Nochtans zorgt dit werk voor een goeie aanvulling op het boek van Amara uit 2008. Het gehele verzamelwerk heeft als rode draad de ballingschap van de Belgische bevolking in Frankrijk. Enkel het laatste hoofdstuk handelt over de ballingschap van de Fransen in België. Het gevormde onderzoek is louter en alleen van kwalitatieve aard.¹⁵

Als laatste is de masterproef van Stefanie Van Laere aan de Universiteit van Gent een vernieuwende studie. In ‘Over-leven na de Grote Oorlog. De demografische gevolgen van de Eerste Wereldoorlog in België in kaart gebracht’ werkt ze op basis van ‘mouvement de la population et de l’état civil’. Hierbij ontbreken de gegevens van de frontsteden om een demografische vergelijking te maken van deze gemeenten. Zij bespreekt verschillende

¹³ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 105-120.

¹⁴ POPELIER, J.-P., ‘La refonte de l’armée belge et la création du complexe militaro-industriel du Havre’, in RACINE red., *Les exilés belges en France. Histoires oubliées 1914-1918*, Bruxelles, 2017, 7-44.

¹⁵ RACINE red., *Les exilés belges en France. Histoires oubliées 1914-1918*, Bruxelles, 2017.

onderdelen van de demografie waaronder de bevolkingsomvang en -dichtheid, bevolkings-samenstelling, migratie, nuptialiteit, nataliteit en mortaliteit. Deze laatste drie factoren komen in het demografisch onderzoek van Zonnebeke niet aan bod. Ze merkt na de oorlog een grote stijging in de nuptialiteit en spreekt zelfs over een ‘huwelijksboom’. Wat betreft de mortaliteit is het vanzelfsprekend dat er tijdens WOI een grote piek waarneembaar is. Net zoals bij de nataliteit concludeert Van Laere dat de wereldoorlog geen kantelpunt was. Bij beiden zet de dalende trend zich verder. Haar onderzoek naar de migratie is veel uitgebreider. Ze besluit dat er een grote stijging was in de tijdelijke migratie. Haar cijfergegevens omtrent de vluchtelingen worden gehaald uit het vooraf besproken werk van Tallier. In verband met de bevolkingsomvang en -dichtheid constateert ze, net als in de studie over België, een daling. Dit is het enige facet waarin de frontstreek wordt besproken, zodoende kan de bevolkingsomvang van Zonnebeke hieraan getoetst worden. Bij het bestuderen van de bevolkingssamenstelling van België concludeert Van Laere hetzelfde als de demografische studie over Brussel, namelijk een forse daling in het aantal mannelijke 20 tot 30-jarigen. Zij besluit tevens dat het aantal vrouwen van 50 tot 60 jaar een stijging kent. Haar onderzoek trekt verschillende conclusies in verband met de burgerlijke staat. Zo merkt ze een stijging op in het aantal weduwnaars en vrouwelijke vrijgezellen. Door een gebrek aan gegevens kunnen deze ondervindingen niet gekoppeld worden aan het demografisch onderzoek van Zonnebeke. Van Laere haalt de regionale verschillen tussen Vlaanderen en Wallonië aan. In haar conclusie benadrukt ze wel dat het hier over een korte termijnstudie gaat en dat er nog veel onderzoek binnen het domein mogelijk is.¹⁶

Ondanks de vele wetenschappelijke literatuur over de demografie, kunnen we opmerken dat er nog heel wat delen onbehandeld zijn. De impact van verschillende indicatoren, zoals beroep, leeftijd of sociale komaf wordt soms beperkt aangehaald. Anderzijds zijn er vele vragen over de oorlogsvluchtelingen (en de demografie) nog niet behandeld. Had de bevolkingsdichtheid van een streek invloed op het aantal overlijdens binnen de oorlogsvluchtelingen? Wat waren de geboortecijfers en het sterftcijfers onder de oorlogsvluchtelingen? Hoeveel overlijdens waren te wijten aan ziekte bij de oorlogsvluchtelingen? Vele vragen zullen hoogstwaarschijnlijk nooit een antwoord hebben, deels door beperkt

¹⁶ VAN LAERE, S., *‘Over-leven na de Grote Oorlog’ De demografische gevolgen van de Eerste Wereldoorlog in België in kaart gebracht*, Ugent, Letteren en Wijsbegeerte, masterscriptie Nieuwe geschiedenis, 2009.

bronnenmateriaal. Naast het beperkt aantal beschikbare bronnen zijn er nog andere verklaringen. Zoals aangegeven was dit oorspronkelijk een onderbelicht thema.

De studies die handelen over naar waar de oorlogsvluchtelingen van een bepaalde streek of gemeente zijn uitgeweken, blijken echter miniem. Als deze al aanwezig zijn, gaat het over een zeer algemeen werk of eerder over een minieme steekproef. Voor Zonnebeke is er al het artikel van de hand van Zonnebekaar en historicus Daniël Hoflack 'Zonnebeekse vluchtelingen tijdens de Eerste wereldoorlog in Angers'. Deze auteur was op zoek naar zijn eigen familie en leverde daarbij een bijdrage aan een nog niet onderzocht aspect van de geschiedenis. In 2001 was er nog bijster weinig geschreven over het onderwerp. Dit artikel was dus vernieuwend. Hij achterhaalde zo dat er 162 Zonnebeekse vluchtelingen aanwezig waren in het Franse Angers en zijn deelgemeenten.¹⁷ Dit stukje familiegeschiedenis werkte inspirerend tot een uitgebreider onderzoek. Eveneens was het feit dat dit aspect, behalve deze steekproef nog niet was uitgewerkt, een extra stimulus tot het voeren van verdere research en een onderzoek te starten. Bovendien werd er nauwelijks gepraat over de terugkeer van de vluchtelingen na WOI en de bevolkingsstructuur. Het doel was om een bijdrage te leveren aan de dorpsgeschiedenis van Zonnebeke en eveneens aan het algemeen thema van de oorlogsvluchtelingen.

Ten slotte is het vernoemen van André Deseyne noodzakelijk. Hij was belangrijk voor de dorpsgeschiedenis van Zonnebeke. In 'Zonnebeke tussen 2 oorlogen', gepubliceerde door de Zonnebeekse heemkring, wordt er niet verwezen naar officieel bronnenmateriaal. We kunnen wel afleiden dat hij zelf ooggetuige was en dat hij ook mondelinge informatie heeft verzameld. Deseyne woont namelijk sinds 22 februari 1922 in Zonnebeke. Deze amateur-historicus was tot 1973 werkzaam in de gemeenteschool van zijn woonplaats. Eens gepensioneerd bracht hij meerdere publicaties over zijn West-Vlaamse dorp uit.¹⁸ In 1976 schreef hij samen met zijn zoon Aleks Deseyne het boek 'Zonnebeke 1914-1918: Dood en heropstanding van een dorp'. Hier wordt er wel verwezen naar originele bronnen, waaronder gemeentekieslijsten. Ondanks dat beide boeken niet wetenschappelijk van aard zijn, zijn deze wel van belang voor het onderzoek. Beide werken beschikken namelijk over

¹⁷ HOFACK, D., 'Zonnebeekse vluchtelingen tijdens de Eerste Wereldoorlog in Angers', *Zonneheem* 30-2, 2001, 19-25.

¹⁸ DESEYNE, A, *Zonnebeke tussen 2 oorlogen*, Zonnebeke, 1994.

informatie die anders niet terug te vinden is. Deze literatuur wordt enkel gebruikt om een duidelijke schets te geven van de situatie in Zonnebeke, niet voor de algemene synthese.¹⁹

¹⁹ DESEYNE, A. en DESEYNE , A., *Zonnebeke 1914-1918: Dood en Heropstanding van een dorp*, Zonnebeke, 1976.

4.1.2 HYPOTHESE

In eerste instantie was de hypothese dat de meeste Zonnebekenaren zich dicht aan de grens België-Frankrijk zouden vestigen. Wanneer men dicht bij huis was, werd de terugkeer eenvoudiger. Een extra drijfveer kon ook zijn dat de kans op mondelinge informatie geringer was wanneer men zich verder van de gevechtlijn bevond.²⁰ De regeringen verkozen echter om de ‘kwetsbare’ groepen verder weg van het front te houden.²¹ Poppelier benadrukt het belang van de Belgische regering. Met deze factor verklaart hij de Belgische aanwezigheid in Seine-Inférieure.²² Nivet voegde hier nog meerdere departementen aan toe. Hij zag ook een grote concentratie Belgische vluchtelingen in Seine, Calvados en Seine-et-Oise.²³ Amara haalde dezelfde 4 departementen aan, maar vulde deze aan met het departement Pas-de-Calais. Beide zijn van mening dat Seine en Seine-Inférieure de grootste concentratie Belgische vluchtelingen telde.²⁴ Buiten het belang van de Belgische regering, was het mogelijk dat de burgers hun toevluchtsoord bepaalden door hun persoonlijke netwerken.²⁵ Ook dit facet zal in het onderzoek nader belicht worden. Enerzijds zal hiervoor de afstand van de departementen tot aan de Belgisch-Franse grens worden nagegaan. Anderzijds zal het aantal Zonnebekenaren die hun toevluchtsoord in deze departementen vonden bestudeerd worden.

Een hypothese over de demografie vormen is heel wat moeilijker. Het aantal studies over de impact van WOI op de demografie van België is niet bijster hoog. Van Laere in haar onderzoek naar de demografie van België als meerdere historici in de studie over Brussel concludeerden dat de bevolkingsomvang van België als van Brussel een daling kende. Eveneens besloten beiden dat het aantal 20 tot 30-jarigen verminderd zou zijn. Binnen deze

²⁰ GATRELL, P. en NIVET, P. ‘Refugees and Exiles’ in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 191-192.

²¹ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 45-46.

²² Ibid, 82-83.

²³ NIVET, P., ‘Les réfugiés de guerre dans la société française (1914-1946)’ in *Histoire, économie et société* 23-2, 2004, 248.

²⁴ AMARA, M., *Des Belges à l’épreuve de L’Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 85.

²⁵ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 19-20.

leeftijdscategorie is de daling hoofdzakelijk merkbaar bij het aantal mannelijke burgers.²⁶ Dit laatste onderzoek gaat niet over de frontsteden. Aan de hand van deze vergelijking hoop ik te constateren of deze bevindingen ook gelden voor het frontgebied. De resultaten van Van Laere over de stijging na de Grote Oorlog van het aantal vrouwen in de leeftijdscategorie 50 tot 60-jarigen en een daling voor het aantal jongeren konden niet vergeleken worden. Dit was onmogelijk door een gebrek aan gegevens over de leeftijd in de naoorlogse bronnen.²⁷

²⁶ JAUMAIN, JOURDAIN, AMARA, et al. "In de sporen van de Eerste wereldoorlog in Brussel", *Brussels studies*, nr 102, 2016

(<https://journals.openedition.org/brussels/1418>) online geraadpleegd op 10/04/20

²⁷ VAN LAERE, S., *'Over-leven na de Grote Oorlog' De demografische gevolgen van de Eerste Wereldoorlog in België in kaart gebracht*, Ugent, Letteren en Wijsbegeerte, masterscriptie Nieuwe geschiedenis, 2009, 105-110.

4.2 ONDERZOEKSVRAGEN

Op 4 augustus 1914 werd de Belgische neutraliteit, door zijn geografische ligging, op gewelddadige wijze geschonden. Het land werd al vanaf het prille begin mee de oorlog ingesleurd.²⁸

De Eerste Wereldoorlog was een ongekende uitdaging voor de bevolking. Men werd geconfronteerd met de Duitse bezetter. Er heerste voedseltekort, ziekte, woningschaarste en werkloosheid. Anderhalf miljoen Belgen sloegen op de vlucht voor het oorlogsgeweld. Families werden opgesplitst en mensen leefden in onwetendheid of ze elkaar nog zou terugzien. Vele mannen moesten al snel naar het front trekken.²⁹ Er wordt geschat dat er bij het uitbreken van WOI 1,5 miljoen Belgen op de vlucht sloegen.³⁰ Als we dit vergelijken met ons buurland Frankrijk merken we meteen enkele verschillen. In het begin van de oorlog waren er vooral vluchtelingen uit Noord- en Oost-Frankrijk. Dit aantal lag respectievelijk lager en wordt geschat tussen 120.000 en 150.000 Fransen.³¹ Naargelang de wereldoorlog vorderde, kende dit land een grote stijging in het aantal vluchtelingen. Dit cijfer zou op het einde van het oorlogsgebeuren oplopen tot 2 miljoen. We spreken in Frankrijk van drie vluchtelingengolven. België kende dus van bij het begin een groter vluchtelingenaantal.³²

Na 1586 dagen ellende keerde in 1919 de rust langzaam terug in België. Toch was er nog heel wat commotie. Bijna iedereen moest zware verliezen verwerken.³³ De oorlog had dan ook grote fysieke en mentale gevolgen. Niet alleen waren er miljoenen slachtoffers ten gevolge van de oorlog, maar er waren ook 100.000^{den} woningen verwoest in België.³⁴ Het landschap van de Westhoek was herleid tot een woestijn. Het volledige land werd op

²⁸ KRUIZINGA, S., 'Neutrality', in J. Winter ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 555.

²⁹ BUIJS, J. en Verpoest, L. 'Wat voorafgaat', in BUIJS J. e.a., *Herleven. Leuven na 1918*, Leuven, 2018, 13.

³⁰ NIVET, P., 'Les réfugiés de guerre dans la société française (1914-1946)' in *Histoire, économie et société* 23-2, 2004, 5.

³¹ ALARY, E., *La Grande Guerre des civils*, Paris, 2013, 150-152.

³² NIVET, P., 'Les réfugiés de guerre dans la société française (1914-1946)' in *Histoire, économie et société* 23-2, 2004, 248.

³³ Ibid, 29.

³⁴ SMETS, M., 'De wederopbouw als onderzoekopgave' in M. SMETS ed., *Resurgam De Belgische wederopbouw na 1914*, Brussel, 1985, 10-11.

verschillende vlakken zwaar getroffen door de Grote Oorlog. In Leuven, Lier, Visé, Dendermonde en Aarschot waren pleinen, straten en soms gehele wijken van de kaart geveegd. De Duitse en de geallieerde troepen hadden over het hele land oriëntatiepunten, zoals kerktorens, om strategische redenen laten ontploffen.

De frontstreek werd het zwaarst getroffen.³⁵ Deze frontlijn was zo'n 600 kilometer lang en liep van de Noordzee tot aan de Zwitserse grens.³⁶ Ondanks de vele slachtoffers aan beide zijden, zag het westelijke front van het najaar van 1914 tot het voorjaar van 1918 er ongeveer hetzelfde uit.³⁷ In de frontsteden Diksmuide, Ieper en Nieuwpoort was er na de oorlog nauwelijks nog iets van het stratenpatroon te herkennen. Zo was er tussen Nieuwpoort en Ploegsteert een bijna vijf kilometer brede strook waar alles was weggeveegd.³⁸ Andere bronnen spreken zelfs van een gebied van 60 km lang en 10 tot 20 kilometer breed, van Nieuwpoort tot Diksmuide en van Ieper tot aan de Leie, dat gehele verwoesting kende.³⁹ In de oorlogszone werden hele gemeenten van de kaart geveegd.⁴⁰

Mijn gekozen ruimteafbakening ligt pal op de frontlinie. Om meer specifiek te zijn op een tiental kilometer van het centrum van Ieper. Ieper zelf is één van de bekendste Belgische steden van de Eerste Wereldoorlog. Dit onder meer door de invoering van het chemische wapen, gas, één specifiek type kreeg zelfs de naam 'yperiet'.⁴¹ De vier slagen bij Ieper, die verspreid zijn over de vier oorlogsjaren, waren dan ook van groot belang voor het verloop van de oorlog. Mijn gekozen gemeente, Zonnebeke, aan de Ieperse frontlinie, had het zwaar te verduren bij de eerste twee slagen bij Ieper. Tot in het jaar 1917 was Zonnebeke in de handen van de Duitse bezetter.⁴² Tijdens de Derde Slag bij Ieper, beter bekend als de Slag

³⁵ LIERNEUX, P. en PEETERS, N., *De Grote Oorlog voorbij. België 1918-1928*, Tielt, 2018, 99 en 121.

³⁶ DE GEEST, M., *Een dure vrede. Van brave little Belgium naar poor little Belgium*, Antwerpen, 2018, 58.

³⁷ Ibid, 183.

³⁸ LIERNEUX, P. en PEETERS, N., *De Grote Oorlog voorbij. België 1918-1928*, Tielt, 2018, 121.

³⁹ BAERT, K., 'Wonen in de verwoesting. Omstandigheden en getuigen.', in J. CORNILLY e.a. eds., *Bouwen aan de wederopbouw, 1914/2050: Architectuur in de Westhoek*, Ieper, 2009, 20.

⁴⁰ LIERNEUX, P. en PEETERS, N., *De Grote Oorlog voorbij. België 1918-1928*, Tielt, 2018, 42.

⁴¹ BARTON, P. *Passendale, slagveld van wereldoorlog I*, Tielt, 2007, 109.

⁴² JASPERS, P., 'Huib Hoste and the reconstruction of Zonnebeke, 1919-1924', in N. BULLOCK en L. VERPOEST eds., *Living with history 1914-1964*, Leuven, 2011, 219.

bij Passendale⁴³, en het Duitse Lenteoffensief was Zonnebeke terug deel van het strijdtoneel. De gemeente werd toen geheel met de grond gelijk gemaakt.⁴⁴ Op dat ogenblik waren alle dorpingen al gevlucht uit de gemeente.⁴⁵ Binnen België waren er grote interne verschillen op te merken. Brussel werd eerder omschreven als een stad met gunstige leefomstandigheden tijdens WOI. Als we Ieper hiermee gaan vergelijken zien we een geheel tegengesteld tafereel.⁴⁶ De oorlog had een grote demografische impact gehad op het West-Vlaamse gebied. Door deze omstandigheden is het West-Vlaamse dorp een goed gegeven om te onderzoeken.⁴⁷

De tijdsafbakening loopt parallel met het uitbreken van de oorlog. Om een demografisch beeld te scheppen van vooroorlogs Zonnebeke, voor een latere vergelijking, was dit noodzakelijk. De eerste grens is gelijk aan de oudste originele bron, de kieslijst van 1914.⁴⁸ De oorspronkelijke doelstelling was om de uiterste tijdsgrens vast te leggen op het jaar 1925. De reden hiervan is dat er over het algemeen wordt aangenomen, binnen de literatuur, dat de wederopbouw (grotendeels) toen was afgerond. Niet alleen werd de reguliere bouwactiviteit hernomen, maar ook de overheidsmaatregelen als stimulus van het herstel werden toen beëindigd.⁴⁹ In verband met de bouwactiviteit waren er wel nog enkele uitzonderingen. Een toepasselijk voorbeeld is de Lakenhalle van Ieper. De heropbouw van het door UNESCO beschermd monument werd pas gestart in 1928 en als voltooid beschouwd in 1967.⁵⁰ Mijn bronnenonderzoek heeft weinig rechtstreeks verband met de fysieke wederopbouw van de gemeente, behalve enkele overkoepelende elementen. De grens werd

⁴³ BARTON, P. *Passendale, slagveld van wereldoorlog I*, Tielt, 2007, 19.

⁴⁴ JASPERS, P., 'Huib Hoste and the reconstruction of Zonnebeke, 1919-1924', in N. BULLOCK en L. VERPOEST eds., *Living with history 1914-1964*, Leuven, 2011, 219.

⁴⁵ DESEYNE, A. en DESEYNE, A., *Zonnebeke 1914-1918: Dood en Heropstanding van een dorp*, Zonnebeke, 1976, 468.

⁴⁶ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 20.

⁴⁷ DESEYNE, A. en DESEYNE, A., *Zonnebeke 1914-1918: Dood en Heropstanding van een dorp*, Zonnebeke, 1976, 468.

⁴⁸ ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, 'Zonnebeke (1919)' in *Lijst der kiezers*, heruitgave november 2011, 1-43.

⁴⁹ SMETS, M., 'De wederopbouw als onderzoeksopgave' in M. SMETS ed., *Resurgam De Belgische wederopbouw na 1914*, Brussel, 1985, 9-10.

⁵⁰ VAN DEN EECKHOUT, P., ' "De onbewoonbare krotten zijn etterende middens waar al de ziekten van het sociaal korps gisten." De kruistocht tegen de krotwoningen in het interbellum', in J. KOK en J. VAN BAVEL eds., *De levenskracht der bevolking. Sociale en demografische kwesties in de Lage Landen tijdens het interbellum*, Leuven, 2010, 325.

bijgesteld naar mijn jongste bron, de bevolkingsboeken. Deze dateren van 1 augustus 1919 tot en met 1921.⁵¹ Een eerdere datum zou niet logisch geweest zijn. De wapenstilstand was op 11 november 1918 met het ondertekenen van het wapenstilstandsverdrag in Compiègne in Frankrijk.⁵² Dit betekende echter niet dat de vluchtelingen meteen mochten terugkeren naar hun land van afkomst. Ze moesten afwachten voor een veilige terugkeer. Het laatste transport met vluchtelingen uit Frankrijk naar België was pas op 17 juni 1919.⁵³ De afbakening loopt dus van het jaar 1914 tot en met 1921.

Zonnebeke was dus genoodzaakt om een nieuwe start te maken. De hele gemeente lag in puin. De wederopbouw zou niet mogelijk geweest zijn zonder burgers. Het onderzoek focust zich op enkele indicatoren van de demografie om zo een vergelijking te maken. Uit de historiografie kunnen we opmerken dat er veel minder literatuur handelt over het demografisch thema dan over de fysieke wederopbouw.

De hoofdonderzoeksvraag luidt: ‘Wat was de demografische impact van WOI op de gemeente Zonnebeke?’ Deze vraag wordt opgesplitst in twee onderdelen: de exodus en de terugkeer. De exodus staat voor de periode tijdens de Grote Oorlog. De terugkeer daarentegen bevat de tijdsperiode net na het oorlogsgebeuren. Deze onderverdeling is van belang om een vergelijking te vormen van zowel voor, tijdens en na WOI.

Het eerste onderdeel, de exodus, focust zich op de Zonnebeekse oorlogsvluchtelingen. Hierbij wordt er gekozen voor een casestudie van Frankrijk. Deze keuze werd gemaakt na het zien van het groot aantal Franse vluchtelingenfiches voor Zonnebekenaren.⁵⁴ Een andere factor was dat er een groot aantal West-Vlamingen gevlucht zijn richting Frankrijk.⁵⁵ Met de eerste deelvraag: ‘Hoe waren de Zonnebeekse vluchtelingen verdeeld over Frankrijk?’ zal er nagestreefd worden om van zoveel mogelijk dorpingen hun toenmalige

⁵¹ GAZ, Bevolkingsregister Zonnebeke 1 augustus 1919 (niet opgenomen in inventaris)

⁵² BUIJS, J. en Verpoest, L. ‘Wat voorafgaat’, in BUIJS J. e.a., *Herleven. Leuven na 1918*, Leuven, 2018, 13.

⁵³ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 100.

⁵⁴ ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534.

⁵⁵ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 26.

schuilplaats op te sporen. Dit kwantitatieve bronnenonderzoek zal een steekproef vormen over de vluchtplaats van de Zonnebekenaren. Alsook is er de intentie om het ‘zwart stuk’ betreffende de oorlogsvluchtelingen van Zonnebeke aan te vullen. Hierbij zal er eveneens een ontrafeling van de vluchtelingenstroom plaats vinden. Volgende indicatoren werden onderzocht: geslacht, leeftijd en beroep. Aan de hand van deze gegevens wordt er onderzoek gedaan naar overeenkomsten van de Zonnebeekse vluchtelingen in de vijf grootste departementen. Als laatste komt de volgende deelvraag in verband met de exodus aan bod: ‘Zijn er overeenkomsten tussen de indicatoren per verblijfplaats?’

De terugkeer sluit hier deels bij aan, maar hier ligt de focus meer op een vergelijking van enkele aspecten van de demografie in Zonnebeke voor en na WOI. Van hieruit kan een volgende deelvraag worden geformuleerd: ‘Waren er verschuivingen in de Zonnebeekse bevolkingsstructuur voor en na de Grote Oorlog?’. Om een antwoord op deze vraag te formuleren werd er rekening gehouden met volgende indicatoren: leeftijd, geslacht, beroep en geboorteplaats. Deze gegevens werden gekozen op basis van wat aanwezig was in het bronnenmateriaal van voor en na WOI. Uit dit gedetailleerd onderzoek is een bijkomende vraagstelling tot stand gekomen: ‘Hoeveel gevluchte Zonnebeekse dorpelingen keerden effectief terug naar de gemeente?’. Deze twee onderdelen zullen samengenomen worden om de demografische impact te bespreken.

4.3 BRONNEN

Tijdens het origineel bronnenonderzoek wordt gebruik gemaakt van zowel voor- als naoorlogse bronnen. De meest aangewezen bron voor demografische onderzoek, het bevolkingsregister is helaas niet aanwezig in de dienst burgerzaken Zonnebeke, noch in het archief van het Memorial Museum Passchendaele 1917 alsook niet in het provinciaal archief West-Vlaanderen. Deze instanties veronderstellen allen dat het bevolkingsregister WOI niet heeft overleefd. Van hieruit kwam de noodzaak om op zoek te gaan naar de vooroorlogse kieslijsten. Deze bron bevat enkel de gegevens van de mannelijke burgers.⁵⁶ Dit kan verklaard worden doordat er vanaf 1893 algemeen meervoudig stemrecht gold. Dit hield in dat de mannelijke bevolking, ouder dan 25, het recht had op een stem. Door verschillende factoren, zoals het betalen van voldoende belasting, een gebouw bezitten of een diploma hoger secundair onderwijs, konden meerdere stemmen verkregen worden. Na de Eerste Wereldoorlog werd er overgegaan naar algemeen enkelvoudig stemrecht voor de mannelijke burgers.⁵⁷

Helaas beschikt de dienst burgerzaken van Zonnebeke niet over kieslijsten die dateren van voor 1914. Hoogstwaarschijnlijk werden ook deze vernietigd tijdens de oorlog. Gelukkig werden alle bestaande kieslijsten uit privécollecties samengebracht en vervolgens door de heemkring uitgebracht. Deze lijsten zijn beschikbaar in het Kenniscentrum van Zonnebeke. Deze 'lijst der kiezers voor de hernieuwing der wetgevende kamers in 1919' heeft de toestand van 1914 overgenomen. Hierdoor kan verondersteld worden dat de kans bestaat dat een aantal van deze namen de oorlog niet hebben overleefd. In deze bron zijn de namen van 1177 mannen aanwezig. Soms kan er afgeleid worden, aan de hand van de familienaam van de echtgenote, of de man getrouwd was of niet. In de meeste gevallen is zowel de geboortedatum en -plaats vermeld. Vervolgens is het beroep en indien gekend ook de woonplaats erbij genoteerd. Bij deze laatste wordt er in sommige gevallen toegevoegd of dit zo was voor 1914 of voor 1910.⁵⁸

⁵⁶ ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, 'Zonnebeke (1919)' in *Lijst der kiezers*, heruitgave november 2011,1-43.

⁵⁷ DE GEEST, M., *Een dure vrede. Van brave little Belgium naar poor little Belgium*, Antwerpen, 2018, 58.

⁵⁸ ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, 'Zonnebeke (1919)' in *Lijst der kiezers*, heruitgave november 2011,1-43.

Het was eveneens noodzakelijk om de fiches van vluchtelingen in Frankrijk te raadplegen. Het Algemeen Rijksarchief in Brussel is de houder van het ‘Oorlogsarchief’. Dit archief verzamelt al sinds 1919 documentatie en verschillende archieven over WOI. Zodoende is deze reeds uitgegroeid tot een rijk archief. Een deel van het archief is online raadpleegbaar. Dit onderdeel bevat hoofdzakelijk foto’s, affiches, tekeningen, etc. De eerste vereiste bij het niet-online-beschikbare gedeelte was de om het ‘Archief van het Officieel Belgisch Comité van Hulpbetoon aan Vluchtelingen (Le Havre) (1914-1925)’ te raadplegen. Het toegangsnummer voor dit archief is BE-A0510/I611. Het archief is beter gekend onder zijn Franse benaming: ‘Archives de la guerre, comité officiel Belge de secours aux Réfugiés (Le Havre)’. Dit archief, dat over een periode handelt van 1914 tot 1925, bestaat vervolgens uit twee delen. Het eerste is ‘Archives issues de la Chambre des Représentants’ & ‘Archives versées aux “archives de la guerre” en 1922’. Het tweede gedeelte van het archief is een belangrijk overzicht van oorlogsvluchtelingen. Deze vluchtelingenfiches zijn nogmaals onderverdeeld: familienaam, geografische gegevens, uitgeoefend beroep. Deel A. ‘répertoire général’ uit dit tweede archiefdeel bevat de alfabetische lijst van dossiernummer 379 tot en met 512 ‘fiches des Belges en France’. Deze doorzoeken naar de fiches van de Zonnebenaars zou als zoeken naar een speld in een hooiberg zijn. Voor het onderzoek is dus onderdeel B ‘Répertoire géographique’ van bijzonder belang. Hier behandelt het deel 1 ‘Domicile d’origine en Belgique’ de oorspronkelijke verblijfplaats in België. Deze fiches zijn vooralsnog onderverdeeld per provincie en vervolgens per gemeente. Dit maakte het opzoeken een stuk eenvoudiger. De dossiernummers 533 en 534 handelden expliciet over de gemeente Zonnebeke. Hierbij was het zeer nuttig dat het Memorial Museum Passchendaele 1917 deze digitaal in zijn bezit heeft. De vluchtelingenkaarten voor wie in Parijs verbleef, waren hier niet bij toegevoegd. Deze zijn niet gesorteerd volgens gemeente, maar enkel alfabetisch. Vervolgens werden deze uit het Algemeen Rijksarchief in Brussel gehaald onder het volgende onderdeel, deel 2 ‘domicile à Paris’, in hetzelfde archief. Door de alfabetische rangschikking werden ze na het raadplegen van zes dozen, zonder enig resultaat, genegeerd.

Bij het bestuderen van deze 1399 vluchtelingenfiches kwamen er meerdere problemen voor de dag. Vaak werd enkel de naam, verblijfplaats in België, vluchtdepartement en verblijfplaats genoteerd. Vele van deze vluchtelingenfiches waren echter met de hand ingevuld. Hierbij mag niet vergeten worden dat de naam vaak verfranst werd of fonetisch geschreven werd. Via de vluchtelingenfiches kon er soms achterhaald worden of het ging

om een weduwe(naar) of niet. Zo was er meteen al informatie over het aantal gesneuvelde Zonnebekenaren. Van verder belang was ook het aantal kinderen dat op de fiche vermeld stond. Dit was namelijk noodzakelijk om te achterhalen hoeveel het precieze aantal Zonnebeekse vluchtelingen in Frankrijk bedroeg. Eveneens was het noodzakelijk om verder uit te zoeken of er ook geen individuele fiche van de kinderen bestond.⁵⁹

Dankzij de vlotte samenwerking met het Memorial Museum Passchendaele 1917 konden twee dozen met repatriëringsdocumenten, die zich al enige tijd in het gemeentearchief bevonden, geraadpleegd worden. Er waren verschillende soorten bronnen aanwezig. Allen zorgden ze voor een extra controlemechanisme of aanvulling van het onderzoek. De meest voorkomende documenten waren ‘ondersteuning der Belgische uitgedrevenen, der vluchtelingen als uitgedrevenen aanzien en der vluchtelingen die uit het buitenland teruggekeerd zijn’. Deze lijsten, opgesteld door de provincie West-Vlaanderen, bevatten 1304 namen die allen de gemeente Zonnebeke als woonplaats voor uitdrijving heeft. De titel op het document leert ons dat de namen, genoteerd volgens gezinshoofd en -leden, gevlucht waren tijdens WOI. De leeftijd is telkens vermeld, maar merendeels ontbreekt de datum van het document zelf. De uiterste data van deze bronnen zijn 1 juni 1919 en 14 september 1920. Dit biedt ons wel de mogelijkheid om bij benadering het geboortjaar te achterhalen. Alsook het aantal dagen dat er een uitkering per hoofd ontvangen is tegen 1,00 of tegen 1,50 franc is terug te vinden. Dit gold ook voor de totale som voor elk der gezinsleden indien deze uitbetaald werd aan het gezinshoofd.

Vervolgens waren 1092 namen terug te vinden op 259 fiches ‘terugkeerprenie’. Hierop staat telkens de gemeente, naar waar er teruggekeerd is, vermeld. Voor dit onderzoek was dit gegeven betreffende Zonnebeke vereist. Verder is ook de naam van het betreffende huisgezin en de straatnaam waar men verblijft terug te vinden. Eveneens staan de voornamen, van vader, moeder en kinderen genoteerd. De familienaam van de echtgenote is wel telkens ontbrekend. Zelfs wanneer de man overleden is, staat enkel en alleen de naam van deze ingevuld. De geboortedatum van elk lid van de familie is bij de meeste volwassenen aanwezig. Bij de kinderen ontbreken deze gegevens vaak. Alsook kunnen de

⁵⁹ ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534.

inkomsten van het huisgezin en de onderstand die betaald werden, geraadpleegd worden. Deze laatste gegevens zijn echter minder nuttig voor dit onderzoek.

De fiches die de naam dragen 'buitengewone onderstand' waren in minder grote aantallen aanwezig, maar leverden wel 675 namen op. Bij deze repatriëringsdocumenten zijn dezelfde gegevens terug te vinden als bij de terugkeerpremie. Beide fiches lijken sterk op elkaar. Verschillende keren is zelfs de naam van buitengewone onderstand doorschraapt en is er terugkeerpremie opgeschreven. Elk van deze drie type documenten zijn zowel in het Frans als in het Nederlands opgesteld.

Als laatste waren er nog 28 andere documenten aanwezig. Ondanks dat deze minder talrijk waren, waren deze zeker niet minder nuttig. Zo bestond het grootste deel uit brieven betreffende de toelating om terug te keren naar België. Twee documenten handelden over een Zonnebekaar in het Belgische leger en zijn aanvraag voor militair verlof. Voor het onderzoek was deze laatstgenoemde niet van belang. De overige documenten waren allen brieven die handelden over vluchtelingen- of steungeld. Er werd niet enkel gecorrespondeerd over het verkrijgen van deze uitkering, maar ook over de schrapping ervan. Zelfs één maal handelde de communicatie over het feit dat er geen aanvraag werd ingediend. Wanneer er een schrapping ter sprake kwam, was dit wanneer er niet teruggekeerd werd naar de gemeente van voor de uitdrijving of wanneer er al genoten werd van een uitkering in een andere gemeente. Nuttig is wel dat de gemeente, waar de vluchtelingen van onderdak konden genieten, wordt vermeld. Zo kon achterhaald worden waarheen de familie gevlucht was. In sommige gevallen werden alle leden van het huisgezin bij naam genoemd, bij andere enkele het gezinshoofd. Daarbij hoorden ook telkens de leeftijd en uitzonderlijk de geboortedatum. Er moet wel in acht gehouden worden dat er een mogelijkheid is dat met het einde van de oorlog de gevluchte gezinnen al dichterbij huis waren gekomen dan hun oorspronkelijke vluchtplaats. Er is dus een mogelijke foutmarge aanwezig. Al deze brieven zijn verschillend van aard. De lengte van de documenten verschilt telkens, maar ook het feit of ze handgeschreven of getypt zijn. Allen hebben ze wel een handtekening of stempel van een afgevaardigde van de

desbetreffende gemeente. Telkens beschikt het document over een verzendingsdatum, wat verduidelijkt wanneer er huiswaarts gekeerd werd.⁶⁰

Als grote naoorlogse bron werd het bevolkingsregister van Zonnebeke van 1 augustus 1919 tot en met 1921 geraadpleegd. Doordat deze bron nog geen 120 jaar oud is, is deze niet vrij raadpleegbaar zonder toestemming van alle nabestaanden. Hiervoor was het verplicht een aanvraag in te dienen bij het college van burgemeester en schepenen met de verduidelijking dat de lijst niet voor publicatie is, maar voor historische doeleinden. Aangezien dit onderzoek statistisch van aard is, bood dit geen enkel probleem. Na enig overleg werd dit register ter inzage vrijgegeven. Dit bevat een hele resum aan gegevens. Net zoals op de kieslijsten zijn hier de familie-, voornaam, geboortedatum en -plaats terug te vinden. De inhoud van het register biedt wel informatie over alle leden van de bevolking. Bij de voornaam worden ook tweede en derde namen gegeven. Dit bracht heel wat nieuwe gegevens naar boven: nationaliteit, vorige verblijfplaats, datum van inschrijving, wettelijke woonplaats, tweede verblijfplaats, volgende verblijfplaats, datum van aangfite, vertrek en datum van schrapping. Bij de vorige verblijfplaats gaat het niet over het toevluchtsoord, maar over een eventuele andere woonplaats. Deze bron is handgeschreven, waardoor sommige gegevens niet (goed) leesbaar waren. Dit register, dat bestaat uit drie boeken van telkens 153 pagina's, werd ingevuld per straat en gespecificeerd per samenwonenden. Zo kan het aantal huishoudens voor het naoorlogs Zonnebeke achterhaald worden.⁶¹

Ondanks de volledigheid van de bevolkingsboeken, werd gekozen om nog de kieslijsten van het jaar 1920 raad te plegen. Deze uitgegeven bron is terug te vinden in de collectie van de Zonnebeekse heemkring. Hierin staan heel wat verschillende gegevens: de voor-, familienaam, geboortedatum, -plaats, beroep en huidig adres. Een deel van de data komt overeen met de bevolkingsboeken, maar deze lijsten bieden meer dan een extra controlemechanisme. Ze zijn noodzakelijk om een voor- en naoorlogse vergelijking te volbrengen. De beroepen zijn namelijk niet aanwezig in deze voorafgaande bron. De gemeentekieslijst van 1920 biedt ons de gegevens van 1619 Zonnebekenaren. Hiervan zijn

⁶⁰ GAZ, *Repatriëringsdocumenten* Ondersteuning der Belgische uitgedrevenen, Terugkeerprenie en Buitengewone onderstand (niet opgenomen in inventaris)

⁶¹ GAZ, *Bevolkingsregister Zonnebeke 1 augustus 1919* (niet opgenomen in inventaris)

het grootste deel mannen, maar 461 zijn vrouwen.⁶² Deze lijst dateert van 14 augustus 1920. Deze vrouwelijke stemgerechtigden kunnen verklaard worden door het feit dat op 15 april 1920 het algemeen enkelvoudig stemrecht werd ingevoerd voor de gemeenteraadsverkiezingen. Hier waren er enkele uitzonderingen op, zo mochten geregistreerde prostituees en overspelige vrouwen niet stemmen. Voor de parlementsverkiezingen gold er geen algemeen stemrecht. Een deel van de vrouwelijke Belgische burgers mocht stemmen, maar deze moesten een oorlogsopoffering gedaan hebben. Onder deze noemer vielen: de niet getrouwde weduwen, moeders van gesneuvelde soldaten en burgers, vrouwen die bij het verzet waren en zo tot een gevangenisstraf waren berecht of die hierdoor in voorlopige hechtenis zaten.⁶³

Tabel 1 is een chronologische gedetailleerde weergave van alle gegevens per Zonnebekaar. Zoals reeds besproken weerspiegelt de kieslijst niet de gehele Zonnebeekse bevolking. Dit kunnen we hier duidelijk afleiden uit de percentages. De Franse vluchtelingenfiches zijn procentgewijs de meest volledige bron. Niettegenstaande dat de bevolkingsboeken minder volledig zijn in vergelijking met de vluchtelingenfiches, zijn deze een weerspiegeling van de naoorlogse Zonnebeekse maatschappij.⁶⁴

Tabel 1: informatie uit bron per Zonnebekaar

Aantal zonnebekenaren	Kiezerslijst 1919	Franse Vluchtelingenfiches	Repatriëringsdocumenten	Bevolkingsboeken 1919-1921	Kiezerslijst 1920
4220	1177	3072	2124	2603	1619
100%	27,89%	72,80%	50,33%	61,68%	38,37%

⁶² ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, *Kiezerslijst 1920 Zonnebeke (kopie)*

⁶³ HOOGE, M., 'De evolutie van de kieswetgeving in België van 1919 tot 1998' in J. ART en L. Francois red., *Docendo discimus: Liber amicorum Romain Van Eenoo*, Gent, 1999, 611-674.

⁶⁴ Vergelijkende studie tussen: ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534., GAZ, Bevolkingsregister Zonnebeke 1 augustus 1919 (niet opgenomen in inventaris), GAZ, Repatriëringsdocumenten Ondersteuning der Belgische uitgedrevenen, Terugkeerprijs Buitengewone onderstand (niet opgenomen in inventaris), ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, 'Zonnebeke (1919)' in Lijst der kiezers, heruitgave november 2011, 1-43 en ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, *Kiezerslijst 1920 Zonnebeke (kopie)*

4.4 METHODE

Om dit kwantitatief onderzoek zo optimaal mogelijk te kunnen uitvoeren, werden alle gegevens in een database ingevoerd en verwerkt. Deze werden ingedeeld per bron: de kieslijst van 1919, de vluchtelingenfiches, de repatriëringsdocumenten, de kieslijst van 1920 en de bevolkingsboeken van 1921. Om achteraf een duidelijke vergelijking tot stand te kunnen brengen, werd hier nogmaals een onderverdeling gemaakt.

4.4.1 KIESLIJST EN 'NAMENLIJST'

Allereerst werd de kieslijst van 1919, die een kopie is van de situatie in 1914, verwerkt. Deze gegevens waren belangrijk om de vooroorlogse situatie te kennen en een beeld te schetsen van hoeveel (mannelijke) inwoners er waren teruggekeerd en als basis van de vergelijking. Het is van belang om van de dorpelingen van Zonnebeke te weten wie gesneuveld is tijdens de oorlog, zowel als burger of als militair slachtoffer. Hiervoor werd de 'Namenlijst', een initiatief van het In Flanders Fields Museum en GONE WEST, geraadpleegd. Deze realisering kwam er naar aanleiding van het herdenkingsprogramma 2014-2018. Deze lijst bevat allen die gesneuveld zijn op Belgisch grondgebied. Het gaat dus over zowel burgers als militairen die de oorlog niet overleefden. Via deze database is het mogelijk resultaten te bekomen aan de hand van de voornaam, familienaam, geboorteplaats, verblijfplaats, herdenkingsplaats of zelfs sterfdatum. Het was op deze manier relatief eenvoudig om de 167 Zonnebeekse gesneuvelden te achterhalen.⁶⁵ Deze werden dan ook aan het bestand toegevoegd om toch van zoveel mogelijk inwoners te achterhalen wat er met hen was gebeurd. Als controlemechanisme werd er gebruik gemaakt van de database 'Belgian War Dead Register'. Dit om zeker te zijn over de militaire slachtoffers.⁶⁶ Van de 1177 mannelijke Zonnebekenaren ouder dan 25 werden er 57, die in deze kieslijst stonden, geschrapt. Zo resteren er nog 1120 gegevens op dit eerste Excelblad.⁶⁷ Vervolgens werd de kieslijst van 1920 ingevoerd. Bijna alle gegevens, die aanwezig waren voor de 1619

⁶⁵ 'De Namenlijst', in Flanders Fields Museum, (<http://www.inlandersfields.be/nl/namenlijst>) online geraadpleegd op 25/04/2019

⁶⁶ 'Belgian War Dead Register', War Heritage Institute, (<https://www.wardeadregister.be/nl>) online geraadpleegd op 15/05/2019

⁶⁷ ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, 'Zonnebeke (1919)' in *Lijst der kiezers*, heruitgave november 2011,1-43.

Zonnebekenaren, werden overgenomen. Zo waren er kolommen voor de familie-, voor- naam, geboortedatum, leeftijd in 1920, geslacht en beroep. Enkel het adres van de personen werd niet overgenomen.⁶⁸

4.4.2 VLUCHTELINGENFICHES

Vervolgens werden, als derde tabblad, de vluchtelingenfiches van Zonnebekenaren in Frankrijk ingegeven. Aangezien de gegevens van de familienaam, de voornaam, geboortedatum of leeftijd op alle bronnen terug te vinden waren, werden deze als eerste ingegeven. Deze aspecten komen namelijk in de kieslijsten (1919 en 1920), de vluchtelingenfiches, de repatriëringsdocumenten en de bevolkingsboeken van 1921 voor. Indien deze aanwezig was, werd ook de datum van terugkeer opgenomen. Het domicilie was hier tevens van enig belang omdat dit gelijk moest zijn aan Zonnebeke, indien anders waren de gegevens niet relevant voor het onderzoek. Wanneer de burgerlijke staat met zekerheid achterhaald kon worden, werd ook deze toegevoegd. Dit gegeven was noodzakelijk voor een latere vergelijking met de kieslijsten. Zo kon, als de vrouw weduwe bleek te zijn, de kieslijst extra aangevuld worden, maar ook later achterhaald worden of de vrouw teruggekeerd was. Voor de laatste kolommen ging de voorkeur naar de verblijfplaats en het departement waar er naartoe gevlucht werd. Zodoende konden de gegevens in de database duidelijk gesorteerd worden per vluchtdepartement in Frankrijk. Hierbij was het ook van belang dat er rekening gehouden werd met het feit dat sommige departementen verdwenen zijn of nu een andere naam hebben. Zo kon er een statistisch overzicht bekomen worden van de vluchtelingen uit Zonnebeke die aanwezig waren in Frankrijk. Vervolgens werden de departementen gesorteerd volgens afstand van de hoofdstad van het departement of de prefectuur tot aan de gemeente Zonnebeke. Aan de hand van de database bestaat er ook de mogelijkheid om op basis van andere gegevens te categoriseren. Het aantal vluchtelingen in Frankrijk was dan ook niet minder dan 3161. Opvallend was dat er twee dorpingen een vluchtplaats vonden in België. Dit aantal lag in werkelijkheid hoogstwaarschijnlijk nog hoger. Er moest ook aandachtig om gegaan worden met mogelijke dubbele fiches.⁶⁹

⁶⁸ ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, *Kiezerslijst 1920 Zonnebeke (kopie)*

⁶⁹ ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534.

4.4.3 REPATRIËRINGSDOCUMENTEN

Aansluitend werden de repatriëringsdocumenten behandeld. Overeenkomstig met de vluchtelingenfiches werden de gegevens familie-, voornaam, geboortedatum, leeftijd en indien mogelijk de datum van terugkeer ingevoerd. De woonplaats voor uitdrijving was van belang om waar te nemen of men effectief afkomstig was uit Zonnebeke. Hierna werden vier kolommen bijgevoegd met uit welk type document (ondersteuning der Belgische uitgedrevenen, terugkeerpremie, buitengewone onderstand en andere) de afkomstige gegevens waren. De keuze hiervoor kan verklaard worden omwille van het feit dat verschillende namen op meerdere documenten terug te vinden zijn. Deze vullen elkaar ook goed aan, want het ene document bevat de leeftijd en de andere de geboortedatum. Zo kan er een vollediger geheel weergegeven worden en zodoende wordt de foutmarge bij de vergelijkingen kleiner. Anderzijds biedt het een overzicht van hoeveel bronnen er uit deze categorie zijn.⁷⁰

4.4.4 BEVOLKINGSBOEKEN

Als laatste werden de gegevens van het bevolkingsregister toegevoegd. Ondanks de vermelding dat het enkel gaat over gegevens tot en met het jaar 1921, zijn er data beschikbaar tot en met 1922. Dit register bevat niet minder dan 2603 namen, wat dus een rijke bron is. Deze bestaat uit de standaardgegevens: familie-, voornaam, geboortedatum, plaats van geboorte, nationaliteit en wettelijke woonplaats. Opmerkelijk is dat er hier nog extra gegevens terug te vinden zijn zoals de tweede verblijfplaats, volgende verblijfplaats, datum van aangifte vertrek en datum van schrapping. Doordat er in de bevolkingsboeken gegevens per huishouden genoteerd werden, kon het aantal gezinsleden achterhaald worden. Om overzichtelijk te werk te kunnen gaan, werd het boek- en paginanummer aangevuld. Een klein aantal pagina's waren leeg gebleven. Meteen moet hierbij vermeld worden dat de geboortedata niet werden overgenomen. Dit was een waar monnikenwerk. De keuze hiervoor kan mede verklaard worden door het feit dat in slechts één (of soms twee) maal per week voor

⁷⁰ GAZ, *Repatriëringsdocumenten* Ondersteuning der Belgische uitgedrevenen, Terugkeerpremie en Buitengewone onderstand (niet opgenomen in inventaris)

enkele uren deze bevolkingsboeken konden worden geraadpleegd. Mogelijk konden in dit geval niet alle gegevens overgenomen worden.⁷¹

4.4.5 AANVULLING

Na het manueel invoeren van alle gegevens kon worden nagezien welke ontbrekende onderdelen moesten aangevuld worden. Dit ging al deels gepaard met een eerste vergelijking van de 4 lijsten. Het was belangrijk om zoveel mogelijk gegevens te hebben van de verschillende criteria zodat er met zekerheid kon worden vastgesteld of het over één en dezelfde persoon handelde. Wanneer er enkel en alleen zou afgaan worden op de voor- en familienaam, bestaat er een grote kans dat deze gegevens iemand anders beschrijven. Naast de verfransing moest er ook rekening gehouden worden met de mogelijkheid dat namen genoteerd werden zoals ze klonken. De repatriëringsdocumenten en het bevolkingsregister bieden als enige de volledige naam van de vrouw. Deze lijsten kunnen dus helpen de vluchtelingenfiches te vervolledigen. Hiervoor is het voordeel van het bevolkingsregister dat er per huishouden genoteerd werd, maar de voorwaarde is hier wel dat men terugkeerde. Een voor- als nadeel zijn de meerdere voornamen die talrijk aanwezig zijn. We kunnen echter niet met zekerheid bepalen welke gebruikt werden op de andere documenten. In deze gevallen helpen de repatriëringsdocumenten ons verder. Naast de naamgeving is ook de specifieke geboortedatum van belang. Om te benaderen hoeveel Zonnebekenaren gevlucht en teruggekeerd zijn, zijn deze data considerabel. Wanneer de persoon geboren was na 28 juli 1914, het begin van WOI, werd hij of zij niet opgenomen in de 4220 Zonnebekenaren. De doelstelling die hier nagestreefd werd is om een vergelijking van de Zonnebeekse bevolking voor en na de oorlog te maken, deze 4220 dorpelingen dienen als uitgangspunt. Wanneer het document voorzien was van een datum en wanneer er enkel beschikt werd over een leeftijd, kon het geboortjaar per benadering bepaald worden. Als de gegevens het toelieten werd bij allen het geboortjaar of de leeftijd benaderd. Hiervoor werd er telkens rekening gehouden met de datum van het document. Dit is van belang voor er een vergelijk van de lijsten opgestart werd.

⁷¹ GAZ, Bevolkingsregister Zonnebeke 1 augustus 1919 (niet opgenomen in inventaris)

Daaropvolgend werden alle lijsten vergeleken met elkaar. Zoals reeds vermeld gebeurde dit niet alleen op basis van de naam, maar ook volgens de geboortedatum of leeftijd. Indien aanwezig, kon de geboorteplaats dienen als extra controlemechanisme. Ook het aantal kinderen kon hierbij hetzelfde doeleinde hebben.

4.4.6 VERGELIJKING

Bij de start van het vergelijk werd er gekozen om eerst zonder de kieslijsten te werk te gaan. Het was reeds gekend dat de bevolking van Zonnebeke 4220 inwoners telde voor het uitbreken van de oorlog.⁷² Aan de hand van de vergelijking tussen de vluchtelingenfiches, de repatriëringsdocumenten en de bevolkingsboeken konden de resultaten bekomen worden voor welke Zonnebekenaren naar Frankrijk waren gevlucht en teruggekeerd. Dit aan de hand van een extra controlemechanisme. Indien de data enkel aanwezig waren in de vluchtelingenfiches en de bevolkingsboeken, dan kon er besloten worden dat de dorping terug naar Zonnebeke was getrokken na de oorlog. Dit desondanks het feit dat er geen gegevens van de gehele bevolking van vooroorlogs Zonnebeke beschikbaar waren. Zo beschikken we ook meteen over de vluchtplaats in Frankrijk.

Wanneer de gegevens uit de kieslijst en het bevolkingsregister overeenkomen, kan er besloten worden dat deze persoon voor WOI woonachtig was in Zonnebeke en hierna was teruggekeerd.

Wanneer de gegevens tussen de kieslijst en de vluchtelingenfiches of de repatriëringsdocumenten een overeenkomst hadden, kon er besloten worden dat de persoon in kwestie was gevlucht, maar niet of deze terug kwam. Hiervoor waren de bevolkingsboeken telkens noodzakelijk om dit te achterhalen. Door het gegeven ‘woonplaats voor uitdrijving’ of ‘geboorteplaats’ kon er geconcludeerd worden of ze uit Zonnebeke afkomstig waren.

Bij het aanwezig zijn in deze bevolkingsboeken en in de vluchtelingenfiches, kon er afgeleid worden dat de persoon uit Zonnebeke naar Frankrijk gevlucht was en teruggekeerd was. Voegen we hier nog de repatriëringsdocumenten aan toe, dan komen we tot hetzelfde

⁷² *Rapport sur l'état de l'administration dans la Flandre Occidentale: session de 1914, Députation permanente au conseil provincial, Brugge, 15.*

besluit met een extra controlefactor. De mogelijkheid was er tevens dat er namen niet overeenkwamen. Als deze enkel en alleen aanwezig waren in de vluchtelingenfiches bestaat de kans dat de persoon in kwestie of het gehele gezin in Frankrijk gebleven is. Bij het uitsluitend verschijnen in de repatriëringsdocumenten is de dorping hoogstwaarschijnlijk naar België teruggekeerd, maar hiervoor niet naar Zonnebeke. De eenvoudige verklaring dat, door een gebrek aan gegevens, een fout is gebeurd moeten we in acht houden. De persoon kon ook tijdens de Grote Oorlog geboren of gestorven zijn.

Dankzij de aanvulling van de familienaam van de vrouwen kan uit de kieslijst achterhaald worden of de vrouw naar Zonnebeke terug keerde. Dit aantal zal lager liggen dan het effectief was doordat de familienaam van de echtgenote in de kieslijst meestal ontbreekt. Wanneer de personen niet in de vluchtelingenfiches aanwezig zijn, maar wel in de andere lijsten kan er besloten worden dat deze na de wereldoorlog zijn teruggekeerd. Hierbij is hun toevluchtsoord echter onbekend, maar de kans dat het Frankrijk was, is beduidend klein.

4.4.7 BIJKOMEND ONDERZOEK

Om deze nog steeds grijze zone in te vullen werd een bijkomend onderzoek gestart. Dit idee kwam tot stand na de constatactie dat het niet mogelijk zou zijn om alle overige namen uit het bevolkingsregister alfabetisch te overlopen in een Nederlandse database of het archief van de Belgische vluchtelingen in Engeland.

Oorspronkelijk werd er van start gegaan door het bevolkingsregister te categoriseren op de geboorteplaats en te overlopen. Het was noodzakelijk dat de gegevens van de personen niet voorkwamen in de vluchtelingenfiches. Eerst werden alle personen met geboorteplaatsen die verschillend zijn aan Zonnebeke eruit gehaald. Vervolgens werden de bevolkingsboeken overlopen per gezin. Dankzij de geboorteplaats van het kind, geboren tussen het begin en het einde van WOI, kan de vluchtplaats van het gezin achterhaald worden. Hierbij is het noodzakelijk dat de ouders afkomstig waren uit Zonnebeke. Daarvoor werd er gekeken naar de ‘woonplaats voor uitdrijving’ indien de persoon hierin voorkomt. Wanneer dit niet het geval is en er enkel gegevens uit het bevolkingsboek beschikbaar zijn, kan de geboorteplaats per individu van het gezin geraadpleegd worden. Een voorbeeld om deze methode te verduidelijken gaat over ‘familie B’. Een eerste vereiste is dat er ontbrekende gegevens zijn van ‘familie B’ in de vluchtelingenfiches of

repatriëringsdocumenten, maar wel dat ze in de bevolkingsboeken aanwezig zijn. Een volgende factor waaraan voldaan moet worden is dat de familie voor WOI woonde in Zonnebeke. Bij ‘familie B’, bestaande uit acht personen, zijn de vader en vijf kinderen afkomstig uit Zonnebeke. Het zesde en laatste kind is geboren tijdens WOI in Frankrijk. Zo kan er geconcludeerd worden dat dit gezin naar Frankrijk was gevlucht. Als er aan deze factoren voldaan werd, kan er extra informatie gevonden worden. Er mag echter niet vergeten worden dat er een foutmarge is in dit eigen onderzoek. Er kan niet met zekerheid gesteld worden dat alle gezinsleden naar deze plek waren gevlucht. Buiten de geboorteplaats van het kind, kon de mogelijkheid zich ook voordoen dat ze op de vluchtplaats een relatie hadden aangegaan. Dit werd ook in de bevolkingsboeken genoteerd.

Nadien werden de personen in de repatriëringdocumenten en de bevolkingsboeken overlopen. Doordat deze personen aanwezig zijn in de repatriëringsdocumenten kan gesteld worden dat deze personen gevlucht en teruggekeerd zijn, maar blijft de vluchtplaats ongekend. Al deze nieuwe data werden in een nieuw bestand geplaatst. Als de geboorteplaats in het buitenland is, wordt deze niet altijd gespecificeerd. Bij nieuwe gegevens voor Frankrijk is het departement wel in 77 van de 96 gevallen aanwezig. Deze nieuwe gegevens werden toegevoegd aan het voorafgaand onderzoek om zo alle resultaten in kaart te brengen. Dit gedeelte zorgde voor de gegevens van 663 Zonnebekenaren die gevlucht zouden hebben. Hier van werden er bij 286 personen een veronderstelling gedaan. Dit houdt in dat hun ouders wel gevlucht zijn en teruggekeerd, maar dat we niet met honderd procent zekerheid kunnen besluiten dat deze familieleden naar dezelfde plaats trokken. Van deze 663 nieuwe gegevens is er een foutmarge van 43,14% aanwezig.

Om een sociaal demografisch onderzoek te voeren werden er verschillende aspecten van de lijsten vergeleken. Dit geldt voor volgende gegevens: geslacht, leeftijd, beroep en burgerlijke staat.

Het geslacht was aanwezig in de repatriëringsdocumenten, vluchtelingenfiles en de bevolkingsboeken. Bij de eerste twee bronnen zijn er een aantal gegevens ontbrekend. Dit is te verklaren doordat de namen van de kinderen in verschillende gevallen niet genoteerd werden. De gegevens van de bevolkingsboeken zijn hierin het volledigst. Doordat de kieslijst van vooroorlogs Zonnebeke geen gegevens bevat over vrouwen of mannen jonger

dan 25, werd het ‘rapport sur l’état de l’administration dans la Flandre Occidentale: session de 1914’ geraadpleegd.

Bij het bestuderen van de leeftijd zijn er geen gegevens beschikbaar in de bevolkingsboeken. Als na-oorlogse bron kan er een ontbrekende factor opgemerkt worden die eventueel aangevuld kan worden met de kieslijst van 1920. Bij de kieslijsten van 1919 moet er rekening gehouden worden met het feit dat het enkel mannelijke stemgerechtigden zijn. Voor de kieslijst van 1919 (een kopie van de situatie in 1914) werd de leeftijd uitgerekend naar 1914, voor de vluchtelingenfiches naar 1918. Bij de repatriëringsdocumenten werd gekozen om de leeftijd te berekenen naar deze in 1922.

De beroepen waren aanwezig in beide kieslijsten alsook in de vluchtelingenfiches. Door beide kieslijsten te raadplegen zijn er gegevens beschikbaar van zowel voor als na de oorlog. Om een duidelijk overzicht te bieden, werd gekozen om de beroepen te categoriseren. Dit werd gedaan volgens de negen categoriën van ‘historical international classification of occupations’ of kortweg HISCO. Deze tabel bevat ook de de beroepen, maar de vergelijking werd gedaan per categorie. Er moet wel rekening gehouden worden met het feit dat de kieslijsten enkel mannen bevat en de vluchtelingenfiches zowel mannen als vrouwen. De werklozen en ontbrekende gegevens zijn twee aparte tabellen. Deze ongekende gegevens bevatten ook kinderen en ouderen.

Het volgende gegeven, de geboorteplaats, was niet in alle documenten aanwezig. Bij de vluchtelingenfiches en de repatriëringsdocumenten werd enkel het domicilie van de vluchteling vermeld. Er kan dus wel een vergelijking gemaakt worden tussen voor- en naoorlogs Zonnebeke dankzij de kieslijsten en de bevolkingsboeken. De focus ligt op Groot-Zonnebeke (Zonnebeke, Beselare, Geluveld, Passendale en Zandvoorde).

Als laatste was de doelstelling om een vergelijking te maken van de burgerlijke staat van de inwoners. Dit werd achterwege gelaten omdat de gegevens enkel beschikbaar waren in de vluchtelingenfiches en de repatriëringsdocumenten. Hier zou dus geen duidelijke vergelijking kunnen plaats vinden.

Om een duidelijke vergelijking te bieden werden de gegevens niet enkel in aantallen, maar ook in percentage omgezet. Als er genoeg gegevens beschikbaar waren, werden er twee factoren aan elkaar gekoppeld om een helder beeld te scheppen. Een voorbeeld hiervan is de combinatie van de ongekende burgerlijke staat en de leeftijd. Door deze koppeling kan er afgeleid worden of er niet gekende gegevens, bijvoorbeeld kinderen, zijn. De leeftijd

wordt ook aan de ontbrekende gegevens van de beroepen gelinkt. Dit wordt telkens gedaan aan de hand van formules in de database Excel.

5 DE UITTOCHT

5.1 BELGIË OP DE VLUCHT

De Eerste Wereldoorlog was een cocktail van angst en terreur voor de bevolking.⁷³ Na de Grote Oorlog schreef de directeur van Burgerzaken van het Rode kruis “*There were refugees everywhere. It was as if the entire world had to move or was waiting to move*”.⁷⁴ Dit wijst op het feit dat de start van de Duitse opmars gepaard gaat met het begin van een gigantische vluchtelingenstroom.⁷⁵ Er sloegen zo’n 10 miljoen mensen op de vlucht.⁷⁶ De Belgen zochten vooral hun toevlucht in Nederland, Frankrijk en Groot-Brittannië.⁷⁷ Frankrijk was het land dat hiermee het zwaarst geconfronteerd werd. De gehele oorlogsperiode gaf het land aan ongeveer 2 miljoen vluchtelingen onderdak. Deze waren voornamelijk van Franse afkomst.⁷⁸ Om deze massale exodus te begrijpen moeten we ons kunnen verplaatsen in de angst en paniek waar de burgers mee geconfronteerd werden.⁷⁹

⁷³ GATRELL, P. en NIVET, P. ‘Refugees and Exiles’ in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 186.

⁷⁴ FOLKS, H., *Human Costs of the War*, New York, 1920, 250.

⁷⁵ BAERT, K., ‘Wonen in de verwoesting. Omstandigheden en getuigen.’, in J. CORNILLY e.a. eds., *Bouwen aan de wederopbouw, 1914/2050: Architectuur in de Westhoek*, Ieper, 2009, 17-18.

⁷⁶ AMARA, M., *Des Belges à l’épreuve de L’Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 12.

⁷⁷ AMARA, M., CHIELENS, P. en OP DE BEECK, H., *Vluchten voor de oorlog: Belgisch vluchtelingen 1914-1918*, Brussel, 2004, 7.

⁷⁸ AMARA, M., *Des Belges à l’épreuve de L’Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 12.

⁷⁹ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 11.

5.2 ANGST EN PANIEK

Op dinsdag 28 juli 1914 is de oorlogsverklaring van Oostenrijk-Hongarije aan Servië het eerste conflict dat losbarst.⁸⁰ Aangezien België geen oorlogsplannen had, maar toch wilde tonen dat het klaarstond om zich te verdedigen, kondigde de regering de staat van ‘versterkte vredesvoet’ af. Op bevel van de burgemeesters die verantwoordelijk waren voor het oproepen van de dienstplichtigen, werden rijkswachters, champetters en postbodes ingeschakeld om de opgeroepen te verwittigen.⁸¹ Dit was ook het geval voor Zonnebeke. De versterkte vredesvoet hield de mobilisatie in van de militieklassen 1910, 1911 en 1912.⁸² Dit betekende concreet dat de mannen die in de jaren 1910, 1911 of 1912 hun dienst vervulden terug werden geroepen naar de kazernes.⁸³ De late avond van 29 juli wordt burgemeester Van Wallegem in Zonnebeke door de rijkswachtcommandant in kennis gesteld en dezelfde nacht worden de oproepingsbevelen rondgebracht. Commotie alom in Zonnebeke: rumoer in de straat, onrust in de gezinnen.

De volgende morgen, 30 juli 1914, vertrekken de eerste jongeren uit het station van Zonnebeke. Vele dienstplichtigen zijn niet in Zonnebeke aanwezig, maar bevinden zich in Frankrijk, waar ze tewerkgesteld zijn als seizoenarbeider om te oogsten of om in de steenovens te werken.

Op 31 juli 1914 volgt de ontbinding van de rijkschool in Ieper en de nacht van vrijdag op zaterdag komen er nieuwe mobilisatiebevelen voor nog negen klassen: van 1901 tot 1909. Ontredding en panische angst volgen.⁸⁴ Op één augustus verklaart Duitsland Rusland de oorlog en de volgende dag wordt het neutrale Luxemburg binnengevallen.⁸⁵

⁸⁰ DEBAEKE, S., *Vluchten voor de Grote Oorlog: 1,5 miljoen Belgen op de vlucht 1914-1918*, Koksijde, 2013, 13.

⁸¹ VANDEWEYER, L., 'De Belgische strijdkrachten', *Knack Historia*, 26 juni 2014, 81.

⁸² DESEYNE, A. en DESEYNE, A., *Zonnebeke 1914-1918: Dood en Heropstanding van een dorp*, Zonnebeke, 1976, 104-108.

⁸³ VANDEWEYER, L., 'De Belgische strijdkrachten', *Knack Historia*, 26 juni 2014, 14.

⁸⁴ DESEYNE, A. en DESEYNE, A., *Zonnebeke 1914-1918: Dood en Heropstanding van een dorp*, Zonnebeke, 1976, 104-108.

⁸⁵ DEBAEKE, S., *Vluchten voor de Grote Oorlog: 1,5 miljoen Belgen op de vlucht 1914-1918*, Koksijde, 2013, 13.

Begin augustus 1914 blijft de spanning voelbaar in België. Voor de banken vormden zich lange rijen, winkels werden leeggekocht, signalen die duiden op een gespannen sfeer. Het merendeel van de Belgische bevolking hoopte op 2 augustus nog steeds dat ze gespaard zouden worden van de Duitse oorlogsmachine.⁸⁶ Er werd echter een ultimatum gesteld aan België. Dit bevatte de eis tot vrije doortocht van het Duitse leger op Belgisch grondgebied. België duidde op zijn staat van gewapende neutraliteit en weigerde. Toen dit op 3 augustus samen met de oorlogsverklaring aan Frankrijk bekend raakte, steeg de verontwaardiging bij de bevolking.⁸⁷ Op 4 augustus werd de neutraliteit van België geschonden, de paniek was alom. Duizenden vrijwilligers boden zich aan om het vaderland te verdedigen en zo werd ook het patriotisme aangewakkerd.⁸⁸ De angst van de Belgische bewoners voor de centrale mogendheden was van dubbele aard. Er was een vrees voor de vernietigende kracht van de moderne wapens, eveneens voor de ongeziene wreedheid van de Duitse troepen. België werd het oorlogstoneel waar er gestreden werd met een vuurkracht die vanaf toen ongeziene proporties had aangenomen. De irrationele angst werd nog versterkt doordat de Duitsers geen onderscheid maakten tussen soldaten en burgers. Het statuut van burger stelde hen niet veilig, alles en iedereen kon slachtoffer worden.⁸⁹ Deze angst werd nog aangewakkerd toen de minister van Binnenlandse Zaken op 4 augustus orders gaf aan de provinciegouverneurs van Vlaanderen en de *commissaires d'arrondissement* van Wallonië om te vluchten. De provincie- en gemeenteraden, deputaties, burgemeesters, schepenen en politiecommissarissen moesten echter ter plaatse blijven en hun functie blijven uitoefenen. Hetzelfde gold voor het Hof van Cassatie en de procureur-generaal. Het spoorwegpersoneel en de mensen die in dienst waren bij de post en telegrafie zagen het belang van hun strategische positie in. Er werd hen aangeraden om te vertrekken net voor de vijand kwam.⁹⁰

⁸⁶ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 21.

⁸⁷ VANDEWEYER, L., 'De Belgische strijdkrachten', *Knack Historia*, 26 juni 2014, 82.

⁸⁸ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 21.

⁸⁹ Ibid, 24-25.

⁹⁰ Ibid, 39-40.

5.3 DE UITWIJZING VAN DE DUITSE BURGERS

Na de inval van Duitsland werd er een decreet uitgevaardigd door de Belgische en door de Franse regering, waarin de burgers met een Duitse of Oostenrijkse nationaliteit verplicht werden om onmiddellijk het grondgebied te verlaten. Dit uitwijzingsbevel was ook van toepassing voor degene die gehuwd waren met een Belgische vrouw. Een zestig- tot tachtigduizend Duitsers moesten het land verlaten. Vanuit de Vlaamse provincies trok men meestal naar het neutrale Nederland en zodoende werd de grensstad Roosendaal op 3 augustus overspoeld door Duitse vluchtelingen.⁹¹

5.4 EERSTE GEWELD EN DUITSE TERREUR IN BELGIË

Bij de Slag om Luik, die duurde van 5 tot 16 augustus, werd België de eerste maal het strijdtoneel van het oorlogsgeweld. De Belgische troepen beoogden om stand te houden aan de hand van hun twaalf fronten rond Luik. Na elf dagen strijd was België genoodzaakt tot overgave in Luik. Ze werden overrompeld door de grote troepen met vele Duitse manschappen. Deze slag was van belang want hieruit volgde het toetreden van Groot-Brittannië in WOI en het was ook de eerste maal dat er oorlogsmisdaden plaatsvonden.⁹² De Belgen hadden bij Visé een bruggenhoofd opgeblazen om de Duitse mars te bemoeilijken. De Duitsers beschuldigden de plaatselijke bevolking hieraan te hebben deelgenomen. Het excuus dat ze beschoten werden in combinatie met de geruchten dat de Belgen franc-tireurs waren, zorgde ervoor dat ze overgingen tot actie. Ze schoten 23 inwoners dood en er werden zo'n 600 huizen in brand gestoken. Een ander voorbeeld vond plaats in Herve. Op 6 augustus lieten 22 burgers het leven door Duitse executies en de daaropvolgende dag vonden er zelfs nog meer plaats. Dit feit werd gevolgd op 8 augustus door een drie dagen durende brand die duizenden woningen in de as legden.⁹³ De centrale mogendheden maakten soms ook gebruik van een menselijk schild. Bij het binnen marcheren van Luik werden ze voor

⁹¹ DEBAEKE, S., *Vluchten voor de Grote Oorlog: 1,5 miljoen Belgen op de vlucht 1914-1918*, Koksijde, 2013, 17.

⁹² AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 24-25.

⁹³ ZUCKERMAN, L., *The rape of Belgium: The Untold Story of World War I.*, New York, 2004, 22-24.

gegaan door 300 inwoners van Soumagne. Hierdoor konden de Belgische troepen hen moeilijker beschieten of bombarderen. Om diezelfde reden werden er gijzelaars op strategische punten, zoals bruggen, geplaatst. Dit alles wakkerde de angst voor de Duitsers nog meer aan.⁹⁴ De Duitse militairen maakten zich dus al vanaf het begin schuldig aan moord en brand en zaaiden terreur onder de burgers. De Duitse opperbevelhebber von Moltke schreef op 5 augustus: “*Onze opmars in België verloopt inderdaad op brute wijze*”.⁹⁵ Deze moordpartijen waren onderdeel van het Schlieffenplan. Door de veroorzaakte angst zouden de aankomende steden minder weerstand bieden.⁹⁶ Onder het juk van het Duits geweld sloegen anderhalf miljoen Belgen op de vlucht. Dit was niet alleen om te vermijden dat men in de vuurlinie tussen de vijandelijke legers terecht kwam, maar evenzeer was er de angst voor de Duitse losgeslagen militairen.⁹⁷

De Belgische bevolking zocht vooral onderdak in Frankrijk, Nederland en Groot-Brittannië. De Belgen sloegen reeds op de vlucht bij de aanvang van de Duitse aanvallen.⁹⁸ De eerste vluchtelingen kwamen op 7 augustus al aan in Brussel. Op het ogenblik van de bezetting van de hoofdstad, op 20 augustus 1914, waren er al zo'n 4000 vluchtelingen gered.⁹⁹ Rond diezelfde datum waren al bijna 6000 Belgische vluchtelingen, hoofdzakelijk deze uit de provincie Luik, verzameld in de Nederlandse provincie Limburg. Tijdens de laatste tien dagen van augustus 1914 verspreidde de uittocht zich al meer richting Frankrijk. In deze periode, was er meer paniek wanneer er soldaten door de frontstreek marcheerden.¹⁰⁰

De Belgische troepen werden gedwongen om zich terug te trekken. Zo konden de meeste steden niet ontsnappen aan het oorlogsgeweld. De vrees van de bevolking om terecht te

⁹⁴ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 25-26.

⁹⁵ DEBAEKE, S., *Vluchten voor de Grote Oorlog: 1,5 miljoen Belgen op de vlucht 1914-1918*, Koksijde, 2013, 23.

⁹⁶ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 13.

⁹⁷ DEBAEKE, S., *Vluchten voor de Grote Oorlog: 1,5 miljoen Belgen op de vlucht 1914-1918*, Koksijde, 2013, 23.

⁹⁸ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 187-190.

⁹⁹ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 25.

¹⁰⁰ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 189-190.

komen in één van de bombardementen of in de vuurlinie, vergrootte de wens om veilig onderdak te vinden. Vanaf het ogenblik dat de kanonnen bulderden sloegen duizenden burgers op de vlucht. Het helse geluid zorgde voor activatie van hun overlevingsinstinct. Men zag vluchten als een laatste optie. Men wilden ontsnappen aan de directe oorlogsgruwel.¹⁰¹ Huizen, boerderijen en andere soorten onderdak werden achtergelaten, maar in sommige gevallen ook mensen die te zwak of te ziek waren om te reizen. Een rustig leven werd ingeruild voor een lastige en soms gevaarlijke vlucht.¹⁰² Op 8 augustus stond de teller al op 850 gedode Belgische burgers en 1300 vernielde gebouwen.

Natuurlijk verklaart enkel en alleen het concept ‘angst’ niet de gehele omvang van de exodus. In het Oosten van Luik zien we een andere vorm van volksverplaatsing verschijnen. Deze werd niet geleid door de angst voor de gevechten of voor de brutaliteit van de bezetter hoewel deze toch aanwezig was. In het reeds vernoemde Visé, dat systematisch geplunderd werd, werden 631 mannen gedeporteerd en de vrouwen en kinderen werden uit de stad verdreven. Deze gruwel herhaalt zich in Tongeren, Aarschot en Leuven. Er werden meermaals honderden mensen op treinen of in veewagens geplaatst en naar Duitsland gebracht. Anderen moesten op bevel hun huizen verlaten en werden aan hun lot overgelaten. De Duitsers droegen dus zelf bij aan de uittocht door inwoners te verplichten hun dorp of stad te verlaten. Een mogelijke strategische verklaring hiervoor is dat de Duitse indringer hen zag als ‘nutteloze monden’ om te voeden. We zien dit fenomeen maar op enkele locaties terugkeren. Niets wijst er dus op dat er een effectief plan voor opgesteld was.¹⁰³

¹⁰¹ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 24-27.

¹⁰² POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 19.

¹⁰³ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 24-27.

5.5 BANGE DAGEN EN NOODMAATREGELEN IN ZONNEBEKE

De onrustwekkende berichten volgden elkaar op en brachten discussies op gang. De eerste Zonnebekaar was gesneuveld: Mylle Valère, een boerenzoon, 21 jaar oud sneuvelde te Visé. De dagbladen waren de enige informatiebron en aangezien weinigen op een dagblad geabonneerd waren, las bakker Vandenbulcke elke avond voor uit ‘Het nieuws van de dag’. De krantenartikelen werden vervormd en aangedikt. De angst groeide en met het oog om algemene paniek te vermijden, werden publieke lezingen verboden.

Er werd een plaatselijke burgerwacht opgericht, aangevoerd door veldwachter Jean Pouders. Deze was belast met uiteenlopende opdrachten zoals de politiedienst op de gemeente, het vrij houden van de hoofdwegen en zelfs het opsporen van spionnen en Duitse patrouilles.

Ondertussen ging de Duitse opmars in een snel tempo verder en op 21 augustus kwamen de eerste Franse troepen over de grens in Loker en bij Nieuwkerke. Op 22 augustus werd de burgerwacht afgeschaft en iedereen werd verplicht om zijn wapens op het gemeentehuis in te leveren.

Vanuit de Belgische regering volgden noodmaatregelen. Wie op reis wilde gaan, moest over een wettelijk persoonsbewijs beschikken, dit voor een mogelijke identiteitscontrole. Deze persoonsbewijzen die voor de oorlog vrijwel onbestaand waren, werden voorzien van een pasfoto, gegevens uit het bevolkingsregister en bijzondere identificatie-gegevens zoals haarkleur en/of speciale gelaatskenmerken. Eveneens werden er voedingswaren die niet onderhevig waren aan bederf opgeëist. Deze konden worden ingeruild voor een bon ter waarde van x-aantal frank.

In september, de kermismaand van Zonnebeke, werden alle feestelijkheden afgelast. In diezelfde maand werd men de eerste keer geconfronteerd met vluchtelingen. De eerste vluchtelingentrein uit Mechelen stopte in Zonnebeke. De gemeenteschool werd ingericht als opvang en er werd door vrijwilligers voor bevoorrading gezorgd. Eind september werd de militieklas van 1914 opgeroepen. Deze bestond uit een 60-tal Zonnebeekse

dienstplichtigen. Er werd een trein naar Lier ingelegd die ook militanten uit de omliggende dorpen mee nam.¹⁰⁴

5.6 DE DUITSE OPMARS BEWEEGT ZICH VERDER

De val van het laatste Luikse fort en het terugtrekken naar Antwerpen zorgde voor vrije baan voor de Duitse manschappen. De geallieerden werden in de regio van Namen overmeesterd en konden geen weerstand bieden. De vernietigende kracht zorgde voor een stormloop door België. Op 18 augustus 1914 is het Duitse leger al gevorderd tot in de provincie Brabant en de Franse grens. Leuven en Brussel vallen reeds op 19 en 20 augustus van het eerste oorlogsjaar. De Belgische hoofdstad kende geen massale uittocht. Een beperkt aantal inwoners was vertrokken richting Belgische kust. Brussel was één van de steden die het meest gespaard bleven van de oorlog. De Duitsers vielen relatief rustig de stad binnen. Een mogelijke verklaring vinden we bij het feit dat de geallieerde troepen zich hadden teruggetrokken richting Antwerpen. Voor een deel van de Brusselse inwoners was de vroege bezetting eerder een verrassing. Ze wisten dat de regering was weggevlucht, dus dat het Duitse leger in aantocht was. De burgers hadden echter niet verwacht dat ze zo snel zouden overmeesterd worden. Brussel werd gespaard van vele gruwel. Zo verminderde de angst en paniek in België voor een deel. De bezetting van Leuven was van geheel andere aard.¹⁰⁵ Na een veel gewelddadigere inval heerste er een waar terreurbewind. Na een schietpartij tussen twee Duitse compagnies, maakten de Duitse troepen opnieuw gebruik van het franc-tireursverhaal. Woningen werden geplunderd. Inwoners waren verplicht te schuilen in hun kelders. Nadat alles werd meegenomen van enige waarde, werden de panden afgebrand en stikten de inwonenden. Anderen werden koelbloedig geëxecuteerd. In enkele dagen tijd kwamen 200 burgers aan hun einde. Honderden werden per trein gedeporteerd naar Münster. Tijdens een drie dagen durende brand gingen maar liefst 1100 panden in vlammen op. De Leuvense stadsbibliotheek werd geheel verwoest. Ongeveer 300.000 boeken en 800 incunabelen gingen verloren. Het stadcentrum was onherkenbaar.¹⁰⁶ Duizenden sloegen op

¹⁰⁴ DESEYNE, A. en DESEYNE, A., Zonnebeke 1914-1918: Dood en Heropstanding van een dorp, Zonnebeke, 1976, 104-108.

¹⁰⁵ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 24-30.

¹⁰⁶ DE SCHAEFDRIJVER, S., *De Grootte Oorlog: het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Amsterdam, 2013, 88-90.

de vlucht. De verhalen van aangekomen vluchtelingen brachten een nieuwe vluchtelingenstroom tot stand.

Leuven vormde een waar keerpunt. De angst en paniek verspreidde zich naar geheel België. De onrust bereikte z'n hoogtepunt. De kranten publiceerden de vluchtelingenverhalen. Begin augustus stonden critici nog twijfelachtig tegenover de echtheid van deze gruweldaden. Eind augustus was al deze twijfel verdwenen. Vaak was enkel het gerucht al genoeg voor burgers om op de vlucht te slaan. Bij enige twijfel was de officiële aankondiging het teken voor vertrek.¹⁰⁷

De Slag bij Charleroi, van 21 tot 23 augustus 1914, zorgde voor zware verliezen, maar ook voor een nieuwe massa mensen die op de vlucht sloegen. De gewelddadigheid van de oorlog, de geruchten over de Duitse wreedheid en het zien afdruppen van de geallieerde troepen waren allemaal triggers. De gevechten die waren uitgebarsten langs de Samber zorgden voor een volksverplaatsing, die zich heel snel verspreidde richting Frankrijk. Op 20 augustus verliet een grote groep inwoners van Châtelet, Auvélais en Tamines hun woning. De volgende dag, na de oorverdovende knal van de eerste bominslag vluchtten bijna 2000 inwoners weg van Arsimont. Enkele uren later veroorzaakte deze vluchtelingenzwerm paniek in Falisolle, Aisemont en Vitruval. De inwoners van deze drie gemeenten sloegen mee op de vlucht. De volgende dag herhaalde hetzelfde scenario zich in Mettet en Tarcienne. In Mettet bleven er slechts een vijftiental inwoners achter. In Philippeville, op meer dan 50 kilometer van de eerste schoten, verlieten maar liefst 1100 van de 1200 inwoners hun huis. Hetzelfde scenario stond de provincie Henegouwen en de regio rond Bergen te wachten. Men zag hoe het Britse leger terugdeinsde en aldus besloot een grote menigte te voet, met de fiets, auto of trein te vertrekken. Steden en dorpen werden verlaten. De Belgische vluchtelingen die de grens overstaken creëerden hetzelfde verloop in de Franse gebieden van Avesnes, Rijsel, Valenciennes en Abbeville. Het werd zo extreem dat eind augustus de burgemeester en het bestuur van de bedreigde departementen maatregelen van de militaire autoriteiten werden opgelegd. De massa burgers blokkeerden namelijk de weg met hun

¹⁰⁷ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 30-31.

uittocht.¹⁰⁸ Het aantal vluchtelingen uit Frankrijk vergrootte met de val van Maubege en van Rijsel. De burgers zagen toen van dichtbij de gewonde soldaten. Burgemeesters moesten ook het overlijden van gesneuvelde soldaten aankondigen aan de families. Dit wakkerde de paniek nog meer aan.¹⁰⁹

5.7 VLIEGENDE MAANDAG

In Oost-Vlaanderen, Denderleeuw, ging het gerucht dat alle mannen, tussen de leeftijd van 18 en 50, verplicht ingelijfd zouden worden in het Duitse leger. Dit zorgde voor een massale exodus.¹¹⁰ Deze gebeurtenis vond plaats op 24 augustus 1914 en staat bekend onder de naam ‘Vliegende Maandag’ of ‘Zotte Maandag’. Dit nepnieuws verspreidde zich tot in West-Vlaanderen en zorgde ook daar voor een grote vlucht.¹¹¹ Het gerucht in combinatie met ulanen, Duitse verkenners die door de streek trokken en saboteerden, zorgde voor angst. De meesten wisten niet waarheen ze trokken en lieten alles achter. In de volksmond werd dit fenomeen ook ‘Looperkesmaandag’ genoemd. Dit wijst op het feit dat de Belgische bevolking hier niet trots op is.¹¹²

Natuurlijk speelde het gewelddadige karakter van de militaire operaties steeds een belangrijke rol. De eerste vluchtelingen wilden ontkomen aan de bombardementen en branden. Na de verhalen over de menselijke schilden, bloedbaden in Tamines, werd hieraan de angst voor de Duitse wreedheid toegevoegd. Dit verklaart het sneeuwbaaleffect en de grote omvang van de exodus. Het terugtrekken van de geallieerde troepen zorgde voor twijfel en verwarring bij de bevolking. Het was vaak de fatale klap voor de moraal, die zorgde voor een opflakking van angst en paniek.¹¹³

¹⁰⁸ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 27-29.

¹⁰⁹ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 29.

¹¹⁰ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War, Volume II The State*, Cambridge, 2014, 189-190.

¹¹¹ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 32.

¹¹² DELBAERE, J., 'Vliegende Maandag Vluchtersmaandag 24 augustus 1914', *Biekorf* 61, Brugge, 1960, 15-18.

¹¹³ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 27-29.

5.8 CHAOS ZORGT VOOR ORGANISATIE

Eind augustus waren er al een talrijk aantal vluchtelingenkampen in de buurt van Antwerpen. In de stad heerste er chaos. Mensen overspoelden de straten. De militaire autoriteiten vreesden dat er Duitse spionnen in de massa waren opgegaan. Op 24 augustus vertrokken al een deel vluchtelingen richting Gent. De onrust was zo extreem dat de stad, op de voorlaatste dag van de maand, besliste dat wie zijn domicilie niet in Antwerpen had staan, in principe moest vertrekken.¹¹⁴

De massale vluchtelingenstroom zorgde voor ernstige problemen. De gemeente Boom ving eind augustus al zo'n 10.000 vluchtelingen op. Door het tekort aan onderdak en levensmiddelen dreigde een nog grotere chaos. Ook de inspanningen van de vele privé-organisaties en het gemeentebestuur bleken niet voldoende om deze problemen het hoofd te bieden.

5.8.1 HET OFFICIEEL BELGISCH COMITE VAN HULPBEToon AAN VLUCHTELINGEN

Op 28 augustus 1914 werd het Officieel Belgisch Comité van Hulpbetoon aan Vluchtelingen opgericht. De oorspronkelijke bedoeling was te voorzien in voedsel en onderdak, maar al snel werd de evacuatie van de vluchtelingen van prioritair belang.¹¹⁵ Het Officieel Belgisch Comité van Hulpbetoon aan Vluchtelingen was toen beter bekend onder *Le Comité officiel belge de Secours aux Réfugiés* en werd mede opgericht door Koningin Elisabeth. Zij zorgde zelf voor financiële steun.¹¹⁶ Hoofdzakelijk werd er gezorgd voor hulp in natura, maar wanneer het echt noodzakelijk was, werd er mogelijk monetaire steun geboden.¹¹⁷ De focus was dan ook eerder om (tijdelijk) asiel en maaltijden te bieden alsook om te helpen bij een veilige vlucht naar een ander gebied.

¹¹⁴ Ibid, 35.

¹¹⁵ AMARA, M., *De exodus: Belgen op de vlucht 1914-1918*, Gent, 2014, 16.

¹¹⁶ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 35.

¹¹⁷ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 193-194.

Eerst werd de uittocht vooral richting Oost-Vlaanderen georganiseerd. De Duitse aanwezigheid ten Zuiden van Antwerpen gaf de organisatie slechts de mogelijkheid tussen drie gebieden: Groot-Brittannië, Oost-Vlaanderen en de Kempen. De Britten schoten al snel te hulp. Tussen 11 september en 8 oktober kwamen er een 6500 vluchtelingen aan in Tilbury. De andere bestemmingen in Engeland waren Folkestone en Hardwich. In totaal trokken er 10.000 vluchtelingen naar het eiland. Door problemen met het maritiem transport, de Belgische terughoudendheid om het Kanaal over te steken en de opgelegde administratieve stappen van de Britse overheid moest het Comité nieuwe opties gaan verkennen. Al voor 28 augustus trokken vluchtelingen richting Oost- en West-Vlaanderen. Eind september deden er zich echter problemen voor met het treinverkeer. Er was ook te weinig onderdak en een grote toename van militaire operaties. Zo werd ook dit Vlaamse gebied geen veilige optie meer. De Kempen en Nederland waren een overgebleven mogelijkheid. Voor de val van Antwerpen, 10 oktober, trok Frans van Cauwelaert naar Amsterdam om navraag te doen voor vluchtelingen hulp. Iets vooraf was al het Nederlandse Comité tot Steun van Belgische en Andere Slachtoffers opgericht en onmiddellijk ter beschikking gesteld. De Belgische organisatie zorgde ook voor subcommissies in Kalmhout en Essen. Zij verwelkomden de vluchtelingen en boden hen onderdak in publieke gebouwen aan. Zo werden duizenden naar de andere kant van de grens gebracht.¹¹⁸

In augustus en september 1914 had het Officieel Comité van Hulpbetoon aan de Vluchtelingen het vertrek van ongeveer 50.000 mensen die in Antwerpen waren gestrand, georganiseerd. Hiervan werden er 10.000 naar Groot-Brittannië, 20.000 naar Frankrijk en Vlaanderen en nogmaals 20.000 naar Nederland en de Kempen gestuurd.¹¹⁹ Zij hadden een grote last van Antwerpen overgenomen in het onderhoud en onderdak van de vluchtelingen. Tijdens het verdere verloop van de oorlog bleef het Officieel Belgisch Comité van Hulpbetoon aan Vluchtelingen van belang. Dit comité functioneerde in feite als een soort van arbeidsbureau. Zij verzekerden tevens het behoud van de solidariteit aan de vluchtelingen. Er waren ook rouwcomités aanwezig, die hielpen met de verliesverwerking. Er werden pogingen ondernomen om familieleden, die elkaar verloren waren door de oorlog, terug met elkaar

¹¹⁸ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 35-37.

¹¹⁹ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 189-190.

in contact te brengen.¹²⁰ Zij hielden in beperkte mate de vluchtelingenstromen bij. De organisatie legde de tekortkomingen van de Belgische regering in verband met vluchtelingen bloot.¹²¹

5.8.2 OKTOBER 1914: EEN MASSALE VOLKSVERHUIZING

Met de val van verschillende grootsteden: Antwerpen op 10 oktober, Gent op 12 oktober, Brugge op 14 oktober en Oostende op 15 oktober 1914, was er een nieuwe uittocht.¹²² Vooral de dagen voor de overgave van Antwerpen zorgden voor een massale vlucht. Op 7 oktober 1914 werd er aan de hand van een affiche gewaarschuwd voor militaire bombardementen en werd er aangeraden om snel te vluchten. Hiermee kwam er een enorme beweging richting Nederland op gang. Mensen vertrokken overvol geladen te voet, met de fiets, per huifkar of paardenkoets. Op het ogenblik dat de stad viel was deze reeds getransformeerd tot een ware spookstad.¹²³ Enkel en alleen al op die dag kwamen 30.000 bange Belgen toe in Roosendaal. De aangrenzende provincies van Nederland werden overrompeld met Belgische vluchtelingen.¹²⁴ In de Nederlandse provincie Brabant waren er 500.000 Belgische burgers aanwezig. De forten van Antwerpen die nog niet ingenomen waren, zagen deze vluchtelingenzwerm passeren. Dit zorgde voor een grote opdoffer en een klap voor de moraal met als gevolg dat verschillende soldaten deserteerden.¹²⁵

5.8.3 OOSTENDE: STORMLOOP NAAR DE HAVEN

De val van de andere grootsteden zorgde voor het vertrek van duizenden vluchtelingen richting kustgebied.¹²⁶ Reeds van eind augustus kwamen er in Oostende dagelijks treinen met vluchtelingen aan. Meestal was dit met de bedoeling om de oversteek naar Engeland te kunnen maken. Steeds meer en meer vluchtelingen namen de maalboot naar Folkestone

¹²⁰ Ibid, 193-194.

¹²¹ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 37.

¹²² GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War, Volume II The State*, Cambridge, 2014, 189-190.

¹²³ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 37.

¹²⁴ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War, Volume II The State*, Cambridge, 2014, 189-190.

¹²⁵ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 37.

¹²⁶ Ibid, 38-39.

om van daaruit per trein door te reizen naar Londen. Rond 1 september 1914 gebeurde de evacuatie reeds op een meer georganiseerde manier en er werden dagelijks twee van de tien maalboten op de lijn Oostende-Folkestone ingezet. Door deze overrompeling werd het stadsbestuur genoodzaakt om de vluchtelingen van een voorlopig onderkomen te voorzien. Alle mogelijke locaties zoals scholen, de volksbond, het lunapark, het fort Wellington, het kursaal en de koninklijke stallingen werden als toevluchtsoord ingeschakeld. Op een terrein achter de koninklijke gaanderijen werd er zelfs met badkarren een tijdelijk ‘kabinnendorp’ opgericht. De opvangcapaciteit van Oostende bereikte zijn maximumgrens. Het stadsbestuur deed een beroep op de inwoners om in ruil voor een vergoeding van 0,50 frank per dag vluchtelingen op te vangen. Oostende raakte eind september overvol en uiteindelijk werden er vluchtelingen doorgestuurd naar Middelkerke, Westende, De Panne, Moere, Snaaskerke, Slijpe en Leffinge.¹²⁷

Op 3 oktober had de koning en de regering Antwerpen ingeruild voor Oostende. Enkele dagen later werden zij gevolgd door een grote groep vluchtelingen en soldaten. Toen in de nacht van 12 op 13 oktober het gerucht de ronde ging dat de Belgische regering het land zou verlaten rees de spanning nog. Dit gebeurde effectief op 13 oktober 1914 per mailboot richting Saint-Adresse in de buurt van Le Havre.¹²⁸ Duizenden trokken naar de haven in de hoop het land te kunnen verlaten. Er heerste echter een enorme drukte. De aankondiging van de Duitse komst bracht veel angst met zich mee. Nadat de laatste koffers ingeladen waren, begonnen de vluchtelingen zich in alle mogelijke beschikbare schepen te proppen. Wie geen plaats kon bemachtigen vertrok te voet richting Frankrijk, Duinkerke of Nederland, Zeeland.¹²⁹

We kunnen verschillen opmerken tussen de vlucht van de armen en de rijken van de bevolking. Wanneer de literatuur het heeft over de massa die zich op straat begeeft, zijn het voornamelijk armen. Zij vluchtten in gigantische groepen en ongestructureerd. Door het plots verlaten van hun verblijfplaats waren de meesten niet voorbereid. Mensen die deze

¹²⁷ DEBAEKE, S., *Vluchten voor de Grote Oorlog: 1,5 miljoen Belgen op de vlucht 1914-1918*, Koksijde, 2013, 160-163.

¹²⁸ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 16-17.

¹²⁹ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 38-39.

uitgeputte bende zagen voorbijkomen en besloten zich niet aan te sluiten, boden hen water of een rustplaats aan. Dit gebeurde vaak tegen woekerprijzen.

Bij de rijkere klasse merken we een ander verhaal op. Een deel vertrok al voor het oorlogsgebeuren, begin juli, richting de Belgische kust of Frankrijk. Zij behoorden bij de beter geïnformeerde klasse. Hun vertrek was niet te voet, maar eerder met de auto of de trein. Door het vroeg handelen van deze groep waren de wegen of stations nog niet door de menigten geblokkeerd. Zij hadden vaak nog de tijd om langs de bank te gaan om hun geld in te ruilen voor goud.¹³⁰

¹³⁰ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 19-20.

5.9 DE WESTHOEK

5.9.1 VERDERE ONTWIKKELINGEN IN ZONNEBEKE

Ondertussen maakte Zonnebeke kennis met de ulanen. Er vond een bloederig treffen tussen de Duitse verkenners en Belgische vrijwilligers plaats. Twee Duitsers stierven en ook enkele gekwetste paarden werden afgemaakt. De spanning onder de bevolking steeg en kwam tot een hoogtepunt met de bezetting van Ieper. Langs de Meense steenweg trok een Duits cavaleriekorps voorbij en uit schrik werden deuren en vensters gesloten. In oktober vond de Slag van de Catsberg plaats. Rond het trappistenklooster vonden hevige gevechten plaats en de Duitsers werden door het tweede Engelse legerkorps verslagen en tot in Armentières teruggedreven. Deze nederlaag kwam geheel onverwacht en zorgde voor wrevel bij de Duitsers.

De streek werd onveilig gemaakt door op vlucht geslagen Duitsers. Winkels werden geplunderd en er werd geschoten op ‘vermoedelijke’ vrijeschutters.

Verschillende burgers, onder wie ook enkele Zonnebeekse seizoenarbeiders moesten het ontgelden. Dit is het geval voor Cyriel Bekaert uit de Maagdenstraat en Theophile Herman, de zoon uit het café “Bellevue” langs de Passendaalse steenweg. Samen met een vriend uit Passendale werden ze aangehouden en aan een kanon gebonden en meegesleurd. Beiden werden verdacht van spionage omdat ze zich in Frankrijk bevonden. Nadat ze verplicht werden hun eigen graf te delven, werden ze geëxecuteerd. Deze gruwel werd door een paar Zonnebekenaren van op afstand gevolgd en later in Zonnebeke bekend gemaakt. Eenzelfde scenario deed zich voor in Bailleul op de hoeve van Jules Callewaert, zoon van Alois Callewaert uit de Beselaarse steenweg te Zonnebeke. Hier werden twee Zonnebekenaren reeds tegen de muur geplaatst, klaar om geëxecuteerd te worden. Door een toevallige tussenkomst van een andere Duitse officier konden ze erin slagen om onder de schoten van de Duitsers te vluchten. Eén ervan kon ontkomen, de andere raakte gewond en werd door een Engelse patrouille naar het hospitaal gevoerd.¹³¹

¹³¹ DESEYNE, A. en DESEYNE, A., Zonnebeke 1914-1918: Dood en Heropstanding van een dorp, Zonnebeke, 1976, 109-113.

5.9.2 SCHUWE MAANDAG

Eind oktober was de Westhoek reeds veranderd in één groot soldatenkamp. Voor de burgers werd het duidelijk dat ze in het strijdgewoel zouden terechtkomen. Vanaf 14 oktober trokken er tienduizenden geallieerden door Poperinge en Ieper. Beide steden raakten overbevolkt. Op 19 oktober werd voor Ieper een bevel uitgevaardigd dat alleen vluchtelingen met een laissez-passer de stad binnen mogen, maar aan de vluchtelingenstroom was geen halt toe te roepen. In sommige gemeenten werd de bevolking verdrie- of verviervoudigd en in enkele dagen tijd kreeg Ieper te kampen met twintig- tot dertigduizend burgers die een toevluchtsoord zochten. De vluchtelingen kwamen uit de richting van Roeselare en brachten verhalen over de Duitse verwoesting en vernieling.¹³² Op 18 oktober zag men in Roeselare de Fransen barricades optrekken in de stad. De bevolking maakte zich vertrekkenklaar en dezelfde dag waren er al gezinnen die de stad verlieten. De volgende morgen startten de beschietingen en de inname van Roeselare. Dit zorgde ervoor dat duizenden vluchtten en overal waar ze voorbijkwamen zorgden hun getuigenissen voor paniek. Op deze ‘schuwe maandag’ liepen veel dorpen zoals Staden, Oostnieuwkerke, Westrozebeke, Passendaele, Moorslede, Beselaere en Poelkappelle zo goed als leeg.¹³³

Opnieuw werd Zonnebeke met een vluchtelingenstroom geconfronteerd. Reeds op 18 oktober, wanneer er al Engelse en Franse soldaten aanwezig waren, kwamen de eerste groepen met vluchtelingen uit Roeselare aan. Men sprak over een machtig Duits leger en mogelijke hevige gevechten. De Zonnebekenaren waren verontrust en maakten zich klaar voor een mogelijke vlucht: er werden kostbaarheden begraven, levensnoodzakelijke goederen werden ingepakt. Op maandag 19 oktober kwam de vluchtelingenstroom in beweging. Zwaarbepakte voetgangers, fietsen, kruiwagens, koetsen, boerenwagens, honden, geiten, etc. vormden lange rijen.

Wanneer 's middags Roeselare werd ingenomen, ging dit gepaard met een aantal wandaden. Woningen werden geplunderd en inwoners werden gefusilleerd met als gevolg een algemene uittocht. De hele nacht werd Zonnebeke door vluchtelingen overspoeld.

¹³² DEBAEKE, S., *Vluchten voor de Grote Oorlog: 1,5 miljoen Belgen op de vlucht 1914-1918*, Koksijde, 2013, 184, 188.

¹³³ Ibid, 193.

5.9.3 ZONNEBEKE OP DE VLUCHT

Op dinsdagmorgen 20 oktober werd de Broodseinde-molen door de Engelsen vernietigd en de bevolking uit hun huizen gejaagd.¹³⁴ Ondertussen werd het Broodseinde-kruispunt door de militaire politie ontruimd omwille van gevaar tot beschieting. De inwoners van Zonnebeke werden aangeraden te vluchten en de uittocht ging hiermee van start. De vluchtelingenstroom werd meerdere malen omgeleid tot de richting Sint-Jan de enige uitweg bleek te zijn.¹³⁵ In Zonnebeke was er hier en daar een enkeling die nog niet gevlucht was, meestal een landbouwer die bezorgd was voor zijn vee en die thuis afwachtte. Met uitzondering van de seizoenarbeiders waren er een aantal dorpelingen die niet gewoon waren zich ver te verplaatsen.¹³⁶

Tegen de avond werd in Zonnebeke door de Engelse troepen een razzia gehouden. Alle woningen werden doorzocht naar verstekelingen. Iedereen die niet gevlucht was, werd aanzien als een mogelijke spion en na een zuiveringsactie van de militaire politie werden de verstekelingen onder bewaking naar Ieper gebracht. Vanaf toen kon de militaire overheid ongeremd zijn gang gaan. Men wilde van Zonnebeke het bastion maken, want het dorp werd beschouwd als zwakke plek in het Engelse defensiesysteem rond Ieper. Het bevond zich op het raakpunt tussen de tweede Britse divisie in het noorden en de zevende divisie in het Zuiden. Op Broodseinde werd het Duitse offensief verdergezet. Vier Zonnebekenaars, die zich in een zelfgemaakte loopgracht schuilhielden, vielen in handen van de Duitsers. Door de heftige Britse tegenstand en de vele doden en gewonden werden de Duitse soldaten gedreven door woede. Emiel Roeskens en Cyriel Hoflack werden vermoord en Edward Baelen en zijn zoon kwamen na meerdere martelingen in het bezette gebied terecht.¹³⁷

Met de overstroming van de IJzervlakte werden de Duitse eenheden verplicht zich terug te trekken. De Slag om de IJzer ging reeds van start op 15 oktober 1914. Uiteindelijk moesten Belgische en Franse troepen op 10 november Diksmuide aan de vijand overlaten. Vanaf

¹³⁴ PIL, V., *Zonnebeke. Heerlijk verleden en zonnig heden*, Langemark, 1962.

¹³⁵ DESEYNE, A. en DESEYNE, A., *Zonnebeke 1914-1918: Dood en Heropstanding van een dorp*, Zonnebeke, 1976, 125-133.

¹³⁶ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 25.

¹³⁷ DESEYNE, A. en DESEYNE, A., *Zonnebeke 1914-1918: Dood en Heropstanding van een dorp*, Zonnebeke, 1976, 127-133.

toen zat het front aan de IJzer muurvast.¹³⁸ De inwoners dicht bij het slagveld vluchtten weg richting Frankrijk.¹³⁹ Op 1 november 1914 was drie kwart van de Ieperse bevolking al gevlucht om te ontkomen aan bombardementen. Ook Diksmuide, net aan de IJzer, werd verlaten.¹⁴⁰ Tussen 4 augustus en 11 november 1914 was het Belgisch leger er in geslaagd om de Duitse troepen te vertragen. Vier jaar voor de wapenstilstand liep de grote Belgische exodus ten einde. De komende vier jaar was er wel nog sprake van verschillende vluchtelingenstromen, maar niet meer in massale proportie.¹⁴¹ Er zouden in totaal al zo'n 1,5 miljoen Belgen hun land hebben verlaten in de eerste oorlogsweken. In de fronstreek in de Westhoek werden tijdens de lente van 1915 en 1918, de zomer van 1917 en tussen 11 en 25 april 1918 ongeveer 6000 inwoners uit Ieper en omstreken geëvacueerd. Deze groep bestond hoofdzakelijk uit kinderen. Zij werden allen naar Frankrijk gebracht.¹⁴²

5.9.4 ZONNEBEKE IN CIJFERS

De bevolkingsstructuur van Zonnebeke in 1914 zal behandeld worden aan de hand van 4 parameters: geslacht, leeftijd, geboorteplaats en beroep. Uitgezonderd het geslacht, zijn alle parameters afkomstig uit de vooroorlogse kieslijst. Deze laatste 3 indicatoren vormen slechts een beeld van 1178 Zonnebekenaren. Er moet in acht gehouden worden dat deze cijfers een beperkt en mogelijk vertekend beeld kunnen geven.

¹³⁸ DEBAEKE, S., *Vluchten voor de Grote Oorlog: 1,5 miljoen Belgen op de vlucht 1914-1918*, Koksijde, 2013, 213.

¹³⁹ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 189-190.

¹⁴⁰ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 39.

¹⁴¹ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 22.

¹⁴² GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 189-190.

5.9.4.1 GESLACHT

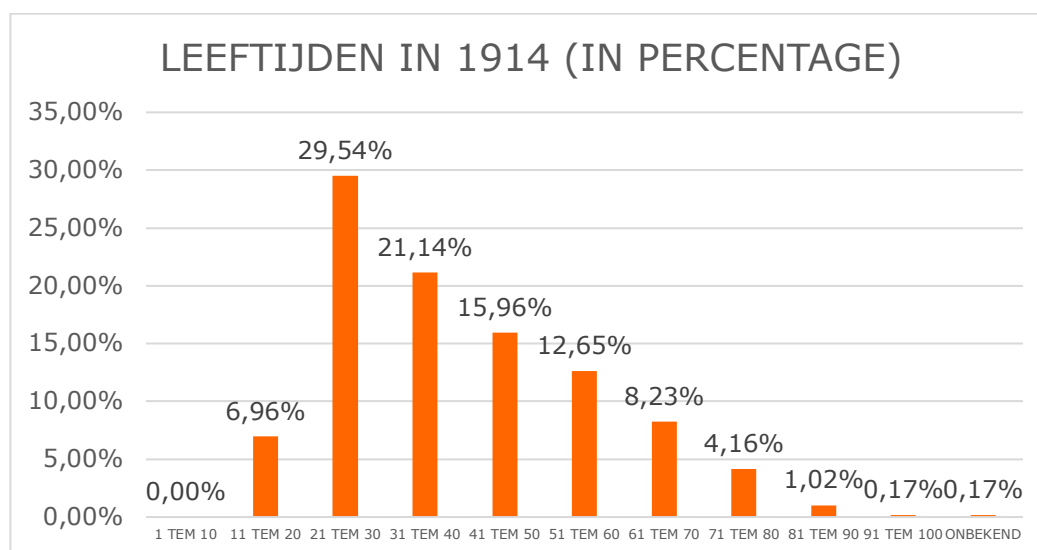
Van de 4220 Zonnebekenaren zijn er geen grote verschillen op te merken tussen het aantal mannen en vrouwen. De mannen vormen met 50,38% tegenover 49,62% vrouwen een kleine meerderheid.¹⁴³

Tabel 2: *Geslacht van Zonnebekenaren in 1914*

Geslacht	Aantal	Percentage
Mannen	2126	50,38%
Vrouwen	2094	49,62%

5.9.4.2 LEEFTIJD

De kieslijst van 1919, die een kopie is van de situatie van 1914, werd geraadpleegd om het cijfermateriaal te bekomen. In figuur 1 vinden we de grafiek per leeftijdscategorie terug in percentages. Deze is toegevoegd als bijlage 1 met het bijhorend cijfermateriaal. De jongste leeftijd is 19 jaar, maar dit is te verklaren door het bronnenmateriaal. We beschikken hier dus niet over de gegevens van de kinderen. De meeste mannelijke dorpelingen hadden een leeftijd tussen de 21 jaar en 30 jaar. Naargelang de leeftijd stijgt, daalt het aantal Zonnebekenaren in de categorie.

Figuur 1: *Leeftijd Zonnebekenaren in 1914*

¹⁴³ *Rapport sur l'état de l'administration dans la Flandre Occidentale: session de 1914*, Députation permanente au conseil provincial, Brugge, 15.

5.9.4.3 GEBOORTEPLAATS

Bij de geboorteplaatsen werd er gekozen om de resultaten met ‘Groot-Zonnebeke’ te berekenen en een categorie met overige. Onder Groot-Zonnebeke valt Zonnebeke, Passendale, Zandvoorde, Beselare en Geluveld. Van de meeste kiesgerechtigden (68,68%) was Zonnebeke zowel hun woon- als geboorteplaats. De 2 personen met een ongekende geboorteplaats zijn hier eerder een uitzondering. Er waren slechts 220 of 18,68% van deze dorpingen niet geboren in Groot-Zonnebeke.¹⁴⁴

Tabel 3: *geboorteplaats Zonnebekenaren in 1914*

GEBOORTEPLAATS	AANTAL	PERCENTAGE
ZONNEBEKE	809	68,68%
PASSENDALE	53	4,50%
ZANDVOORDE	1	0,08%
BESELARE	67	5,69%
GELUVELD	26	2,21%
ANDERE	220	18,68%
ONBEKEND	2	0,17%
TOTAAL	1178	100,00%

5.9.4.4 BEROEP

De beroepen werden gecategoriseerd volgens de ‘Historical International Standard of Classification of Occupations’ (HISCO). Zo bekomen we 9 groepen. Volgens HISCO wordt categorie 7, 8 en 9 samengenomen als ‘production and related workers, transport equipment operators and labourers’.¹⁴⁵ Deze categorie bevat 61,04%, aldus meer dan de helft van de kiezers waren actief in deze arbeidssector. Vervolgens bevat de 6de beroeps categorie, die hoofdzakelijk uit landbouwers bestaat, 24,53% van de stemgerechtigden. De andere sectoren vertegenwoordigen minder dan 15% van de Zonnebeekse kiezers. Van 39 personen of

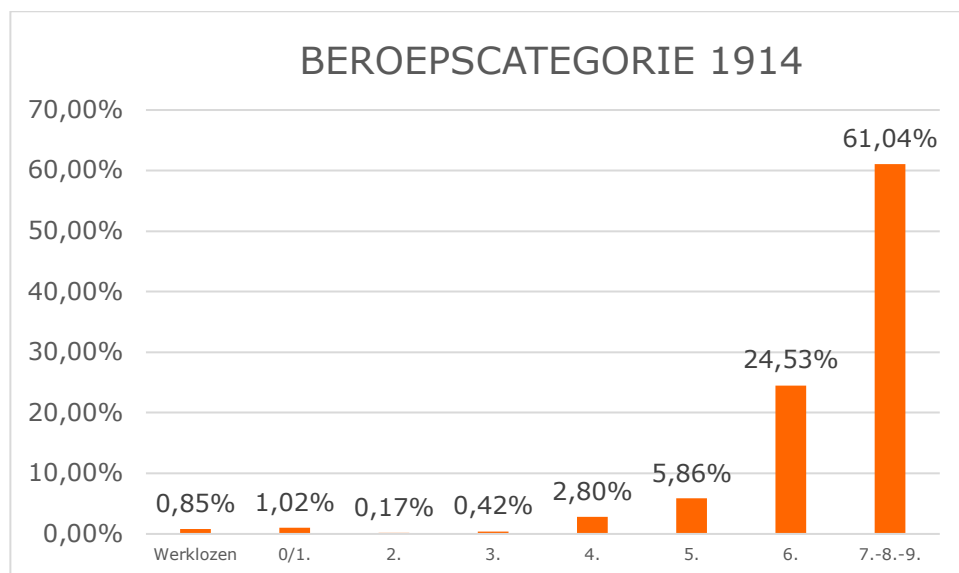
¹⁴⁴ ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, ‘Zonnebeke (1919)’ in *Lijst der kiezers*, heruitgave november 2011,1-43.

¹⁴⁵ ‘History Of Work Information System’, International Institute of Social History, (<https://historyofwork.iisg.nl/>) online geraadpleegd op 15/04/2020

3,31% zijn de gegevens van het beroep ongekend. In bijlage 2 is de gehele lijst van beroepen per categorie terug te vinden.¹⁴⁶

Tabel 4: *Beroepscategorieën Zonnebekenaren in 1914*

BEROEPSCATEGORIE	AANTAL	PERCENTAGE
WERKLOZEN	10	0,85%
GEGEVENS ONGEKEND	39	3,31%
0/1.PROFESSIONAL, TECHNICAL AND RELATED WORKERS	12	1,02%
2. ADMINISTRATIVE AND MANAGERIAL WORKERS	2	0,17%
3. CLERICAL AND RELATED WORKERS	5	0,42%
4. SALES WORKERS	33	2,80%
5. SERVICE WORKERS	69	5,86%
6. AGRICULTURAL, ANIMAL HUSBANDRY AND FORESTRY WORKERS, FISHERMEN AND HUNTERS	289	24,53%
7-8-9 PRODUCTION AND RELATED WORKERS, TRANSPORT EQUIPMENT OPERATORS AND LABOURERS	719	61,04%
TOTAAL	1178	100%

Figuur 2: *Beroepscategorieën Zonnebekenaren in 1914*

¹⁴⁶ ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, 'Zonnebeke (1919)' in *Lijst der kiezers*, heruitgave november 2011,1-43.

6 OORLOGSVLUCHTELINGEN IN FRANKRIJK

Algemeen mag aangenomen worden dat vluchtelingen verkozen dicht bij huis te blijven. Door op een behoorlijk dichte afstand te blijven, hoopten ze de terugkeer eenvoudiger te maken. Eveneens was er de mogelijkheid om achtergebleven bezittingen terug te halen. Anderzijds was het ook evidenter om vertrouwenswaardig nieuws te vernemen over wat er zich afspeelde aan de gevechtlijn. Hoe verder van het front, hoe minder kans op mondeling overgebrachte informatie. Bij een hoofdzakelijke ongeletterde bevolking was dit een belangrijke factor.¹⁴⁷ De Franse overheid was, door de meespelende risico's, niet voor de demografische druk bij het gevechtsgebied. Daarom stuurden ze de vluchtelingen meer richting binnenland. De groep gerepatrieerden was tevens verspreid over het land. Alle niet-bezette departementen vingen vluchtelingen op en gaven hen onderdak in verschillende gemeenten.¹⁴⁸ De vluchtelingen verkozen in het algemeen om niet op het platteland terecht te komen. Ze kregen er eerder een gevoel van isolatie, alsook het gevoel dat de groepssolidariteit er was verdwenen. Hierdoor werd de voorkeur gegeven aan de grote steden.¹⁴⁹

Bij het begin van de oorlog in Frankrijk, was er helemaal niets voorzien voor vluchtelingen. In 1914 was het ondenkbaar dat er gedurende een lange periode vluchtelingen aanwezig zouden zijn.¹⁵⁰ Het Franse leger was vastberaden enkel vooruit te marcheren. Indien men toen al rekening zou houden met eventuele vluchtelingen, kon dit duiden op twijfel in het militaire offensief. De overheid was onvoorbereid en overtuigd dat de oorlog van korte duur zou zijn. De militaire autoriteiten konden de wet van 5 augustus 1914 overdragen aan het burgerlijk gezag. Deze wet houdt in dat ze het recht hebben om (vluchtende) individuen te voorzien van benodigdheden, onderdak, voedsel, verwarming en in geval van ziekte zelfs medische hulp. Dit gold ook voor degene die geëvacueerd waren uit het oorlogsgebied bij een verdedigingslinie.

¹⁴⁷ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 191-192.

¹⁴⁸ NIVET, P., 'Les réfugiés de guerre dans la société française (1914-1946)' in *Histoire, économie et société* 23-2, 2004, 248.

¹⁴⁹ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 191-192.

¹⁵⁰ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 33.

Vanaf 1915 trokken de Belgische vluchtelingen uit onbezet gebied stevast richting Noord-Frankrijk.¹⁵¹ Vanuit de toenmalige departementen van de Seine en de Seine-Inférieure werden ze verspreid over het land. Deze demografische verzadiging, die voortkwam uit de interne verspreiding, verklaart de moeilijkheden die de vluchtelingen ondervonden in hun zoektocht naar accommodatie.¹⁵²

Oorspronkelijk omvatte het beeld van de vluchtelingen het leed dat door de burgers werd doorstaan. De publieke autoriteiten en liefdadigheidsorganisaties droegen beiden bij aan de steunorganisaties voor vluchtelingen.¹⁵³ Voor de bevolking die zich eerder ver van het front bevond, was vluchtelingen helpen een kans om bij te dragen aan de oorlog en aan de mobilisatie van gemeenschappen. Naarmate de oorlog vorderde, veranderde de solidariteit en werden de vluchtelingen door de oorspronkelijke bevolking ten dele als last ervaren.¹⁵⁴

¹⁵¹ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 192.

¹⁵² POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 83.

¹⁵³ Ibid, 91.

¹⁵⁴ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 192-193.

6.1 CATEGORIEËN VLUCHTELINGEN

De Franse vluchtelingen kunnen we in principe in drie groepen onderverdelen: degene die hun huis verlaten hebben, degene die bevrijd waren van bezet gebied en degene die gerepatrieerd werden door de Duitsers.

Een eerste categorie betreft de inwoners die uit eigen wil zijn gevlucht voor de Duitse oorlogsmachine. Hierbij hoort ook de bevolking van het strijdgebied die door de militaire of administratieve autoriteiten verplicht werd te vertrekken naar een gebied dat als veiliger werd beschouwd. Vanaf de start van het oorlogsvoeren werden belangrijke verdedigingspunten, zoals bijvoorbeeld Verdun en Toul ontruimd. Als de vluchtelingen op een nieuwe plaats aankwamen, zorgde dit vaak voor paniek bij de oorspronkelijke bevolking. Ondanks de inspanningen van de autoriteiten sloeg hierdoor een nieuwe groep mensen op de vlucht. In de jaren 1915, 1916 en 1917 waren er nog steeds volksverplaatsingen, dit hoofdzakelijk door bombardementen. Een duidelijk voorbeeld hiervan is Reims. De stad lag bijna constant onder vuur. Hierdoor slonk de bevolking van bij benadering 20.000 inwoners in juni 1916 naar minder dan 5000 in april 1917. Dit cijfer uit juni 1916 bedroeg slechts 17% van de populatie van 1914.

Een tweede categorie bestaat uit individuen die werden bevrijd. Dit was bijvoorbeeld het geval wanneer de Duitsers gedwongen werden zich terug te trekken naar de Hindenburg Linie in de lente van 1917. De originele inwoners van de regio's in de Oise, Somme en Pas-de-Calais werden verplicht om naar een veiliger gebied gaan.

Een derde categorie gaat over degenen die gerepatrieerd werden. Dit betreft de personen die leefden in de bezette gebieden en van de Duitse overheid nadien mochten terug keren naar Frankrijk. De terugkeer gebeurde voornamelijk via Zwitserland of Haute-Savoie. Het eerste konvooi met gerepatrieerden, bedroeg 500 Fransen die geïnterneerd waren geweest in Duitse kampen. De initiële geforceerde repatriëring werd steeds vrijwilliger van aard. Dit duidde op de toenemende hardheid van de bezetter. Deze repatriëring stopte tijdelijk in mei 1915, maar ging terug van start op het eind van ditzelfde jaar. Tegen eind november 1916 kondigde de Duitse regering de terugkeer van 20.000 mensen aan. Tussen 4 en 25 december 1916 kwamen er dagelijks twee treinen aan in Zwitserland met 500 Fransen.

Vanaf toen werden er zo goed als dagelijks mensen gerepatrieerd. In de gehele oorlogsperiode werden er 500.000 mensen gerepatrieerd.¹⁵⁵

Alle vluchtelingen in Frankrijk, in de 79 niet bezette departementen, waren niet het resultaat van één talrijke uittocht. Tussen de jaren 1914 en 1919 hadden er verschillende volksverplaatsingen plaatsgevonden. De vluchtelingenstroom van 1914 was het meest omvangrijk.¹⁵⁶

¹⁵⁵ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 187-188.

¹⁵⁶ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 22.

6.2 SCHOMMELINGEN IN DE VLUCHTELINGEN-POPULATIE

In Frankrijk bleef het aantal vluchtelingen tijdens het verloop van de oorlog toenemen. De vluchtelingen waren niet enkel Fransen en Belgen, maar eveneens Russen en Serviërs.¹⁵⁷ In 1914 kende Frankrijk zijn grootste Belgische toestroom van vluchtelingen. Deze kan onderverdeeld worden in twee golven. In augustus ontstond de eerste golf na de gevechten in Charleroi en Bergen. Op 26 augustus hadden al 12.000 vluchtelingen, waaronder duizenden Belgen, de Franse hoofdstad bereikt. Anderen verkozen richting Rouen, Rennes of midden Frankrijk te trekken.¹⁵⁸ Volgens een verklaring van de minister van Binnenlandse Zaken van de Kamer van Volksvertegenwoordigers op 12 januari 1917, waren er tegen eind augustus 1914 al 150.000 vluchtelingen aanwezig in Frankrijk.¹⁵⁹ In oktober 1914, op het ogenblik van de Duitse invasie in West- en Oost-Vlaanderen, kende Frankrijk een tweede vluchtelingengolf. De vluchtelingen trokken vaak richting Duinkerke en Calais. Op één dag verlieten 10.000den Belgen hun woonplaats.¹⁶⁰ Ongeveer 80% van de Belgische vluchtelingen kwam aan in Frankrijk tussen augustus en november 1914.¹⁶¹ Eind december was het vluchtelingenaantal reeds gestegen naar 500.000.¹⁶²

De gegevens van het Franse Ministerie van Binnenlandse Zaken vermelden dat er in juli 1915 205.000 vluchtelingen aanwezig waren.¹⁶³ Een kwart van deze vluchtelingengroep was Belgisch. Tegen het einde van 1915 kende Frankrijk al een verdubbeling van de hoeveelheid vluchtelingen. De opvolgende twee oorlogsjaren bleef de kwantiteit van de groep vluchtelingen stijgen, maar in mindere mate. De miljoenste vluchteling kwam aan in Frankrijk in december 1916. Het vluchtelingentotaal kwam op 1,25 miljoen te staan. De

¹⁵⁷ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 23.

¹⁵⁸ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 81.

¹⁵⁹ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 189.

¹⁶⁰ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 81.

¹⁶¹ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 29.

¹⁶² GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 189.

¹⁶³ AMARA, M., *De exodus: Belgen op de vlucht 1914-1918*, Gent, 2014, 20.

schommelingen in de vluchtelingenpopulatie waren verbonden met de oorlogsgebeurtenissen. Zo was er een daling tussen mei en juni 1917, die duidt op de terugtrekking van het Duitse leger uit Picardië. Er kon toen teruggekeerd worden naar origineel Frans gebied dat niet langer bezet werd.¹⁶⁴ In juli 1917 waren er ongeveer 250.000 Belgische vluchtelingen aanwezig in Frankrijk. Een jaar later was dit aantal al opgelopen tot 290.000.¹⁶⁵ Het vluchtelingenaantal steeg van 1,32 miljoen in februari 1918 naar 1,82 miljoen in juli 1918, door de Duitse opmars naar Amiens. Enkele maanden later, in september, was het aantal toegenomen tot 1,85 miljoen. Uit een omzendbrief van 20 oktober 1922, om de Dienst voor Vluchtelingen in het Ministerie voor Buitenlandse Zaken stop te zetten, blijkt dat de grens van 2 miljoen oorlogsvluchtelingen overschreden is geweest.¹⁶⁶ Op het einde van het oorlogsgebeuren waren er 325.298 Belgische vluchtelingen aanwezig in Frankrijk.¹⁶⁷

¹⁶⁴ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 189-190.

¹⁶⁵ AMARA, M., *De exodus: Belgen op de vlucht 1914-1918*, Gent, 2014, 20.

¹⁶⁶ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 189-190.

¹⁶⁷ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 23.

6.3 ORGANISATIE

In Frankrijk vond er begin augustus 1914 een massale mobilisatie plaats. Aangezien men veronderstelde dat de oorlog van korte duur zou zijn, werden er geen voedselvoorraden aangelegd en ontstond er voedselschaarste. Hetgeen wat er was, werd door het leger opgeëist. De Franse regering trok 14 miljoen Franse frank uit voor de geëvacueerden. Allen werden ingekwartierd binnen de bevolking. Ondertussen konden de Duitsers doorstoten tot aan de Marne en moesten er steeds meer en meer mensen worden geëvacueerd.¹⁶⁸

Frankrijk was niet voorbereid op de komst van grote groepen vluchtelingen. De lokale bevolking stond oorspronkelijk positief tegenover de ontvangst. De vluchtelingenhulp aan het begin van de Eerste Wereldoorlog duidde op een zeker medeleven voor hun lot. Bij de inwoners was er een bepaalde gastvrijheid op te merken.¹⁶⁹ Naast de bevolking namen eveneens verschillende lokale autoriteiten hun verantwoordelijkheid. Er werd samen gewerkt met onder andere het Rode Kruis, kerkgemeenschappen en andere verenigingen. Zij zorgden voor water, brood, een rustplaats en er werden eerstehulpstations opgericht. Deze tijdelijke onderkomens waren in leegstaande fabrieken, scholen, sportzalen en soms in tentenkampen. Voor de vluchtelingen was dit slechts een tijdelijke rustplaats. Hun eindbestemming was verder weg dan de wapenfeiten en de bezetter. Niet alle steden en Fransen hielpen even graag de vluchtelingen. Velen waren bang voor de paniek die de vluchtelingengroep met zich meebracht.¹⁷⁰

Eind augustus, op de 24ste, kwamen de eerste Belgen in Parijs aan met de trein. De meesten waren afkomstig uit Henegouwen. De volgende dagen bleven er duizenden vluchtelingen aankomen.¹⁷¹ De militaire gouverneur zag dit zo kort voor de belegering liever niet gebeuren.

¹⁶⁸ VERLEYEN, M. en DE MEYER, M., *Augustus 1914: België op de vlucht*, Antwerpen, 2013, 145-148.

¹⁶⁹ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 195-196.

¹⁷⁰ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 33-35.

¹⁷¹ VERLEYEN, M. en DE MEYER, M., *Augustus 1914: België op de vlucht*, Antwerpen, 2013, 145-148.

Verschillende hulporganisaties hielpen de Belgen bij hun aankomst in de Franse hoofdstad. De vluchtelingen werden doorverwezen naar twee plaatsen: Cirque de Paris en Caserne de la Nouvelle-France. Naast onderdak werd hun voedsel en kledij aangeboden. Wanneer er geen vaste verblijfplaats werd gevonden in Parijs, werden de vluchtelingen na enkele dagen op de trein geplaatst richting het zuiden of het westen van het land. Dankzij subsidies kon er onder meer een kraamafdeling, een medische dienst en een dienst voor arbeidsvoorziening gecreëerd worden. De financiering van andere liefdadigheidsorganisaties werd ook mogelijk. Na één jaar werden al 80.000 Belgen onthaald. Samen met de eerste komst van vluchtelingen werden vele organisaties gesticht. Deze konden verschillende vormen aannemen: Frans, Belgisch of Frans-Belgische associaties.¹⁷²

Met uitzondering van de staatshulp kwam er steun van meerdere onafhankelijke organisaties. Deze waren ontstaan na verschillende oproepen van de overheid vanaf 1914. Voor degene die niet mochten of konden meevechten in de oorlog door hun leeftijd, geslacht of gezondheid, werd de vluchtelingenhulp gezien als een soort vaderlandsplicht. Belangrijke individuen stonden vaak aan het hoofd van filantropische organisaties. Een voorbeeld hiervan is de Frans-Belgische groep waar de schrijver André Gide tot maart 1916 een groot aandeel in had.¹⁷³ Gide kwam op 10 oktober 1914 aan in Parijs. Hij trok naar Cirque de Paris en was verontwaardigd door de brutale en militaire aanpak tegenover de vluchtelingen. Dit zette de Fransman aan om een eigen hulporganisatie op te richten. Hij zag iedere vluchteling als een afzonderlijke casus.¹⁷⁴ De vluchtelingen organiseerden zich eveneens zelf. Voor de Franse vluchtelingen waren er 10 nationale comités, deze stonden voor de 10 departementen die door de Duitsers bezet waren.¹⁷⁵

Vanaf oktober nam het aantal vluchtelingen in Frankrijk in grote mate toe. In de streek van Ieper-Poperinge eisten de Britten, die de sector verdedigden, de evacuatie.¹⁷⁶ Verschillende

¹⁷² POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 33-35.

¹⁷³ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 193-194.

¹⁷⁴ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 94.

¹⁷⁵ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 193-194.

¹⁷⁶ VERLEYEN, M. en DE MEYER, M., *Augustus 1914: België op de vlucht*, Antwerpen, 2013, 145-148.

steden speelden een belangrijke rol voor de evacuatie en opvang van de vluchtelingen. Vele Belgen trokken naar Calais of Duinkerke.¹⁷⁷ Vanaf 27 oktober werden er daarenboven speciale treinen ingelegd naar Calais. Het werd er een ware overrompeling.¹⁷⁸ Er waren 80.000 vluchtelingen verzameld in Calais. Bovendien waren er nog 30.000 soldaten aanwezig in de stad. Calais bevond zich te dicht bij het front om al deze ‘kwetsbaren’ permanent onderdak te bieden. In oktober begon de evacuatie naar Rouen en La Pallice (bij La Rochelle). Per boot werden 52.000 vluchtelingen geëvacueerd. De resterende 30.000 werden per trein getransporteerd. De gegevens over de eindbestemming van de Belgische vluchtelingen variëren naargelang de bron. Met zekerheid kan besloten worden dat de vluchtelingen over geheel Frankrijk verdeeld werden.¹⁷⁹ In deze vluchtelingengroep waren er eveneens Fransen uit de noordelijke departementen aanwezig.¹⁸⁰ Beide vluchtelingen, Fransen en Belgen, kregen een gelijke behandeling. Zodoende waren beide groepen moeilijk van elkaar te onderscheiden.¹⁸¹

Tijdens de gehele oorlogsperiode, onder enige druk van de verkozen vertegenwoordigers in de veroverde departementen, moest de Franse regering een wetgeving en administratieve diensten opstarten. Zo kwam er een specifiek administratief orgaan, dat viel onder de verantwoordelijkheid van de Minister van Binnenlandse Zaken en dus binnen het domein van de Magistraat. Een belangrijke functie was weggelegd voor *the director of refugees*, de prefect. In ieder departement had deze een inbreng in zake het lot, hoofdzakelijk in verband met de accommodatie, van de vluchtelingen. Doordat er steeds meer artikelen werden toegevoegd, werd het een zeer complexe materie. Bijgevolg heeft Jules Pams, Minister van Binnenlandse Zaken, deze artikelen verzameld in een Vluchtelingen Charter. Dit werd gepubliceerd in *Journal Officiel* op 17 februari 1918.¹⁸²

¹⁷⁷ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 45.

¹⁷⁸ VERLEYEN, M. en DE MEYER, M., *Augustus 1914: België op de vlucht*, Antwerpen, 2013, 145-148.

¹⁷⁹ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 45.

¹⁸⁰ VERLEYEN, M. en DE MEYER, M., *Augustus 1914: België op de vlucht*, Antwerpen, 2013, 145.

¹⁸¹ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 45.

¹⁸² GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 193.

6.4 FINANCIËLE STEUN

De verdeling van de financiële steun werd bepaald en verdeeld door de Dienst van Binnenlandse Zaken.¹⁸³ Het grootste deel van de vluchtelingen had weinig bezittingen bij zich en verkeerde in armoede. Velen ervaarden het ontvangen van primaire goederen als vernederend. Om die reden voerden de prefecten in september 1914 een dagvergoeding in voor vluchtelingen. Deze compensatie werd gebaseerd op de kosten van een ziekenhuisopname van een ouder persoon.¹⁸⁴ De toeslag verschilde naargelang het departement en de stad waar de vluchteling zich bevond. In de meeste gebieden, zoals Seine en Orléans, kreeg het gezinshoofd 1,25 frank en de andere gezinsleden 0,5 frank per dag. Niettemin lag deze vergoeding per dag bijvoorbeeld in sommige streken hoger, zoals in Bourdeaux het geval was: 1,5 frank voor elke volwassene en 0,75 frank voor ieder kind.

Aanvankelijk werd dit bedrag uitbetaald aan de persoon die onderdak bood.¹⁸⁵ Eind 1914 kwam hier verandering in en werd de betaling aan de vluchtelingen officieel goedgekeurd.¹⁸⁶ Uit een omzendbrief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, gedateerd op 1 december 1914, blijkt dat Frankrijk vluchtelingen zonder middelen moest voorzien in hun huisvesting en hun (levens)onderhoud. Dit gebeurde mede door de patriottische steun van de eigen bevolking. De vergoeding van het gezinshoofd bedroeg officieel 1,25 frank per dag, elk ander gezinslid was goed voor 0,50 frank per dag. Deze compensatie was gelijk aan wat de Franse vrouwen ontvingen van wie hun echtgenoot meevocht aan het front. Om de tien dagen vond er een uitbetaling plaats. Deze toeslag werd bepaald op 1,25 frank voor elke 16-plusser en iedere vluchteling jonger dan 16 had dagelijks recht op 0,50 frank.¹⁸⁷

¹⁸³ VERLEYEN, M. en DE MEYER, M., *Augustus 1914: België op de vlucht*, Antwerpen, 2013, 145-148.

¹⁸⁴ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 77-78.

¹⁸⁵ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 88-90.

¹⁸⁶ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 77-78.

¹⁸⁷ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 88-90.

Er was onduidelijkheid over het feit dat de vluchtelingen naast deze compensatie ook een salaris mochten verdienen. De meeste prefecten waren voorstander van de combinatie. In Frankrijk ontving 75% van alle vluchtelingen een vergoeding.¹⁸⁸ De autoriteiten maakten geen onderscheid tussen Franse of Belgische vluchtelingen. Beiden hadden naast de financiële steun eveneens recht op gratis medische bijstand en een terugbetaling van farmaceutische en hospitalisatiekosten. Normaal was deze overheidssteun enkel voor de Franse burgers. De Belgische vluchtelingen kregen deze als een compensatie voor de oorlogsgruwel die zich afspeelde in België.¹⁸⁹

¹⁸⁸ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 78.

¹⁸⁹ VERLEYEN, M. en DE MEYER, M., *Augustus 1914: België op de vlucht*, Antwerpen, 2013, 145-148.

6.5 ARBEID EN INKOMEN

Tijdens de eerste maanden van het vluchtelingsleven werd er niet gewerkt. Een eerste reden hiervoor was dat men zowel fysiek als mentaal was uitgeput van de uittocht. Anderzijds was iedereen van mening dat de oorlog slechts van korte duur zou zijn en dat het bijgevolg niet noodzakelijk was. Een andere reden was dat er vaak geen arbeid was in het beroep dat men voordien uitoefende. De Belgische regering vond het dan ook niet noodzakelijk om de vluchtelingen werkgelegenheid aan te bieden.¹⁹⁰ Eind 1914 ontdekten verschillende overheden dat WOI een oorlogsindustrie van ongeziene proportie met zich mee bracht. Frankrijk maakte snel een prioriteit van de professionele integratie van de vluchtelingen. Ze waren zich bewust van het potentieel van deze nieuwe arbeidskrachten.¹⁹¹

De gastlanden, met Engeland als koploper, probeerden technici in dienst te nemen. Deze vluchtelingen waren vooraf te werk gesteld in wapenfabrieken in Luik en in het arsenaal van Mechelen. De Belgische politieke, economische en militaire verantwoordelijken, die in ballingschap leefden, slaagden erin om een militair-industrieel complex uit de grond te stampen.¹⁹² In Normandië waren er 15.000 vluchtelingen en soldaten actief. In Coudekerque, bij Calais, ontstond er een reparatiewerkplaats en in Gravelle, bij Le Havre, werd er een explosievenfabriek opgericht. In oktober 1914 werd deze fabriek van 5 hectare gesticht in een leegstaand gebouw.¹⁹³ Op 11 december 1915 vond er een groot werkongeval plaats. Een obus en 300 ton opgeslagen buskruit ontploften en verpulverden zo het gehele gebouw. Het dodental liep op tot 135 en er waren bovendien honderden gewonden in de omliggende fabrieken. Op dezelfde plaats werd een munitiewerkplaats heropgebouwd, maar de fabriek met buskruit werd verder gereconstrueerd. Tijdens de Grote oorlog vonden meerdere zware ongevallen plaats.

¹⁹⁰ NIVET, P., 'Les réfugiés de guerre dans la société française (1914-1946)' in *Histoire, économie et société* 23-2, 2004, 250.

¹⁹¹ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 149-150.

¹⁹² POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 64-70.

¹⁹³ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 126-137.

Zowel de Franse als de Belgische regering zochten hun werkkrachten eerst bij de vluchtelingen. Er waren uitzonderingen zoals de Franse specialisten in economie die noodzakelijk waren. Tegen midden 1915 was Le Havre veranderd naar het centrum van de oorlogsindustrie. Het personeel bestond bijna uitsluitend uit Belgische mannen en vrouwen. De mannen, vooral tussen 18 en 40 jaar oud, waren gevorderd of teruggeroepen van het front. De regering richtte een kantoor op om arbeiders te rekruteren. Le Havre groeide uit tot een logistieke basis. Al bij de aankomst van de vluchtelingen werden ze per trein verspreid over het land naargelang de accommodatie-capaciteit. De mijn- en fabrieksarbeiders werden zo naar het platteland en wijnstreken gestuurd. De boeren daarentegen kwamen terecht in industriële zones. Een herverdeling was noodzakelijk om aan de vereisten van de (oorlogs)industrie te voldoen. Een voorbeeld hiervan waren de Belgische mijnwerkers die zeer gewild waren bij de mijnbouwbedrijven in Pas-de-Calais en Saint-Etienne en naar daar gestuurd moesten worden. Verder waren de Belgen ook nog actief in meerdere industriële sectoren: textiel en hout. Voor de oorlog waren er vele immigranten actief in deze werkdomeinen.¹⁹⁴ Het Ministerie van Verkeer en Handel zorgde voor de spoorwegsector. De spoorwegen speelden een belangrijke rol in het economische en sociale leven. Het leverde Frankrijk zelfs een wereldwijde reputatie voor export op. Dit ministerie creëerde eveneens een postdienst voor het leger en zorgde zo voor nieuwe jobs.¹⁹⁵ Er werd eveneens onderhandeld over het recht voor de Belgische vluchtelingen om te vissen in verschillende kustgebieden om hier meer werkgelegenheid in te creëren.

Het Ministerie van Landbouw en Openbare Werken dreef de landbouwproductie op om te voldoen aan de behoeften van het leger en de winkels. In de buurt van Le Havre, dichtbij verschillende ziekenhuizen en militaire trainingscentra werden 40 hectares aan agrarisch gebied aangelegd. Bij de aankomst van de vluchtelingen waren velen in dienst bij de Franse boeren. Het ging hoofdzakelijk om vrouwen en ouderen, die geen ervaring hadden in de landbouw.¹⁹⁶ De boerenbevolking gaf hen extreem lage vergoedingen. Hun uitvlucht hiervoor was dat het gebrek aan ervaring van de vluchtelingen en de overheidssteun waarvan

¹⁹⁴ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 64-70.

¹⁹⁵ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 133-134.

¹⁹⁶ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 64-70.

ze al genoten.¹⁹⁷ Na verloop van tijd werden de Belgische arbeidskrachten meer gewaardeerd. Het ministerie onderhandelde over de arbeidsvoorwaarden en over de reactivering van de verlaten boerderijen door de mobilisatie.¹⁹⁸ In de nasleep van WOI vroegen verschillende Franse ministers aan Albert I of de Vlaamse boeren zich in Frankrijk mochten vestigen. De Vlaamse landbouwers, die hun eigen bedrijf verloren, werden overtuigd om zich in de leegstaande landbouwbedrijven in Normandië, Picardië en l'Oise te huisvesten.

De vrije beroepen hadden het bijzonder zwaar. Een eerste probleem was dat hun diploma's niet erkend werden door de Franse staat. Anderzijds deelden de beroepsverenigingen liever niet hun prerogatieven. De voorzitters van Parijs en Charleroi hielpen de Belgische advocaten een job te vinden. De Franse en Belgische tandartsen werkten samen. Eveneens kreeg het personeel uit de bank- en beurssector hulp bij hun zoektocht naar werk.

De handelaren en ambachtslieden, die hun winkels en werkplaats moesten verlaten, werden gedwongen om als werknemer aan de slag te gaan. Wanneer hier geen mogelijkheid toe was, moesten ze zich in een nieuw werkveld begeven.

De vluchtelingen waren actief in zo goed als alle sectoren. Het aantal Belgen was het talrijkst in de metaalindustrie: ongeveer 22.000 werkkrachten werden verdeeld over 1600 bedrijven in de buurt van Parijs, Normandië, Pas-de-Calais, Loiredal, Gironde en Charente. In de agrarische sector waren meer dan 15.000 vluchtelingen actief. De grootste concentratie bevond zich in het noorden van Loire.¹⁹⁹ Het Franse Ministerie van Arbeid concludeerde na onderzoek in 1917 dat er maar liefst 81% van de mannelijke vluchtelingen was tewerkgesteld. Van de niet tewerkgestelden verklaarde er 13,9% dat ze wegens lichamelijke ongeschiktheid niet aan het werk waren.²⁰⁰

¹⁹⁷ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 196-198.

¹⁹⁸ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 122-125.

¹⁹⁹ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 64-70.

²⁰⁰ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 196-198.

6.6 DISCUSSIEPUNTEN

Bij het begin van de Grote Oorlog was er veel solidariteit en medeleven voor de vluchtelingen. Dit hield echter niet in dat de eerste periode van het ballingschap rooskleurig verliep. De eerste dagen moesten vele vluchtelingen vaak slapen als ‘beesten’ met gebrek aan privacy en gebrek aan hygiëne.²⁰¹ Dit kwam vaak doordat de slaappleaatsen geïmproviseerd waren. Hun persoonlijke leefwereld verdween en velen voelden zich als een gevangene. In deze collectieve leefomstandigheden waren er vele klachten over de isolatie, luchtvochtigheid en het gebrek aan accommodatie.²⁰²

Sommige Fransen probeerden de vluchtelingen uit te buiten. Zo werden boeren opgewacht aan de grens om hun dieren op te kopen. Later werden die dan aan het driedubbele van de aankoopprijs verkocht. Anderen vroegen een betaling voor een simpel glas water. Enkelenvroegen woekerprijzen als huur. Vrouwen met jonge kinderen werden dan weer geweigerd wegens de kans op geluidsoverlast. De vluchtelingenhulp, met of zonder uitbuitingen, valt niet te ontkennen. Er was eveneens een grote bewondering voor de opofferingen en voor de tocht die ze doorstaan hadden. Iedereen was nog in de overtuiging dat de oorlog van korte duur zou zijn. Na aankomst werd de datum van terugkeer telkens opnieuw uitgesteld. De gedachte om terug thuis te zijn tegen de kerst verdween langzaam. In november 1914 werd het duidelijk dat de periode in ballingschap van lange duur zou zijn. Vele vluchtelingen twijfelden of ze ooit nog huiswaarts zouden keren. Deze onzekerheid bracht fysiek en mentaal leed met zich mee. Bij de lokale bevolking werd duidelijk dat het lang en pijnlijk zou worden.²⁰³ Dit bracht een keerpunt van de gedachtegang met zich mee. De vluchtelingenpopulatie werd niet meer als heldhaftig gezien en verschillende discussiepunten doken op.²⁰⁴

²⁰¹ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 88-93.

²⁰² NIVET, P., ‘Les réfugiés de guerre dans la société française (1914-1946)’ in *Histoire, économie et société* 23-2, 2004, 250.

²⁰³ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 89-93.

²⁰⁴ GATRELL, P. en NIVET, P. ‘Refugees and Exiles’ in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 198.

Het werd de Belgische vluchtelingen verweten dat ze zich niet mengden tussen de lokale bevolking. Voor vele Belgen was zich afzijdig houden een overlevingsmechanisme.²⁰⁵ Eveneens was er voor de vluchtelingen een taalbarrière om te overbruggen. Dit veroorzaakte meermaals miscommunicaties. Deze moeilijkheden werden nog versterkt wanneer één van beiden een accent had.²⁰⁶ De Vlamingen voelden zich beledigd en niet gelukkig wanneer hun Frans bespot werd.²⁰⁷ Naarmate de oorlog vorderde, waren er velen die het Frans leerden beheersen. Dit gold echter niet voor alle vluchtelingen. In 1917 waren er nog steeds Vlamingen die nauwelijks een woord Frans spraken. Taal bleef een centraal element van de (nationale) identiteit die de vluchtelingen niet altijd wilden opgeven.²⁰⁸

Beide bevolkingsgroepen hadden bovendien eigen leef- en werkgewoontes, die zeer uiteenlopend waren. Vele futiliteiten zorgden voor een niet bevorderlijke situatie.²⁰⁹ Zo waren er onder meer verschillen en contrasten in de culinaire gewoontes. Het dagelijkse Belgische dieet bestond uit brood, boter, aardappelen, koffie, bier, in mindere mate vlees en vaak aangevuld met één of twee tussendoortjes. Deze eetgewoontes verschilden niet veel van het noorden van Frankrijk.²¹⁰ De Fransen oordeelden weldat de vluchteling te veel boter aten.²¹¹ In Zuid-Frankrijk hadden de Belgen dan weer moeite met het eten van ratatouille.²¹² Naast de lokale specialiteiten waren er ook verschillen met het tijdstip van de maaltijden.²¹³ Een ander detail was dat de Belgische vrouwen de gewoonte hadden zich buitenhuis te begeven zonder hoed. Volgens de Franse bevolking was dit een teken van een lage

²⁰⁵ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 89-90.

²⁰⁶ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War, Volume II The State*, Cambridge, 2014, 199.

²⁰⁷ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 90.

²⁰⁸ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 321.

²⁰⁹ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War, Volume II The State*, Cambridge, 2014, 200.

²¹⁰ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 319.

²¹¹ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 94.

²¹² GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War, Volume II The State*, Cambridge, 2014, 198-200.

²¹³ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 319.

levensconditie.²¹⁴ Eveneens waren de droge landschappen in Zuid-Frankrijk ongekend en de Belgische bevolking stond minachtend tegenover de oude lokale methodes.²¹⁵ In 1915 bleek dat de eetgewoontes van de populatie in ballingschap onverenigbaar was met deze van hun gastheren.²¹⁶

De subsidies die aan de vluchtelingen verleend werden, mondden al gauw uit in het voorwerp van discussie. Eerst werd er al flink wat kritiek geuit op de bijdragen aan de Franse vrouwen waarvan de echtgenoten zich aan het front bevonden. De vluchtelingen werden nog strenger beoordeeld omdat hen onder andere verweten werd dat ze het geld voor slechte doeleinden gebruikten. Daarbovenop werd het sommige vluchtelingen kwalijk genomen dat ze al voldoening namen met de subsidies en weigerden om te werken. In andere situaties werd hen dan weer kwalijk genomen dat ze subsidies bij een loon kregen en hierdoor meer inkomsten hadden dan de lokale bevolking. De Belgische werkkrachten zorgden eveneens voor verschillende problemen. Zo was er in Frankrijk commotie rond het feit dat de vluchtelingen lagere lonen aanvaardden dan de lokale arbeiders. Hierdoor ging de voorkeur uit naar de nieuwe goedkopere werkkrachten.

De lokale bevolking was van mening dat de vluchtelingen de balans in hun vaderland verstoorden. Hierbij kwam dat de vluchtelingen vaak beschuldigd werden van hardhandig gedrag, tot zelfs criminaliteit. Eveneens waren er geruchten dat duizenden veroordeelde criminelen van de situatie misbruik hadden gemaakt en voor het hazenpad hadden gekozen. Natuurlijk waren er vluchtelingen met verkeerde intenties of zelfs criminelen aanwezig. De overheid stelde de lokale bevolking gerust door deze delinquentie toe te wijzen aan de mentaal en fysieke uitputtende ervaring die de vluchtelingen hadden meegemaakt.²¹⁷ De Belgische regering wilde niet dat de Belgen voor problemen zorgden met de lokale bevolking. Er werd nauwkeurig toezicht gehouden. Zo werd er onder andere gewaakt over hun woonplaats, activiteit en gedrag. Het aantal criminelen en fraudeurs onder de Belgen was

²¹⁴ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 94.

²¹⁵ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 198-200.

²¹⁶ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 319.

²¹⁷ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 196-200.

nochtans even hoog voor als tijdens de oorlog. De overheid mocht zelf geen juridische stappen ondernemen. De Belgische en Franse regering werkten samen om maatregelen en decreten in te voeren. Voor het jaar 1914 waren er geen identiteitskaarten, vanaf maart 1915 werden die noodzakelijk om zich naar het buitenland te begeven.²¹⁸

In november 1914 besloot het Ministerie van Binnenlandse Zaken dat de vluchtelingen zich op maximum 10 km van hun officieel toegewezen verblijf mochten begeven.²¹⁹ Indien men zich verder wilde verplaatsen was hier de toestemming voor nodig. De vluchtelingen kregen ieder een speciale identiteitskaart. Er waren verschillende types kaarten. De plaats van vertrek en aankomst moest telkens ingevuld worden. De *carte rouge* was voor de burgers die een aanvraag hadden ingediend. Een *carte verte* was voor werkverplaatsingen voor industriëlen en handelaren. De landbouwers hadden een *carte chamois* die noodzakelijk was voor hun verplaatsingen. In Seine-Inférieure was er een grote concentratie Belgen. In dit departement was het bezit van deze kaarten niet noodzakelijk om zich te verplaatsen. Aan de hand van dit controlemechanisme wilden men de vluchtelingen in de gaten houden.²²⁰

Deze maatregelen dienden er eveneens toe de bevolking gerust te stellen dat er geen spionage aanwezig was.²²¹ In maart 1917 schreef de *L'Ardennais de Paris et de la banlieue* dat de vluchtelingen door de militaire autoriteiten gezien werden als spionnen, door de burgerlijke macht als verdachten en door de gemeentelijke autoriteiten als ongedierte.²²² Spionage was dan ook vaak een excuus voor discriminatie tegenover de vluchtelingen.²²³ De exodus van 1918 verslechterde onder meer de situatie. De relatie tussen de vluchtelingen en de administratieve staf verslechterde langzaam. De vluchtelingen kregen te maken met verschillende vormen van discriminatie in verband met de accommodatie en

²¹⁸ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 79-85.

²¹⁹ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 198-200.

²²⁰ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 79-85.

²²¹ NIVET, P., 'Les réfugiés de guerre dans la société française (1914-1946)' in *Histoire, économie et société* 23-2, 2004, 251.

²²² GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 198-200.

²²³ NIVET, P., 'Les réfugiés de guerre dans la société française (1914-1946)' in *Histoire, économie et société* 23-2, 2004, 251.

werkgelegenheid. Het werd zo erg dat sommige gerepatrieerden zelfs gelijkenissen zagen tussen de Franse autoriteiten en de Duitse bezetter.²²⁴

²²⁴ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 195-196.

6.7 ZONNEBEKENAREN IN FRANKRIJK

6.7.1 VERSPREIDING IN FRANKRIJK

In 1917 waren er in West-Vlaanderen verplichtte evacuaties. De burgers werden aan beide zijden van de frontlijn gedwongen hun huizen te verlaten. In het onbezette gebied in de Westhoek waren er evacuaties tijdens de voorbereiding op de derde slag om Ieper. In het bezette gebied vonden de evacuaties plaats nadat deze slag in alle geweld van start was gegaan. Dit evacuatiebevel werd niet vlot opgevolgd en vele inwoners weigerden hardnekkig om zich te laten wegvoeren.

De uitgedrevenen werden per trein op kosten van de Belgische regering naar plaatsen in het midden of noordwesten in Frankrijk gebracht, namelijk naar de departementen: Maine-et-Loire, Loire-inférieure, Vendée, Deux-Sèvres, Vienne, Indre, Nièvre, Allier en Sarthe. De overgebleven burgers werden gevraagd om hun gemeente te verlaten.²²⁵ Na enig onderzoek kon er vastgesteld worden dat 3360 van de 4220 inwoners²²⁶ van Zonnebeke gevlucht of geëvacueerd waren richting Frankrijk. Hiervan zijn er 96 vluchtelingen afkomstig uit eigen onderzoek. Bij 77 van de 96 gegevens werd het departement vermeld. Bij de andere kon worden afgeleid dat ze zich in Frankrijk bevonden tijdens WOI.²²⁷

De historici Poppelier, Nivet en Amara deden onderzoek naar welke departementen het grootste aantal Belgische vluchtelingen bevatten. Allen besloten dat het grootste aantal aanwezig was in Seine-Inférieure. Amara haalde vijf departementen aan die in zijn opinie de meeste Belgen onderdak boden. Deze waren: Seine-Inférieure, Seine, Seine-et-Oise, Calvados en Pas-de-Calais.²²⁸ Nivet had het over dezelfde departementen, maar zonder Pas-de-Calais. Belangrijk is dat verschillende Franse departementen een naamsverandering

²²⁵ DEBAEKE, S., *Vluchten voor de Grote Oorlog: 1,5 miljoen Belgen op de vlucht 1914-1918*, Koksijde, 2013, 341-343.

²²⁶ *Rapport sur l'état de l'administration dans la Flandre Occidentale: session de 1914*, Députation permanente au conseil provincial, Brugge, 15.

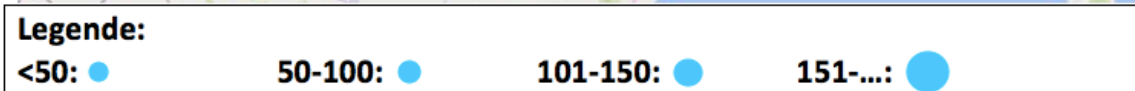
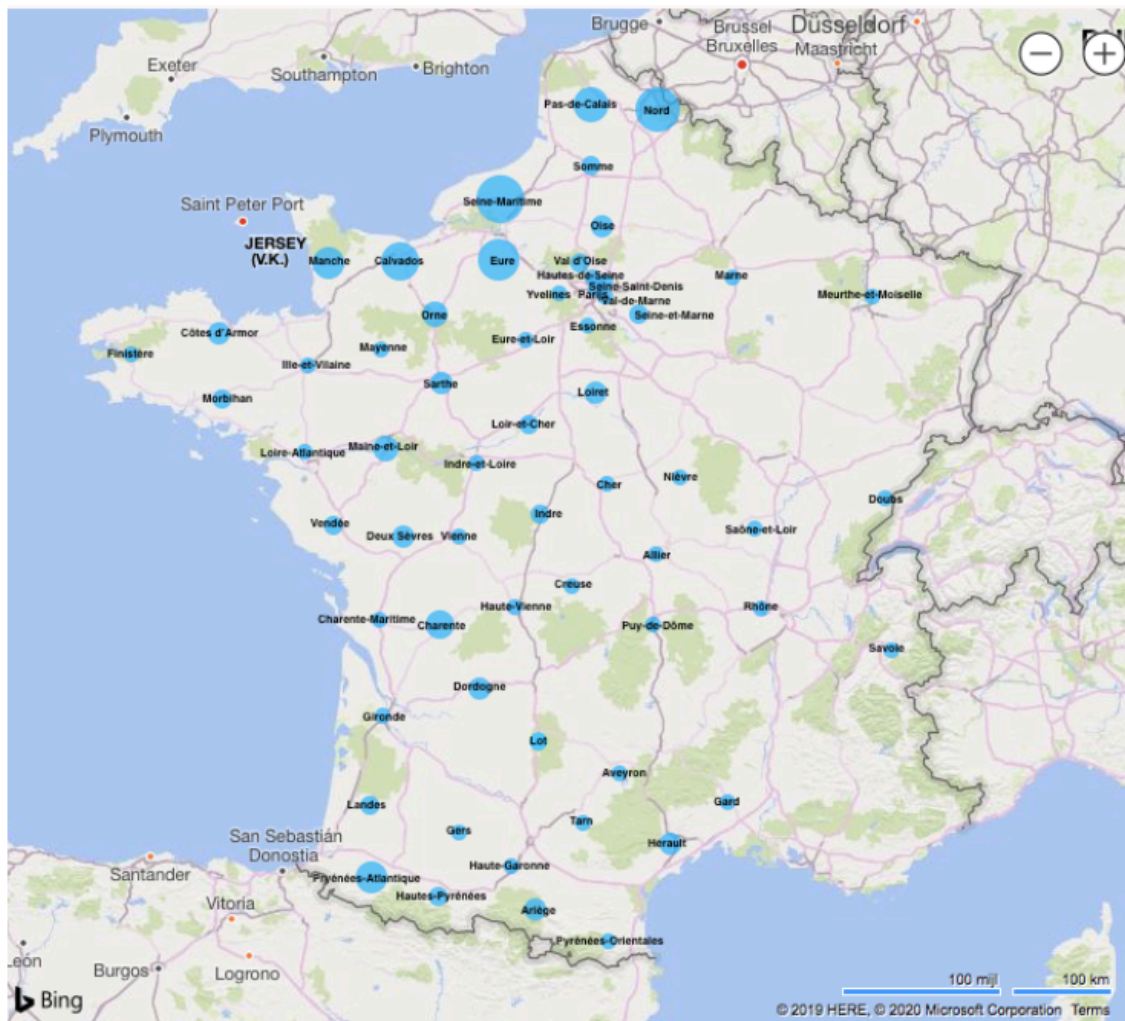
²²⁷ Vergelijkende studie tussen: ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534., GAZ, Bevolkingsregister Zonnebeke 1 augustus 1919 (niet opgenomen in inventaris), GAZ, Repatriëringsdocumenten Ondersteuning der Belgische uitgedrevenen, Terugkeerpremie en Buitengewone onderstand (niet opgenomen in inventaris) en ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, 'Zonnebeke (1919)' in Lijst der kiezers, heruitgave november 2011, 1-43

²²⁸ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 85.

gehad hebben sinds WOI. Zo werd Seine-Inférieure Seine-Maritime. Seine daarentegen bestaat momenteel uit vier verschillende departementen: Paris, Hauts-de-Seine, Seine-Saint-Denis en Val-de-Marne. Seine-et-Oise omvat Esonne, Yvelines, Val-d’oise, Hauts-de-Seine, Seine-Saint-Denis en Val-de-Marne. De laatste drie genoemde departementen komen voor bij Seine en Seine-et-Oise. In het onderzoek werden deze laatste drie toegevoegd bij het departement Seine. Als de gestelde hypothese getoetst wordt aan het onderzoek kunnen enkele verschillen opgemerkt wordenen.²²⁹

Het grootste aantal Zonnebeekse vluchtelingen was aanwezig in de departementen Seine-Inférieure, Nord, Eure, Calvados en Pas-de-Calais. Deze vijf departementen omvatten samen 37,52% van het totaal aantal vluchtelingen uit Zonnebeke. Zo waren er 290 Zonnebekenaren gevlucht naar Nord. Dit is 8,88% van het vluchtelingen aantal in Frankrijk. Voor 288 Zonnebekenaren was het departement Seine-Inférieure hun eindbestemming. Dit bedroeg dan weer 8,82% van de vluchtelingen. Het Franse departement met het derde grootste aantal vluchtelingen was Eure. Hier verbleven 231 Zonnebekenaren, wat gelijk staat aan 7,08%. Verder trokken er respectievelijk 228 en 188 Zonnebekenaren naar de departementen Calvados en Pas-de-Calais. Deze aantallen zijn gelijk aan 6,98% en 5,76%. Opvallend hierbij is dat deze vijf departementen dicht gelegen zijn bij zowel de Belgische-Franse grens als de kuststreek.

²²⁹ NIVET, P., 'Les réfugiés de guerre dans la société française (1914-1946)' in *Histoire, économie et société* 23-2, 2004, 248.

Figuur 3: *Verspreiding Zonnebeekse vluchtelingen in Frankrijk*

Deze kaart toont de verspreiding van de Zonnebeekse vluchtelingen aan. Deze is met de daarbijhorende tabel toegevoegd als bijlage 3. Respectievelijk vallen er 39 departementen onder de grens van 50 vluchtelingen, 14 departementen tussen de 50-100 vluchtelingen, 3 departementen tussen de 101-150 vluchtelingen en 5 departementen boven de grens van 150 vluchtelingen.

Bij het vergelijken van de bevindingen van Nivet en Amara merken we dat Seine-et-Oise (1,90%) en Seine (1,46%) niet bij de vijf departementen hoort waar de meeste Zonnebekenaren zich schuilhielden. Mogelijk is dit verschil te verklaren doordat dit slechts een kleine steekproef is. Seine-Inférieur is het tweede grootste toevluchtsoord voor de West-Vlamingen. Deze bevinding sluit dicht aan bij hun resultaten. In Calvados waren er 228 Zonnebekenaren en in Pas-de-Calais 188. Deze twee departementen maken wel deel

uit van de departementen met het grootst aantal Zonnebeekse vluchtelingen. In onderstaande tabellen kan de vergelijking nagegaan worden.

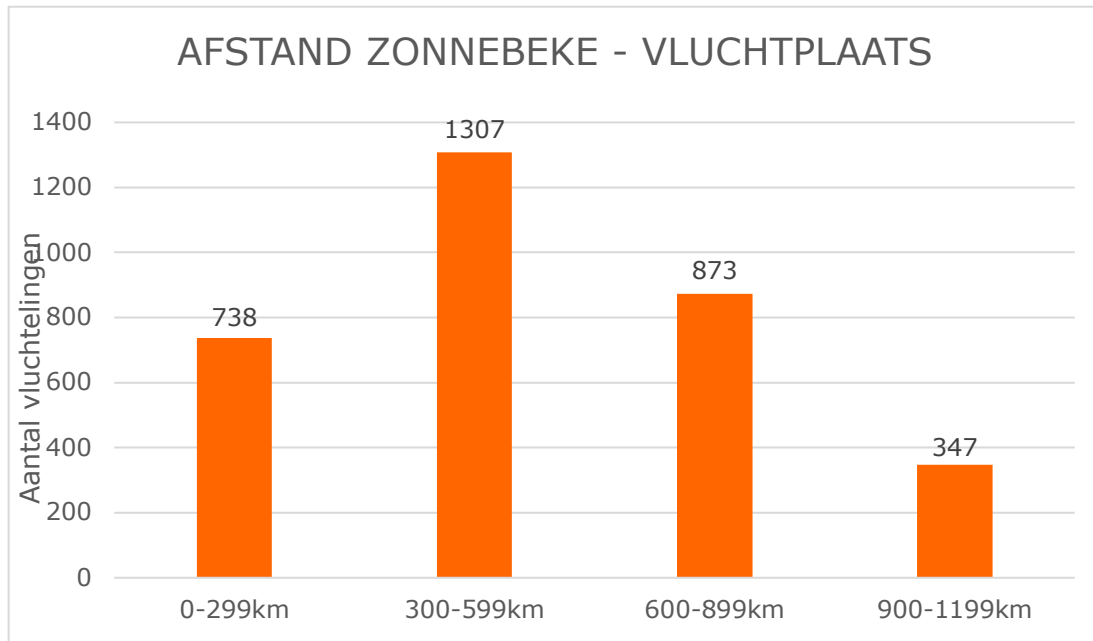
Tabel 5: *De vijf departementen met het meeste aantal Zonnebeekse vluchtelingen*

DEPARTEMENT	AANTAL	PERCENTAGE
Nord	290	8,88%
Seine-inférieure	288	8,82%
Eure	231	7,08%
Calvados	228	6,98%
Pas-de-Calais	188	5,76%

Tabel 6: *Aantal Zonnebekenaren in Seine, Seine-Inférieure, Calvados, Pas-de-Calais en Seine-et-Oise*

DEPARTEMENT	AANTAL	PERCENTAGE
Seine	49	1,46%
Seine-inférieure	288	8,82%
Calvados	228	6,98%
Pas-de-Calais	188	5,76%
Seine-et-Oise	64	1,90%

In totaal zijn de Zonnebeekse vluchtelingen naar 61 verschillende departementen gevlucht. Van deze 61 departementen omvatten enkel nog Pyrénées-Atlantiques en Manche een percentage van Zonnebeekse vluchtelingen boven de 4%. Ze waren een vluchtoord voor respectievelijk 150 en 146 Zonnebeekse vluchtelingen. Opvallend hierbij is dat deze departementen veel verder liggen van Zonnebeke. Dit is vooral het geval met Pyrénées-Atlantiques die zich boven de grens van 700 km afstand bevindt. Verder kan opgemerkt worden dat 34 departementen zich onder of net rond de grens van 1% bevinden. Deze 34 departementen omvatten samen slechts 13,23% van de vluchtelingen, waardoor deze minder relevant zijn.

Figuur 4: Grafiek aantal Zonnebeekse vluchtelingen per afstand van Zonnebeke tot vluchtplaats

Wanneer gekeken wordt naar de afstand tussen Zonnebeke en de hoofdstad van ieder departement kan gesteld worden dat het grootste aantal vluchtelingen, namelijk 1307, gevlucht zijn naar de departementen die gelegen zijn op een afstand tussen de 300 en 599 km. Het tweede grootste aantal bevindt zich tussen de afstand 600 en 899 km. Hier zijn 873 vluchtelingen uit Zonnebeke gestrand. Kort daaropvolgend bevinden zich de nabije departementen met 738 vluchtelingen. Hieronder vallen de volgende 13 departementen: Hauts-de-Seine, Seine-Saint-Denis, Yvelines, Hauts-de-Seine, Charente-Maritime, Parijs, Val-de-Marne, Essonne, Val d’Oise, Somme, Oise, Pas-de-Calais en Nord. Dit gaat over de departementen die zich tussen de 0 en 299 km bevinden. De minderheid van de vluchtelingen, 347, heeft de grens van 900 km of verder overschreden. Opmerkelijk binnen deze laatste categorie is dat van deze 347 vluchtelingen, er zich 150 in Pyrénées-Atlantiques bevonden. Deze gegevens worden gevisualiseerd in bovenstaande grafiek, alsook terug te vinden in bijlage 4, met een as met het aantal vluchtelingen en één met de afstand tot het vluchtdepartement.²³⁰

²³⁰ Vergelijkende studie tussen: ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534., GAZ, Bevolkingsregister Zonnebeke 1 augustus 1919 (niet opgenomen in inventaris), GAZ, Repatriëringsdocumenten Ondersteuning der Belgische uitgedrevenen, Terugkeerpremie en Buitengewone onderstand (niet opgenomen in inventaris) en ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, 'Zonnebeke (1919)' in Lijst der kiezers, heruitgave november 2011,1-43

6.7.2 VLUCHTELINGEN IN CIJFERS

De Zonnebekenaren in Frankrijk waren een ruime groep. Aan de hand van de gegevens op de vluchtelingenfiles, kan er een ontrafeling van de vluchtelingenstroom gemaakt worden. Hier zal er aandacht gegeven worden aan volgende indicatoren: geslacht, leeftijd, beroep en burgerlijke staat. Deze laatste is enkel informatief en wordt niet betrokken in de latere vergelijking. De keuze om de geboorteplaats hier niet te bespreken valt eenvoudig te verklaren. Dit aspect is namelijk niet beschikbaar in deze bron. Enkel het domicilie is aanwezig en deze moet voor allen gelijk zijn aan 'Zonnebeke'.

6.7.2.1 GESLACHT

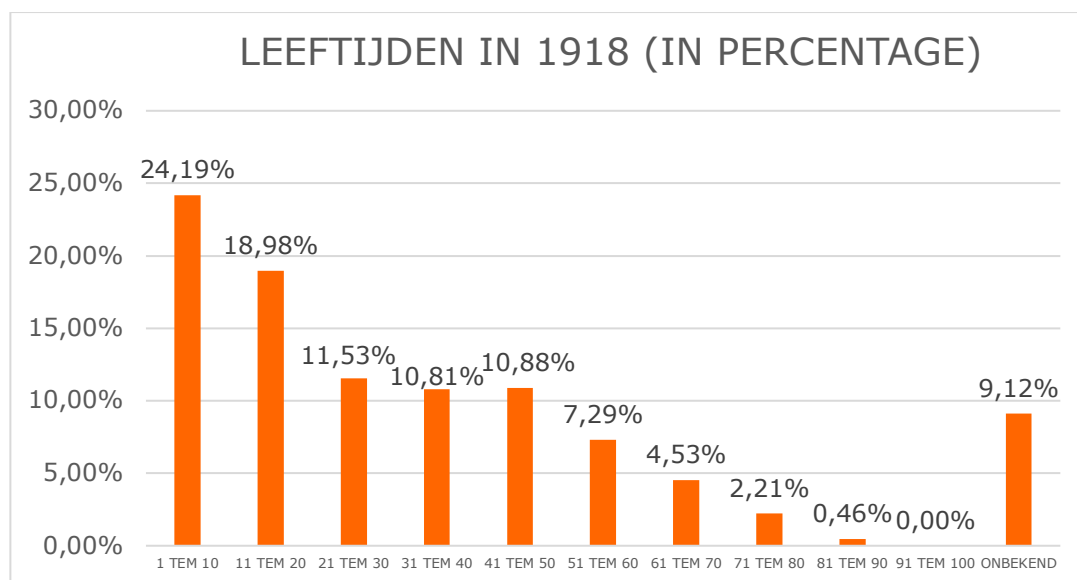
Hier kan er meteen een zwart gat in de resultaten opmerkt worden. Van de 3072 personen is het geslacht van maar liefst 1121 ongekend. We hebben hier dus te maken met een percentage van 36,49. Dit kan verklaard worden door de ontbrekende gegevens van de kinderen. Deze werden niet bijgehouden en enkel genoteerd als 'enfant 1'. Bij de volwassenen kan aan de hand van de naam het geslacht afgeleid worden. Er kan geconcludeerd worden dat er meer Zonnebeekse vrouwen dan mannen aanwezig waren in Frankrijk. In tabel 7 werd geopteerd om de onbekende gegevens niet in percentages om te zetten. Deze ongekende data zouden de percentages verkleinen en zou een vertekend beeld weergeven van de vluchtelingen.

Tabel 7: *Geslacht Zonnebeekse vluchtelingen in Frankrijk*

GESLACHT	AANTAL	PERCENTAGE
TOTAAL	1951	100%
MANNEN	877	44,95%
VROUWEN	1074	55,05%

6.7.2.2 LEEFTIJD

Wat betreft de leeftijd zijn er meer gegevens beschikbaar. Slechts 280 van de 3072 gegevens zijn onbekend. De meeste leeftijden waren aanwezig, maar in sommige gevallen was enkel de geboortedatum terug te vinden. Alle leeftijden werden omgezet naar 31 december 1918. Dit jaartal werd gekozen doordat dit de uiterste datum op de vluchtelingenfiches is. De leeftijden, afkomstig uit de bronnen van 1917, werden ook omgezet naar 31 december 1918. In onderstaande grafiek werd er gekozen om alle gegevens per tiental te plaatsen. Enkel de categorie van tachtigjaren vormt een uitzondering. De verklaring hiervoor is dat de oudste Zonnebeekse vluchteling in Frankrijk 84 jaar was.

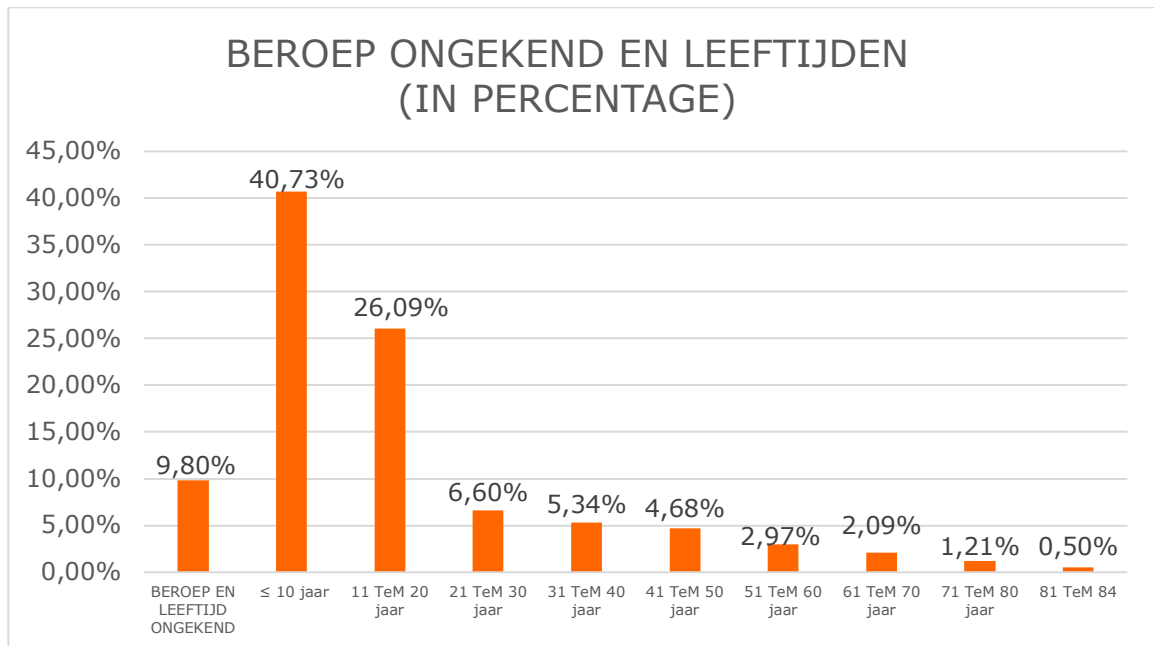

Figuur 5: *Leeftijden Zonnebeekse vluchtelingen in 1918*

In bijlage 5 kan deze grafiek met de daarbij horende gegevens in tabel alsook de tabel met alle leeftijden van deze West-Vlaamse vluchtelingengroep teruggevonden worden. Meteen duidelijk is dat de meest omvangrijke categorie van 1 tot en met 10 jaar is. De opvolgende leeftijdsgroep is alsook de tweede grootste groep. De volgorde van de oplopende leeftijden loopt bijna parallel met het dalen van de aantallen. Enkel bij de categorieën van 31 tot en met 40 jaar en 41 tot en met 50 jaar vervalft dit fenomeen. Bij beiden merken we het miniem verschil van twee personen op.

6.7.2.3 BEROEPEN

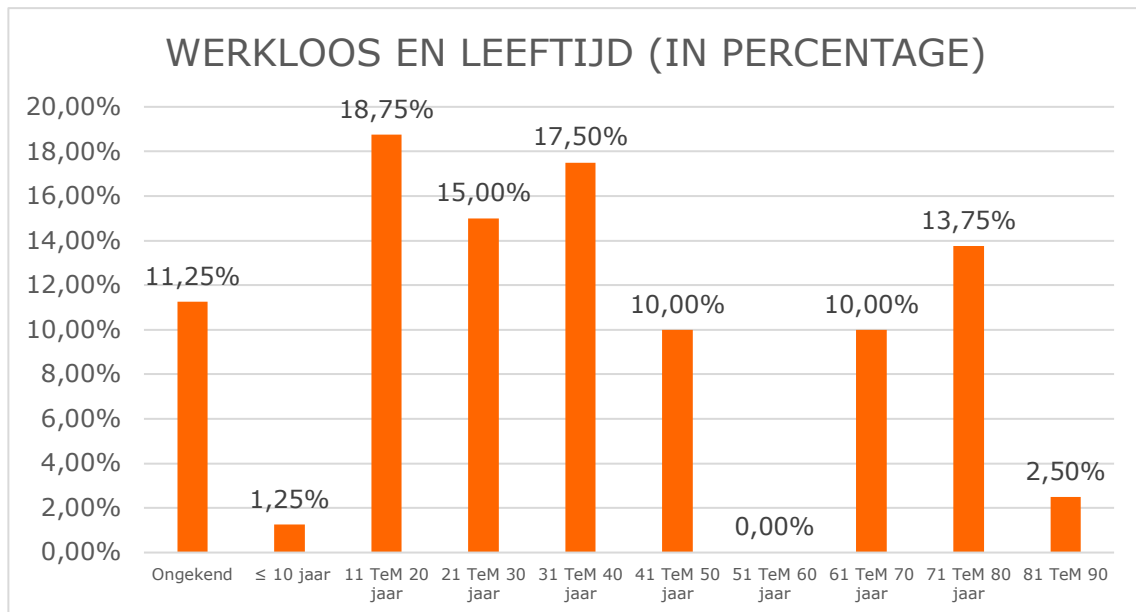
Vervolgens bij het onderdeel beroep ontbreken 1817 gegevens. Eerst werd deze factor, beroep ongekend, gekoppeld aan de leeftijd. Zo kon nagegaan worden of dit ontbrekende aspect te wijten was aan kinderen die geen beroep hadden. Anderzijds was het ook mogelijk dat de gegevens niet beschikbaar waren. Slechts van 178 personen ontbreken beide gegevens. Voor 1639 Zonnebekenaren konden we beide indicatoren combineren. Uit onderstaande grafiek kan er opgemerkt worden dat de leeftijdscategorie, met de meeste ongekende gegevens in verband met het beroep, van 1 tot en met 10 jaar is. Er kan dus afgeleid worden dat het hoofdzakelijk om kinderen ging. In onderstaande grafiek en in bijlage 6, met bijhorende tabel, kan de combinatie van de leeftijden en de ontbrekende beroepen teruggevonden worden.

Figuur 6: *Beroep ongekend gecombineerd met de leeftijd van de Zonnebeekse vluchtelingen*

Naast het ontbrekende gedeelte van gegevens waren er eveneens 80 Zonnebekenaren werkloos. Deze gegevens kunnen samen geplaatst worden met de leeftijd. De meeste werklozen waren tussen 11 en 20 jaar oud. Het grootste aantal werklozen heeft een leeftijd tussen 11 en 40 jaar. Deze werkloosheid kan niet verklaard worden door het aantal kinderen in deze groep. Deze grafiek kan samen met de tabel geraadpleegd worden in bijlage 7.²³¹

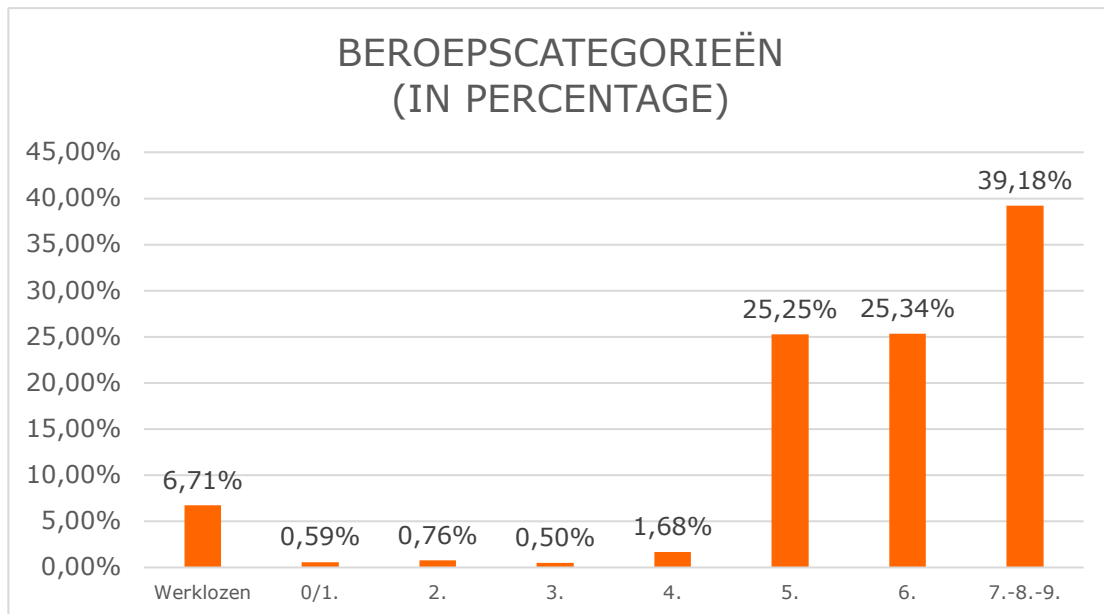
²³¹ ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534.

Figuur 7: Zonnebekenaren zonder beroep samen geplaatst met hun leeftijd

Tabel 8: Beroepsindeling Zonnebekenaren in Frankrijk

BEROEPSCATEGORIE	AANTAL	PERCENTAGE
Werklozen	80	6,71%
0/1. Professional, technical and related workers	7	0,59%
2. Administrative and managerial workers	9	0,76%
3. Clerical and related workers	6	0,50%
4. Sales workers	20	1,68%
5. Service workers	301	25,25%
6. Agricultural, animal husbandry and forestry workers, fishermen and hunters	302	25,34%
7-8-9. Production and related workers, transport equipment operators and labourers	467	39,18%

Figuur 8: Beroepsindeling Zonnebekenaren in Frankrijk

In bovenstaande tabel en grafiek werden zowel de werklozen als de verschillende beroeps categorieën in percentage vergeleken. Bij deze indeling werd er gekozen om de ongekende gegevens hier niet bij te plaatsen om zo een vertekend beeld te voorkomen. Het grootste aantal werknemers is aanwezig in de laatste arbeidssector *production and related workers, transport equipment operators and labourers*.²³² Een mogelijke verklaring hiervoor is de hoge tewerkgesteldheid in de oorlogsindustrie.²³³ De categorieën *service workers* en de *agricultural, animal husbandry and forestry workers, fishermen and hunters* vertegenwoordigen elk één vierde van de Zonnebeekse werkende vluchtelingen. De werknemers in de 6de categorie zijn goed voor 25,34% van de gekende gegevens. Dit percentage in vergelijking met de 25,25% dienstverlenende beroepen toont dit minieme verschil aan. De resterende beroepssectoren samen met de werklozen zijn slechts 10% van de vluchtelingengroep. De grafiek en tabel met alle beroepen, en hun Nederlandse vertaling, per categorie kan geraadpleegd worden in bijlage 8.

²³² ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534.

²³³ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 66.

6.7.2.4 BURGERLIJKE STAAT

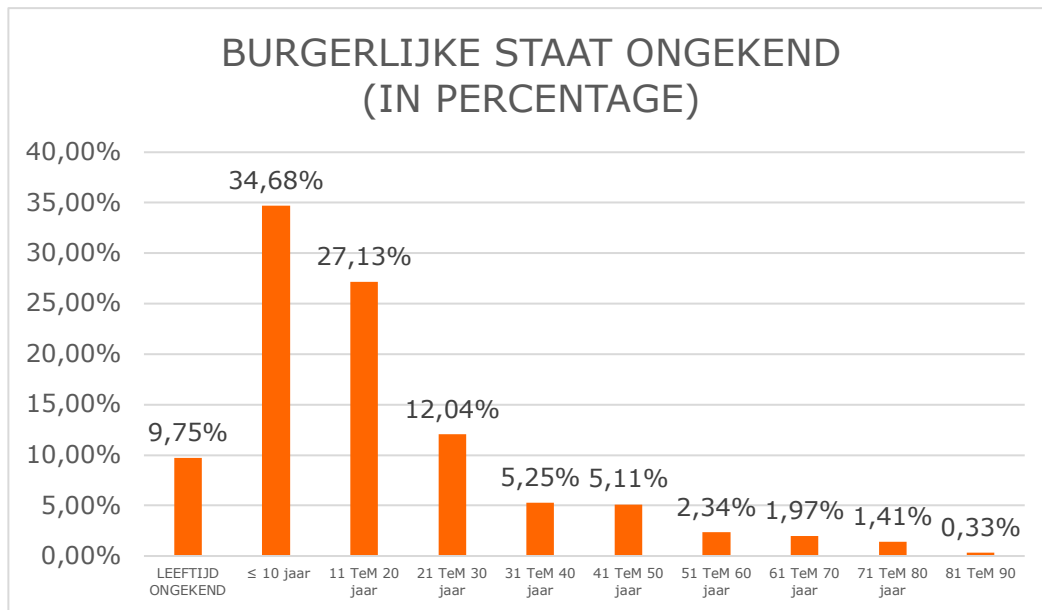
Bij deze indicator beschikken we over minder gegevens. De teller van het aantal ongekende gegevens staat op 2134 van de 3072. De gegevens die we wel hebben kunnen een vertekend beeld opleveren. Meteen valt het lage aantal vrijgezellen op. Het is mogelijk dat de burgerlijke staat van de persoon, indien vrijgezel, niet werd genoteerd. Het zou echter te kortzichtig zijn om de niet gekende gegevens bij de vrijgezellen te voegen. Het aantal gehuwde Zonnebekenaren is bij de beschikbare gegevens relatief hoog. Er was een hoog aantal weduwes en weduwnaars. Een mogelijke verklaring hiervoor is het oorlogsgebeuren. Alle gegevens kunnen geraadpleegd worden in onderstaande tabel.

Tabel 9: *Burgerlijke staat Zonnebekenaren in Frankrijk*

BURGERLIJKE STAAT	AANTAL	PERCENTAGE
Gegevens ongekend	2134	69,47%
Gehuwd	848	27,60%
Gescheiden	1	0,03%
vrijgezellen	2	0,07%
weduwes/weduwnaars	87	2,83%

Voor 69,47% van de vluchtelingen beschikken we over geen gegevens in verband met de burgerlijke staat. Deze ongekende gegevens werden samengebracht met de leeftijden van deze groep. Aan de hand van deze combinatie kon er nagegaan worden of het vooral om kinderen ging of eerder volwassenen. Eerst en vooral moet er rekening worden gehouden dat we over geen gegevens beschikken over zowel de leeftijd als over de burgerlijke staat voor 208 personen. We kunnen opmerken dat de grootste groep, met een ontbrekend gegeven over de burgerlijke staat, een leeftijd heeft tussen 1 en 10 jaar. Deze 948 Zonnebekenaren zijn goed voor 34,68%. De volgende leeftijdscategorie, van 11 tot en met 20 jaar, bevat 579 dorpelingen of 27,13%. Beide leeftijdsgroepen bevatten de meerderheid van de ontbrekende data. Onderstaande grafiek biedt ons een overzicht en is met bijhorende tabel van alle leeftijden te vinden in bijlage 9. Er kan afgeleid worden dat er geen onderscheid werd gemaakt tussen een kind of een volwassene. De burgerlijke staat werd gewoon niet ingevuld. Hoogstwaarschijnlijk lag het aantal vrijgezellen dus heel wat hoger.²³⁴

²³⁴ ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534.

Figuur 9: Burgerlijke staat ongekend in combinatie met leeftijden van Zonnebeekse vluchtelingen

6.7.3 OVEREENKOMSTEN INDICATOREN VAN ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN

Voor de vijf departementen met het grootste aantal Zonnebekenaren worden de volgende drie indicatoren nader onderzocht: geslacht, leeftijd en beroep. Dit betreft Nord, Seine-Inférieure, Eure, Calvados en Pas-de-Calais. De Zonnebekenaren in deze departementen representeren 37,52% van het totale aantal Zonnebeekse vluchtelingen. Ieder departement wordt individueel behandeld en er wordt nagegaan of er opvallende overeenkomsten zijn. Aan de hand van deze gelijkenissen kan er worden afgeleid of deze een invloed hadden op het gekozen toevluchtsoord. Naast het aantal en het bijhorende percentage wordt eveneens het percentage in vergelijking met het totale aantal Zonnebeekse vluchtelingen per categorie weergegeven.

6.7.3.1 NORD

In dit departement, aangrenzend aan België verbleven er 290 Zonnebeekse vluchtelingen. In de verdelingen tussen man, vrouw en kind of ongekend is hier eerder een miniem verschil op te merken. Dit is niet zo voor de percentages van het totaal aantal Zonnebeekse vluchtelingen. Het aantal mannen vertegenwoordigde 11,06% van alle mannelijke Zonnebekenaren.

Tabel 10: *Geslacht Zonnebekenaren in Nord*

GESLACHT	AANTAL	%	% TOTAAL ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN
MAN	97	33,45%	11,06%
VROUW	100	34,48%	9,31%
KIND/ONGEKEND	93	32,07%	8,30%
TOTAAL	290	100,00%	

Binnen de leeftijdscategorieën is 10% van de gegevens ontbrekend. Wat betreft de leeftijd zijn er duidelijke verschillen tussen de categorieën op te merken. De twee jongste groepen, van 0 tot 10 en van 11 tot 20 jaar, bevatten de meeste Zonnebekenaren. De drie kleinste groepen zijn terug te vinden bij de hogere leeftijden. Vanaf de 61 tot 70-jarigen merken we naargelang de leeftijd stijgt, dat het aantal slinkt. De laatste categorie, de 81 tot en met 90-jarigen bevat 0%. Slechts 14 Zonnebekenaren binnen deze leeftijdscategorie waren tijdens WOI aanwezig in Frankrijk. Een verklaring hiervoor is dat ondanks de relatief lage cijfers van het totaal aantal Zonnebekenaren in Nord men veel van de oudere leeftijden, van 51 tot 80 jaar, representeert.

Tabel 11: *Leeftijden Zonnebekenaren in Nord*

LEEFTIJD	AANTAL	%	% TOTAAL ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN
0-10 JAAR	60	20,69%	8,08%
11-20 JAAR	53	18,28%	9,09%
21-30 JAAR	28	9,66%	7,91%
31-40 JAAR	34	11,72%	10,24%
41-50 JAAR	27	9,31%	8,08%
51-60 JAAR	30	10,34%	13,39%
61-70 JAAR	16	5,52%	11,51%
71-80 JAAR	13	4,48%	19,12%
81-90 JAAR	0	0,00%	0,00%
ONGEKEND	29	10,00%	10,32%
TOTAAL	290	100,00%	

Bij de bestudeerde beroepscategoriën voor de Zonnebekenaren is de helft van de data ontbrekend. Een gering aantal, 2,76% of 8 Zonnebekenaren waren werkloos in Nord. Tijdens WOI woonden 10% van alle werkloze Zonnebekenaren in het noordelijkste departement. Vervolgens is het opvallend dat 18,97% van hen actief was binnen de agrarische sector. Als we dit vergelijken met geheel Frankrijk is dit eveneens goed voor 18,21%. Bijna één op vijf van de Zonnebekenaren waren actief in deze sector en verbleven tijdens WOI in Nord. De tweede beroepscategorie, *administrative and managerial workers*, vertegenwoordigt binnen het departement een bijzonder klein percentage. Wanneer we dit koppelen aan alle Zonnebeekse vluchtelingen in Frankrijk, die tewerkgesteld zijn binnen deze groep, merken we dat 22,22% onderdak zocht in Nord. Dit fenomeen komt eveneens voor bij de categorie van de *clerical and related workers* en de *sales workers*. Zij representeren slechts een klein aantal van de Zonnebeekse werknemers in het departement, maar binnen hun eigen arbeidscategorië vormen ze eerder een groter percentage.

Tabel 12: *Beroepen Zonnebekenaren in Nord*

BEROEPSCATEGORIE	AANTAL	%	% TOTAAL ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN
WERKLOOS	8	2,76%	10,00%
0/1.PROFESSIONAL, TECHNICAL AND RE- LATED WORKERS	0	0,00%	0,00%
2. ADMINISTRATIVE AND MANAGERIAL WORKERS	2	0,69%	22,22%
3. CLERICAL AND RELATED WORKERS	1	0,34%	16,67%
4. SALES WORKERS	3	1,03%	15,00%
5. SERVICE WORKERS	42	14,48%	13,95%
6. AGRICULTURAL, ANIMAL HUSBANDRY AND FORESTRY WORKERS, FISHERMEN AND HUNTERS	55	18,97%	18,21%
7-8-9. PRODUCTION AND RELATED WORK- ERS, TRANSPORT EQUIPMENT OPERATORS AND LABOURERS	39	13,45%	8,35%
ONGEKEND	140	48,28%	
TOTAAL	290	100,00%	

6.7.3.2 SEINE-INFÉRIEURE

In dit departement zijn er slechts twee Zonnebeekse vluchtelingen minder dan in Nord. Er zijn niet minder dan 288 personen afkomstig uit de West-Vlaamse gemeente of 8,82% van het totaal aantal Zonnebekenaren. Het aantal vrouwen ligt hier beduidend hoger dan het aantal mannen. Wanneer de aantallen vergeleken worden met het totaal aantal Zonnebeekse vluchtelingen zijn de cijfergegevens van de mannelijke en vrouwelijke burgers ongeveer even hoog.

Tabel 13: *Geslacht Zonnebekenaren in Seine-Inférieure*

GESLACHT	AANTAL	%	% TOTAAL ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN
MAN	92	31,94%	10,49%
VROUW	118	40,97%	10,99%
KIND/ONGEKEND	78	27,08%	6,96%
TOTAAL	288	100,00%	

In Seine-Inférieure zijn de categorieën van 0 tot 10 en 11 tot 20 jaar het het hoogst in aantal. Bij een vergelijking met alle Zonnebekenaren is het opvallend dat de eerste categorie aan de lage kant is. De inwoners met een leeftijd van 41 tot 50 jaar vertegenwoordigen de derde grootste categorie en vormen een groter aantal dan bij het totale aantal Zonnebekenaren. De oudsten, 81 tot 90 jaar, maken een miniem deel uit, namelijk 1,04%, van de Zonnebekenaren in Seine-Inférieure. Ze bepalen echter wel een vijfde van alle Zonnebekenaren die hier onderdak hadden gezocht. De 71 tot 80-jarigen staan slechts voor een klein aantal, maar bij het toepassen van de vergelijking representativeren ze nochtans een vijfde van het totaal.

Tabel 14: *Leeftijden Zonnebekenaren in Seine-Inférieure*

LEEFTIJD	AANTAL	%	% TOTAAL ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN
0-10 JAAR	43	14,93%	5,79%
11-20 JAAR	54	18,75%	9,26%
21-30 JAAR	32	11,11%	9,04%
31-40 JAAR	35	12,15%	10,54%
41-50 JAAR	42	14,58%	12,57%
51-60 JAAR	24	8,33%	10,71%
61-70 JAAR	19	6,60%	13,67%
71-80 JAAR	13	4,51%	19,12%
81-90 JAAR	3	1,04%	21,43%
ONGEKEND	23	7,99%	8,19%
TOTAAL	288	100,00%	

Bij het bestuderen van de beroepen kan er opgemerkt worden dat 43,06% van de gegevens ontbrekend is. In Seine-Inférieure woonden 13,75% van alle werkloze Zonnebekenaren in Frankrijk. De drie grootste categorieën die aanwezig zijn in het departement zijn veel kleiner in vergelijking met het totale aantal. Het grootste aantal werknemers is dan ook actief in de dienstverlenende, de agrarische en de arbeidssector over geheel Frankrijk. Van alle Zonnebekenaren bevindt 71,43% uit de *professional, technical and related workers*, zich in Seine-Inférieure. Eveneens is een derde van de *clerical and related workers* gevestigd in dit departement.

Tabel 15: *Beroepen Zonnebekenaren in Seine-Inférieure*

BEROEPSCATEGORIE	AANTAL	%	% TOTAAL ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN
WERKLOOS	11	3,82%	13,75%
0/1.PROFESSIONAL, TECHNICAL AND RE- LATED WORKERS	5	1,74%	71,43%
2. ADMINISTRATIVE AND MANAGERIAL WORKERS	1	0,35%	11,11%
3. CLERICAL AND RELATED WORKERS	2	0,69%	33,33%
4. SALES WORKERS	4	1,39%	20,00%
5. SERVICE WORKERS	47	16,32%	15,61%
6. AGRICULTURAL, ANIMAL HUSBANDRY AND FORESTRY WORKERS, FISHERMEN AND HUNTERS	44	15,28%	14,57%
7-8-9. PRODUCTION AND RELATED WORK- ERS, TRANSPORT EQUIPMENT OPERATORS AND LABOURERS	50	17,36%	10,71%
ONGEKEND	124	43,06%	
TOTAAL	288	100,00%	

6.7.3.3 EURE

De Zonnebeekse vluchtelingen waren met 231 aanwezig in Eure. Het grootste aantal gegevens, 41,99%, over het geslacht is ontbrekend. Net zoals bij Nord en Seine-Inférieure, is het noemenswaardig dat het percentage in verband met het totaal aantal Zonnebeekse mannen en vrouwen gelijklopend is.

Tabel 16: *Geslacht Zonnebekenaren in Eure*

GESLACHT	AANTAL	%	% TOTAAL ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN
MAN	61	26,41%	6,96%
VROUW	73	31,60%	6,80%
KIND/ONGEKEND	97	41,99%	8,65%
TOTAAL	231	100,00%	7,52%

De inwoners van Zonnebeke die verbleven in Eure waren hoofdzakelijk kinderen van 0 tot en met 20 jaar. Deze beide leeftijdscategorieën omvatten 43,72% van de Zonnebekenaren in Eure. Als we de cijfergegevens vergelijken met alle Zonnebekenaren in Frankrijk vormen zij eerder een gering aantal. Bij de leeftijdscategorie van de 81 tot en met 90-jarigen vindt het omgekeerde fenomeen plaats. Alhoewel ze slechts 0,87% van de Zonnebeekse bevolking in Eure zijn, vertegenwoordigen ze wel 14,29% van het totaal aantal 81 tot en met 90-jarigen in Frankrijk.

Tabel 17: *Leeftijden Zonnebekenaren in Eure*

LEEFTIJD	AANTAL	%	% TOTAAL ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN
0-10 JAAR	59	25,54%	7,94%
11-20 JAAR	42	18,18%	7,20%
21-30 JAAR	28	12,12%	7,91%
31-40 JAAR	27	11,69%	8,13%
41-50 JAAR	32	13,85%	9,58%
51-60 JAAR	18	7,79%	8,04%
61-70 JAAR	10	4,33%	7,19%
71-80 JAAR	1	0,43%	1,47%
81-90 JAAR	2	0,87%	14,29%
ONGEKEND	12	5,19%	4,27%
TOTAAL	231	100,00%	

Ook hier in Eure is eveneens het grootste aantal van de beroepen ontbrekend. Er zijn slechts 48,92% van gegevens van de beroepen beschikbaar. Het grootste aantal was actief in de laatste arbeiderscategorie, maar representeerde slechts 10,49% van de Zonnebekenaren in Frankrijk. Net zoals in Nord is er niemand actief in de sector van *professional, technical and related workers*. Noemenswaardig is dat de tweede en de derde categorie slechts 0,43% is van de Zonnebeekse werknemers in Eure, maar wel 11,11% en 16,67% van het totale aantal vluchtelingen bepaalt.

Tabel 18: *Beroepen Zonnebekenaren in Eure*

BEROEPSCATEGORIE	AANTAL	%	% TOTAAL ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN
WERKLOOS	4	1,73%	5,00%
0/1.PROFESSIONAL, TECHNICAL AND RELATED WORKERS	0	0,00%	0,00%
2. ADMINISTRATIVE AND MANAGERIAL WORKERS	1	0,43%	11,11%
3. CLERICAL AND RELATED WORKERS	1	0,43%	16,67%
4. SALES WORKERS	2	0,87%	10,00%
5. SERVICE WORKERS	26	11,26%	8,64%
6. AGRICULTURAL, ANIMAL HUSBANDRY AND FORESTRY WORKERS, FISHERMEN AND HUNTERS	30	12,99%	9,93%
7-8-9. PRODUCTION AND RELATED WORKERS, TRANSPORT EQUIPMENT OPERATORS AND LABOURERS	49	21,21%	10,49%
ONGEKEND	118	51,08%	
TOTAAL	231	100,00%	

6.7.3.4 CALVADOS

Calvados telde slechts 3 personen minder dan Eure. Er zijn 228 Zonnebeekse vluchtelingen tijdens WOI terug te vinden. Het grootste aantal van de gegevens, 100 of 43,86%, met betrekking tot het geslacht was ontbrekend. Anderzijds verbleven er 66 mannen en 62 vrouwen gedurende WOI.

Tabel 19: *Geslacht Zonnebekenaren in Calvados*

GESLACHT	AANTAL	%	% TOTAAL ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN
MAN	66	28,95%	7,53%
VROUW	62	27,19%	5,77%
KIND/ONGEKEND	100	43,86%	8,92%
TOTAAL	228	100,00%	

De twee jongste categorieën, 0 tot en met 10 en 11 en met 20 jaar, zijn hier terug het omvangrijkst. De Zonnebekenaren met een leeftijd van 31 tot en met 40 jaar en van 41 tot en met 50 jaar waren met evenveel tijdens de Grote Oorlog. De percentages die de vergelijking voorstellen van het totaal aantal Zonnebeekse vluchtelingen per leeftijdscategorie schommelt bij 5 categorieën rond de 8%. Terwijl de 61 tot 80-jarigen slechts 7,45% waren van de Zonnebekenaren in Calvados, vertegenwoordigen ze 15,98% van het totaal binnen hun leeftijdscategorie.

Tabel 20: *Leeftijden Zonnebekenaren in Calvados*

LEEFTIJD	AANTAL	%	% TOTAAL ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN
0-10 JAAR	47	20,61%	6,33%
11-20 JAAR	52	22,81%	8,92%
21-30 JAAR	17	7,46%	4,80%
31-40 JAAR	28	12,28%	8,43%
41-50 JAAR	28	12,28%	8,38%
51-60 JAAR	18	7,89%	8,04%
61-70 JAAR	12	5,26%	8,63%
71-80 JAAR	5	2,19%	7,35%
81-90 JAAR	0	0,00%	0,00%
ONGEKEND	21	9,21%	7,47%
TOTAAL	228	100,00%	

Net zoals bij de drie voorgaande departementen is het grootste aantal gegevens ongekend. De Zonnebekenaren, die te werk gesteld zijn, zijn het omvangrijkst, 18,86%, in de laatste beroepscategorie, namelijk *production and related workers, transport equipment operators and labourers*. De dienstverlenende sector was de tweede omvangrijkste categorie met 11,40%. Ondanks dat er slechts 1 Zonnebekenaar actief is in de sector van de *professional, technical and related workers*, vertegenwoordigt deze wel 14,29% van alle Zonnebekenaren in deze beroepscategorie. In de sector van *administrative and managerial workers* en van *clerical and related workers* was er niemand actief.

Tabel 21: *Beroepen Zonnebekenaren in Calvados*

BEROEPSCATEGORIE	AANTAL	%	% TOTAAL ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN
WERKLOOS	2	0,88%	2,50%
0/1.PROFESSIONAL, TECHNICAL AND RELATED WORKERS	1	0,44%	14,29%
2. ADMINISTRATIVE AND MANAGERIAL WORKERS	0	0,00%	0,00%
3. CLERICAL AND RELATED WORKERS	0	0,00%	0,00%
4. SALES WORKERS	1	0,44%	5,00%
5. SERVICE WORKERS	26	11,40%	8,64%
6. AGRICULTURAL, ANIMAL HUSBANDRY AND FORESTRY WORKERS, FISHERMEN AND HUNTERS	16	7,02%	5,30%
7-8-9. PRODUCTION AND RELATED WORKERS, TRANSPORT EQUIPMENT OPERATORS AND LABOURERS	43	18,86%	9,21%
ONGEKEND	139	60,96%	
TOTAAL	228	100,00%	

6.7.3.5 PAS-DE-CALAIS

Het vijfde grootste departement schonk onderdak aan 188 Zonnebeekse vluchtelingen. Er waren drie vrouwen meer aanwezig ten opzichte van het aantal mannen. Het grootste aantal gegevens in verband met het geslacht is ontbrekend.

Tabel 22: *Geslacht Zonnebekenaren in Pas-de-Calais*

GESLACHT	AANTAL	%	% TOTAAL ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN
MAN	60	31,91%	6,84%
VROUW	63	33,51%	5,87%
KIND/ONGEKEND	65	34,57%	5,80%
TOTAAL	188	100,00%	

De jongste Zonnebekenaren zijn met 29,79% van het aantal Zonnebekenaren in Pas-de-Calais de grootste groep. Vervolgens maken er 30 Zonnebekenaren deel uit van de categorie 41 tot en met 50-jarigen en 29 Zonnebekenaren van de categorie van 11 tot en met 20-jarigen. Ondanks dat hun percentage binnen het departement betrekkelijk gelijklopend is, zijn de cijfergegevens voor alle Zonnebeekse vluchtelingen uiteenlopend. Dit wordt verklaard doordat er aanzienlijk meer 11 tot en met 20 jarige Zonnebeekse vluchtelingen aanwezig zijn in geheel Frankrijk. Net zoals in Nord en Calvados waren er geen 81 tot en met 90-jarigen aanwezig in het departement.

Tabel 23: *Leeftijden Zonnebekenaren in Pas-de-Calais*

LEEFTIJD	AANTAL	%	% TOTAAL ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN
0-10 JAAR	56	29,79%	7,54%
11-20 JAAR	29	15,43%	4,97%
21-30 JAAR	18	9,57%	5,08%
31-40 JAAR	25	13,30%	7,53%
41-50 JAAR	30	15,96%	8,98%
51-60 JAAR	6	3,19%	2,68%
61-70 JAAR	3	1,60%	2,16%
71-80 JAAR	1	0,53%	1,47%
81-90 JAAR	0	0,00%	0,00%
ONGEKEND	20	10,64%	7,12%
TOTAAL	188	100,00%	

Wat betreft de beroepscategorie bedraagt het aantal ontbrekende gegevens meer dan de helft, namelijk 55,32%. Van alle werkende Zonnebekenaren in Pas-de-Calais was er niemand tewerkgesteld in de volgende sectoren: *professional, technical and related workers, clerical and related workers* en *sales workers*. Slechts 0,53% of één persoon van de Zonnebekenaren in Pas-de-Calais was actief in de sector van de *administrative and managerial workers*. Bij de gegevens van geheel Frankrijk evenaart dit 11,11%. Van de vijf overlopen departementen lag de werkloosheid het hoogst in dit departement, ze vertegenwoordigen 17,50% van alle werklozen. Er waren in Pas-de-Calais evenveel Zonnebekenaren actief in de sector van *service workers* als deze van *production and related workers, transport equipment operators and labourers*.²³⁵

Tabel 24: Beroepen Zonnebekenaren in Pas-de-Calais

BEROEPSCATEGORIE	AANTAL	%	% TOTAAL ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN
WERKLOOS	14	7,45%	17,50%
0/1. PROFESSIONAL, TECHNICAL AND RELATED WORKERS	0	0,00%	0,00%
2. ADMINISTRATIVE AND MANAGERIAL WORKERS	1	0,53%	11,11%
3. CLERICAL AND RELATED WORKERS	0	0,00%	0,00%
4. SALES WORKERS	0	0,00%	0,00%
5. SERVICE WORKERS	22	11,70%	7,31%
6. AGRICULTURAL, ANIMAL HUSBANDRY AND FORESTRY WORKERS, FISHERMEN AND HUNTERS	25	13,30%	8,28%
7-8-9. PRODUCTION AND RELATED WORKERS, TRANSPORT EQUIPMENT OPERATORS AND LABOURERS	22	11,70%	4,71%
ONGEKEND	104	55,32%	
TOTAAL	188	100,00%	

²³⁵ ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534.

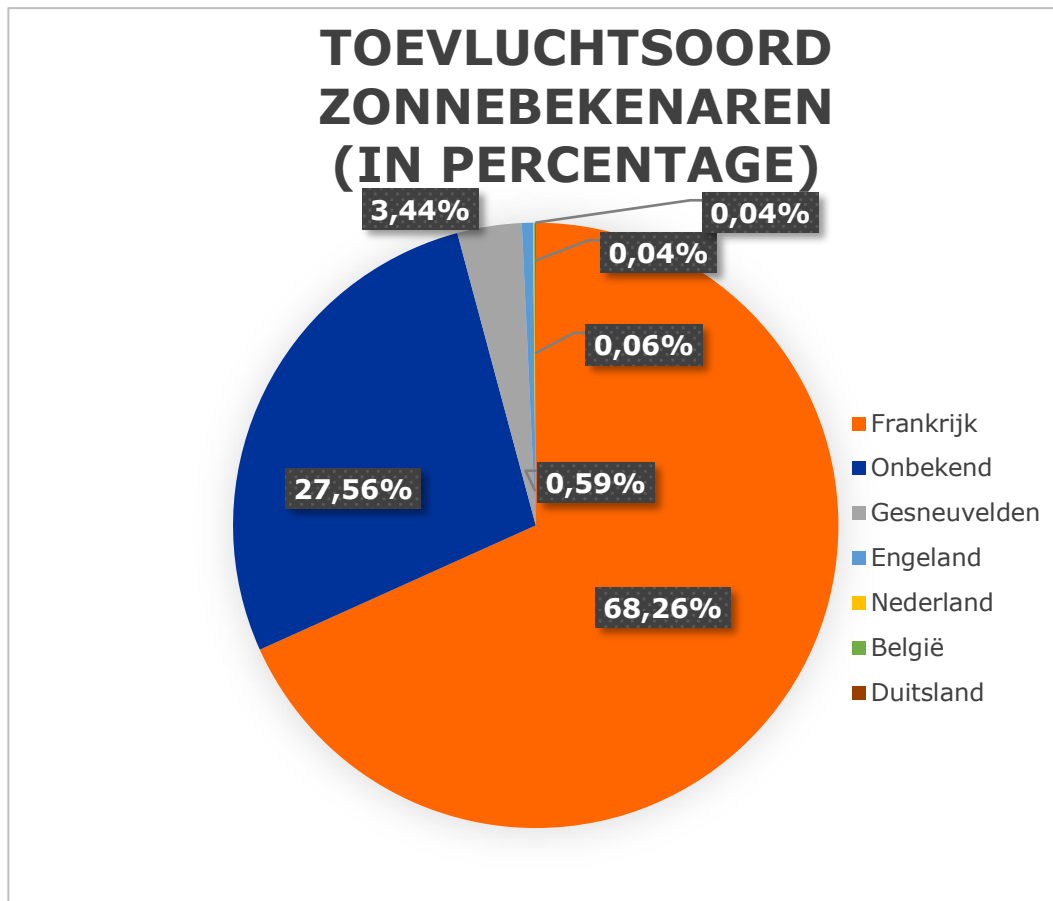
6.7.4 RECONSTRUCTIE ZONNEBEKE OP DE VLUCHT

In 1914 waren er 4220 inwoners in Zonnebeke.²³⁶ Hiervan kan met zekerheid gezegd worden dat aan de hand van de vluchtelingenfiches 3161 Zonnebekenaren zijn gevlucht of geëvacueerd naar Frankrijk. Dit bedraagt 74,91% van het totaal aantal inwoners. Er kan verder geconcludeerd worden dat 168 inwoners van Zonnebeke (3,98%) tijdens deze 4 jaar durende periode zijn gesneuveld. De gegevens omtrent de Zonnebeekse vluchtelingen in Engeland, Nederland en België zijn niet representatief met het werkelijke aantal. Dankzij eigen onderzoek werden nog 96 extra gegevens voor Frankrijk bekomen. Hierbij werd bij 77 van de 96 gegevens het departement van de vluchtplaats weergegeven. In deze vluchtelingenfiches werden ook 2 Zonnebekenaren gevonden die zich verscholen in België.²³⁷ Aan de hand van verschillende databases werden volgende gegevens bekomen: 21 vluchtelingen voor Engeland en 3 vluchtelingen voor Nederland.²³⁸

²³⁶ *Rapport sur l'état de l'administration dans la Flandre Occidentale: session de 1914*, Députation permanente au conseil provincial, Brugge, 15.

²³⁷ Vergelijkende studie tussen: ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534., GAZ, Bevolkingsregister Zonnebeke 1 augustus 1919 (niet opgenomen in inventaris), GAZ, Repatriëringsdocumenten Ondersteuning der Belgische uitgedrevenen, Terugkeerprijs en Buitengewone ondersteuning (niet opgenomen in inventaris) en ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, 'Zonnebeke (1919)' in Lijst der kiezers, heruitgave november 2011, 1-43

²³⁸ 'Belgische vluchtelingen naar Nederland in de Eerste Wereldoorlog', Familiekunde Vlaanderen en Stichting Studiecentrum Eerste Wereldoorlog, (<https://vluchtelingen1914-1918.org>) online geraadpleegd op 18/06/2019 en 'Database Belgische vluchtelingen online', Zeeuws Archief, (<https://www.zeeuwsarchief.nl/database-belgische-vluchtelingen-online/>) online geraadpleegd op 18/06/2019

Figuur 10: *Toevluchtsoord van de inwoners van Zonnebeke tijdens WOI*

Door middel van eigen onderzoek kwamen nog een aantal nieuwe gegevens naar boven. Naast de gevonden resultaten voor Frankrijk, bleek ook dat er nog 8 Zonnebekenaren naar Engeland waren gevlucht. De resultaten voor België moesten hierdoor ook aangepast worden, want er werden 31 nieuwe data gevonden. Daarnaast kwam er nog een 5de land bij, namelijk Duitsland. Hier waren tijdens de wereldoorlog 2 Zonnebekenaren aanwezig. Deze steekproef omvat dus een percentage van 85,19 wat gelijk staat aan 3595 van de 4220 inwoners van Zonnebeke. Om 14,81% van de onbekende gegevens of de 625 Zonnebekenaren aan te vullen is er nog verder onderzoek nodig. Al deze gegevens worden gevisualiseerd in onderstaande cirkeldiagram en zijn terug te vinden als bijlage 10.²³⁹

²³⁹ Vergelijkende studie tussen: ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534., GAZ, Bevolkingsregister Zonnebeke 1 augustus 1919 (niet opgenomen in inventaris), GAZ, Repatriëringsdocumenten Ondersteuning der Belgische uitgedrevenen, Terugkeerpremie en Buitengewone onderstand (niet opgenomen in inventaris) en ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, 'Zonnebeke (1919)' in Lijst der kiezers, heruitgave november 2011,1-43

7 DE TERUGKEER

Vanaf september 1918 trokken de Duitse troepen zich terug. De vluchtelingen hoopten langzamerhand op een terugkeer naar hun vaderland. Velen wilden even snel terugkeren net als ze vier jaar geleden vertrokken waren. Wetende dat een groot deel van de vluchtelingen de gehele oorlogsperiode in Frankrijk leefde, valt dit goed te begrijpen.²⁴⁰ In totaal waren er echter 600.000 Belgen die de verschillende gastlanden wilden verlaten.²⁴¹ De Belgische regering wilde een omgekeerde exodus vermijden. Het bezit van de *carte officielle de retour* werd verplicht om terug naar België te keren. Drie dagen voor de wapenstilstand werden twee types kaarten uitgebracht: een paarse en een witte. De paarse kaart was een heen-en-terug ticket. De witte daarentegen was een definitieve terugkeer naar bevrijd België.²⁴²

Op 11 november 1918 werd de wapenstilstand gesloten, maar een directe wederkeer was niet mogelijk. Het einde van de oorlog stond niet parallel met het einde van de ellende.²⁴³ De levensomstandigheden in de frontstreek, waar alles was weggeveegd, waren slecht. Sommige delen van fabrieken werden meegenomen naar Duitsland of werden vernietigd. De regering wachtte deels op het herstel van de levenscondities om een terugkeer goed te keuren.²⁴⁴ Bovendien waren vele (spoor)wegen in een slechte staat en was er een gebrek aan transportmiddelen.²⁴⁵ Er deden zich eveneens problemen voor met de administratieve diensten en voedselbevoorrading. Dit moest vooreerst gegarandeerd kunnen worden voor de inwoners die in België gebleven waren. De terugkeer van vele vluchtelingen was eerder delicaat.²⁴⁶

²⁴⁰ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 99.

²⁴¹ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 365.

²⁴² POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 100.

²⁴³ LIERNEUX, P. en PEETERS, N., *De Grootte Oorlog voorbij. België 1918-1928*, Tielt, 2018, 55-59

²⁴⁴ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 99-100.

²⁴⁵ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 200-2001.

²⁴⁶ TALLIER, P.A., 'De Belgische vluchtelingen in het buitenland tijdens de Eerste Wereldoorlog' in A. Morelli ed., *Belgische Emigranten*, Berchem, 1999, 40-41.

De eerste maanden na de oorlog was het aantal terugkerende vluchtelingen bijgevolg beperkt. De overheid wilde deze terugkeer selectief, gecontroleerd en in kleine aantallen laten verlopen om dit in goede banen te leiden. De economie was hiervoor een belangrijk vertrekpunt, inwoners die een bijdrage konden leveren aan de wederopbouw werden aangemoedigd om terug te keren.²⁴⁷

In november 1918 richtte de Dienst Voor Repatriëring een repatriëringscentrum op voor de georganiseerde terugkeer in Parijs.²⁴⁸ De eerste Belgische vluchtelingen kregen pas in februari 1919 een goedkeuringsbewijs voor de terugkeer.²⁴⁹ Het eerste transport met vluchtelingen richting België vond plaats op 13 maart 1919.²⁵⁰ Vanaf toen trokken tienduizenden, met goedkeuring, richting het noorden van het land om sneller huiswaarts te keren. Er was een tekort aan transportmiddelen. Dit was duidelijk te merken aan de hand van volgend voorbeeld. Op 6 april 1919 reed een Duitse trein, waarvan de adelaarssymbolen afgeplakt waren met witte kruisen, het station van Nantes binnen. Dergelijke voorbeelden zijn over geheel Frankrijk beschikbaar.²⁵¹ Op 17 juni 1919 vond het laatste konvooi onderweg naar het vaderland plaats. De Belgen die zich niet hadden ingeschreven als vluchteling konden sneller huiswaarts keren. Zo was er een leegloop in de vakantiehuisen in Le Toquet op 12 november 1918.²⁵²

De Belgische regering kwam op 22 november 1918 aan in België. Het was de eerste ontmoeting tussen de parlementsleden in ballingschap en deze uit het bezet land. Ze vormden twee aparte fronten en stonden bij vele geschillen recht tegenover elkaar. De ene had geen duidelijk beeld over wat de andere gerealiseerd had. De parlementsleden vroegen zich af

²⁴⁷ AUGUSTYN, S. en DERYCKE, K., *Historische nota Feniks 2020 – Wederopbouw van de Westhoek*, onuitgegeven nota, Westtoer, Brugge, 2018, 9.

²⁴⁸ VERLEYEN, M. en DE MEYER, M., *Augustus 1914: België op de vlucht*, Antwerpen, 2013, 218-219.

²⁴⁹ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 365.

²⁵⁰ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 99-100.

²⁵¹ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 365-366.

²⁵² POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 99-100.

of de regering wel voldoende gepresteerd had in Le Havre. De regering die in ballingschap zat twijfelde of de anderen niet te gemoedelijk hadden omgegaan met de Duitsers. Beide partijen vertrouwden elkaar niet, dit bevorderde de situatie niet. Het leidde tot verschillende belemmeringen en vertragingen.²⁵³ De Belgische basis in Saint-Adresse sloot 5 jaar na aankomst op 30 september 1919.²⁵⁴

Gedurende de periode tussen de wapenstilstand en tot wanneer de vluchtelingen huiswaarts mochten keren deden zich nieuwe moeilijkheden voor. De oorlogsindustrie hield op en vele vluchtelingen werden werkloos. Er was enkel nog nieuw werk met lage lonen in de landbouwsector.²⁵⁵ De werkloze vluchtelingen moesten leven van hun bijstand, maar deze steun verminderde snel.²⁵⁶ Het einde van de oorlog liep in Frankrijk parallel met het begin van een economische crisis. Op 30 juni 1919 werden de vluchtelingen ingelicht van de afschaffing van de uitkeringen op 15 juli 1919. Enkel voor de vluchtelingen uit de frontstreek werd er een uitzondering gemaakt, zij konden op een compensatie rekenen tot 30 april 1921. De criteria hiervoor waren dat ze voor de oorlog woonden in één van de 40 verwoeste gemeenten en hiernaar zouden terugkeren. De beëindiging van de bijstand en de terugkeerpremie die de regering vanaf juli 1919 uitkeerde, zorgde voor een versnelde terugkeerbeweging. Deze premie was eveneens voor de vluchtelingen die zich vestigden in de verwoeste gebieden.²⁵⁷

De terugkeer was lang niet voor iedereen vanzelfsprekend. Er waren meerdere Frans-Belgische huwelijken en deze Belgen hadden een nieuw leven opgestart. Anderzijds hadden verschillende individuen een nieuw beroep gevonden en waren ze een carrière aan het opbouwen.²⁵⁸ Een deel Belgen verkende hun geboortestreek en besloot toen dat de situatie in

²⁵³ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 374.

²⁵⁴ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 99-100.

²⁵⁵ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 100.

²⁵⁶ TALLIER, P.A., 'De Belgische vluchtelingen in het buitenland tijdens de Eerste Wereldoorlog' in A. Morelli ed., *Belgische Emigranten*, Berchem, 1999, 40-41.

²⁵⁷ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 365-366, 376.

²⁵⁸ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 100-101.

het vaderland te erbarmelijk was.²⁵⁹ Indien ze Frankrijk definitief zouden verlaten was er de kans om terug werkloos te worden, dit eveneens in een geteisterd land. Er was veel kans dat hun inkomen bij de terugkeer zou verminderen.²⁶⁰ Binnen deze categorie waren er vele landbouwers die tijdens de oorlog een boerderij pachtten of zelfs overnamen. Zij waren hoofdzakelijk gevestigd in de noordelijke departementen. Deze Belgische boeren bestonden uit 6,5% van de bevolking.²⁶¹ Een aantal vluchtelingen keerde nooit terug richting België.²⁶²

²⁵⁹ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 367.

²⁶⁰ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 100-101.

²⁶¹ VERLEYEN, M. en DE MEYER, M., *Augustus 1914: België op de vlucht*, Antwerpen, 2013, 218-219.

²⁶² POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 100-101.

7.1 DE OMSTANDIGHEDEN

Na de Eerste Wereldoorlog was de schade in de felbevochten Westhoek van groot formaat. Grote stukken waren weggeveegd en het landschap was in een steppegebied veranderd. In West-Vlaanderen was er zo'n 790 km² verwoest. De strook die het breedst was, lag tussen Poperinge en Roeselare. Dit gebied werd gekenmerkt door vele kraters en stapels munitie. De dag van vandaag worden er nog jaarlijks grote hoeveelheden munitie uit WOI teruggevonden.²⁶³

Ook het Zonnebeekse landschap getuigde van totale verwoesting. Er waren nergens bomen, huizen of enig teken van leven terug te vinden en de velden werden gekenmerkt door onder andere obusputten, stapels prikkeldraad, deels gezonken legerwagens, tanks, oorlogsschroot, etc.²⁶⁴ Door de totale vernietiging was eveneens de openbare infrastructuur geheel verdwenen. Er waren opruimingswerken voor de ruïnes en springtuigen, zoals obussen, die werden onschadelijk gemaakt. De belangrijkste verkeerswegen, zoals spoorlijnen en smalsporen, kregen hierbij voorrang. De drinkwatervoorziening, gasvoorziening en elektriciteit waren van groot belang.²⁶⁵

Zowel het gebied als de gebouwen uit de vooroorlogse periode waren geheel van de kaart geveegd. Het leven moest heropgebouwd worden in barre condities. De wederopbouw was het startsignaal van een nieuwe maatschappij. Niet enkel werd het fysieke uitzicht, architectuur en ruimtelijke ordening gereconstrueerd, maar alsook de samenleving. Het sociaal en cultureel leven werd hernomen. Dit ging gepaard met de financiële steun van de overheid of de Boerenbond en heel wat wilskracht en gedrevenheid van het volk. Het belang van de lokale bewoner mag hier niet onderschat worden. Hieruit merken we de wil van de bevolking om terug de samenleving herop te bouwen.²⁶⁶

²⁶³ AUGUSTYN, S. en DERYCKE, K., *Historische nota Feniks 2020 – Wederopbouw van de Westhoek*, onuitgegeven nota, Westtoer, Brugge, 2018, 1.een dorp, Zonnebeke, 1976, 464-467.

²⁶⁴ DESEYNE, A. en DESEYNE, A., *Zonnebeke 1914-1918: Dood en Heropstanding van een dorp, Zonnebeke*, 1976, 483-485.

²⁶⁵ AUGUSTYN, S. en DERYCKE, K., *Historische nota Feniks 2020 – Wederopbouw van de Westhoek*, onuitgegeven nota, Westtoer, Brugge, 2018, 7.

²⁶⁶ *Ibid*, 1.

7.2 DE AANKOMST EN ONTVANGST

In de winter van 1919 kwamen heel wat nieuwsgierigen de streek verkennen. De meesten keerden ontgoocheld terug, er was niets te zien en de wegen waren onvindbaar. Het treinverkeer, dat toen onder controle van het Engelse leger stond, bleek onregelmatig tot april 1919. Op 28 maart werd het beheer aan de Belgische staat overgedragen en vanaf 7 april reden er dagelijks twee treinen heen en weer tussen Roeselare en Poperinge.

Naast de nieuwsgierige toeristen kwamen ook vroegere dorpsbewoners terug. Ze dwaalden vruchteloos rond om ook maar een spoor van vroeger te herkennen. Hier en daar is er iemand die een kleine herinnering vond, maar de meesten spoeden zich zo snel mogelijk terug naar de bewoonde wereld.²⁶⁷

De koning verklaarde openlijk op 10 december 1918 dat hij wilde dat de terugkeer van de vluchtelingen met een zekere plechtigheid zou gebeuren. Hij wilde de reünie van België vieren. De koninklijke wens is allesbehalve gerealiseerd, de vluchtelingen konden niet op een hartelijk ontvangst rekenen.²⁶⁸ Enkel de soldaten werden in hun vaderland als helden onthaald.²⁶⁹

Vanaf 1918 wilden de inwoners die tijdens de oorlog in België verbleven de ervaring van de vluchteling marginaliseren. Er zijn bitter weinig getuigenissen over de terugkeer, maar allen benadrukten dezelfde uitsluiting waar ze geconfronteerd mee werden.²⁷⁰

We kunnen de Belgische populatie in twee groepen onderverdelen: *les belges du dedans* en *les belges du dehors*. De eerste categorie, die gebleven was in België, verweten de vluchtelingen het land in nood hebben achtergelaten. Ze waren overtuigd dat ze geen ontbering hadden gekend. Ze kregen al snel de bijnaam *froussards de la mort*, wat vrij vertaald wordt naar de lafaard van de dood. Het werd hen eveneens verweten dat ze gewoontes van het

²⁶⁷ DESEYNE, A. en DESEYNE, A., Zonnebeke 1914-1918: Dood en Heropstanding van een dorp, Zonnebeke, 1976, 464-467.

²⁶⁸ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 373.

²⁶⁹ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 101-103.

²⁷⁰ AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 374.

land dat hen onderdak bood hadden overgenomen.²⁷¹ De vluchtelingen hadden eveneens een beeld van *les belges du dedans* gevormd. Zij waren ervan overtuigd dat het contact met de Duitsers hen had geïndoctrineerd.²⁷² De verschillende ervaringen van de oorlog leverden verdeeldheid tussen de bevolking op, desalniettemin wilden ze allen hetzelfde namelijk een wederopbouw van hun geboortedorp.²⁷³

²⁷¹ POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014, 101-103.

²⁷² AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, 374.

²⁷³ GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 200.

7.3 BEVOLKINGSCIJFERS

Kort voor de aanvang van de oorlog, in december 1913, kende de Westhoek 224.497 officiële inwoners. Twee jaar na het bloedvergieten was er een langzame stijging. Het aantal inwoners was van 163.683 in 1920 naar 196.094 inwoners in 1925 gestegen en in 1930 telde de Westhoek reeds 207.119 bewoners. Reeds vanaf begin jaren 1920 keerden de meeste vluchtelingen terug. In ongeveer tien jaar tijd had de demografie zich hersteld. Binnen de Westhoek zelf zijn er grote interne verschillen tussen de minder zwaar getroffen gebieden en degene die zo goed als met de grond gelijk gemaakt werden. Zo was Veurne minder hard geraakt en nam de bevolking toe met 20 à 40%. Als we dit vergelijken met de zwaar getroffen gebieden merken we daar een terugval in de bevolking. In Passendale bijvoorbeeld, dat zich in de frontstreek bevindt, zijn er 30% minder inwoners dan voor de oorlog.²⁷⁴

Ook Zonnebeke kreeg met een gelijkaardig fenomeen te kampen. Wanneer we onderstaande voor- en naoorlogse cijfers bekijken, kunnen we stellen dat Wereldoorlog I in Zonnebeke een blijvende impact heeft veroorzaakt op de demografie.

Onderstaande cijfers tonen aan dat Zonnebeke in de vooroorlogse jaren een snellere aangroei van de bevolking kende dan gemiddeld in België. Voor West-Vlaanderen is de aangroei van 1880 tot 1910 29 %, voor België is er voor dezelfde periode een stijging van 44% en in Zonnebeke bedraagt dit zelfs 48 %.

Onderstaande bevolkingscijfers geven een zicht op de snelle evolutie die plaats vond.

1897: 3773 inwoners

1910: 4158 inwoners

1913: 4245 inwoners

²⁷⁴ AUGUSTYN, S. en DERYCKE, K., *Historische nota Feniks 2020 – Wederopbouw van de Westhoek*, onuitgegeven nota, Westtoer, Brugge, 2018, 9-11.

De oorzaak hiervoor zou in het jaarlijks geboorteoverschot te vinden zijn, als ook in het feit dat er voor 1890 eerder een minieme uitwijking was. Dit geboorteoverschot is duidelijk merkbaar in de volgende drie decennia.

1881 – 1890 :	gemiddeld jaarlijks geboortecijfer:	140
	gemiddeld jaarlijks sterftcijfer:	91
	gemiddeld jaarlijks geboorteoverschot:	49
1891-1900:	gemiddeld jaarlijks geboortecijfer:	141
	gemiddeld jaarlijks sterftcijfer:	87
	gemiddeld jaarlijks geboorteoverschot:	54
1901-1910:	gemiddeld jaarlijks geboortecijfer:	153
	gemiddeld jaarlijks sterftcijfer:	84
	gemiddeld jaarlijks geboorteoverschot:	69 ²⁷⁵

De volgende gegevens tonen de evolutie na Wereldoorlog I.

aantal inwoners in 1919:	217
aantal inwoners in 1920:	2200
aantal inwoners in 1931:	3547

Zoals we merken zijn er in 1931 nog maar 3547 inwoners, tegenover 4245 in 1913.²⁷⁶ Bij het aanbreken van de oorlog in 1914 telde Zonnebeke 4220 inwoners.²⁷⁷ De eerste bewoners kwamen in februari-maart 1919 terug.²⁷⁸ In 1919 was het aantal inwoners slechts 5,14% ten opzichte van de vooroorlogse situatie in 1914. Het volgende jaar, 1920, is er een enorme stijging waarneem naar 52,13%. Het bevolkingsaantal van Zonnebeke was in 1921 gegroeid naar 2603 inwoners, wat 61,68% van voor WOI is. Tien jaar later had de bevolking nog steeds niet dezelfde omvang van 1914. Het aantal was gestegen naar 84,05% van het

²⁷⁵ DESEYNE, A. en DESEYNE, A., *Zonnebeke 1914-1918: Dood en Heropstanding van een dorp*, Zonnebeke, 1976, 55-56.

²⁷⁶ DESEYNE, A., *Zonnebeke tussen 2 oorlogen*, Zonnebeke, 1994, 4-5.

²⁷⁷ *Rapport sur l'état de l'administration dans la Flandre Occidentale: session de 1914*, Députation permanente au conseil provincial, Brugge, 15.

²⁷⁸ DESEYNE, A., *Zonnebeke tussen 2 oorlogen*, Zonnebeke, 1994, 4-5.

vooroorlogse cijfer. Meteen na het oorlogsgebeuren kende de bevolkingsomvang een forse daling.²⁷⁹ Wanneer we deze cijfergegevens vergelijking met België en Brussel kan er een groot verschil opgemerkt worden. De bevolking van het land daalde tussen 1914 en 1919 slechts met 2,3%. De Belgische hoofdstad daarentegen kende nog een kleinere daling met namelijk 2%. De demografische impact meteen na WOI was voor de bevolkingsomvang van Brussel, die zich veel verder van het front bevond, minder zwaar dan voor Zonnebeke.²⁸⁰

Het bevolkingsregister van Zonnebeke van 1 augustus 1919 tot en met 1921 bevat 2603 mensen. Ondanks de titel bevat het document wel informatie van na 1921, maar dit betreft hoofdzakelijk overlijdens. Om een beter beeld te vormen van de bevolkingscijfers werd de ‘datum van inschrijving’ nader bestudeerd. Van de 2603 namen in de bevolkingsboeken bevatten 1821 dit gegeven. In het eerste naoorlogse jaar, 1919, schreven er zich slechts 45 personen in. We kunnen een grote stijging merken in 1920 met 991 nieuwe inschrijvingen en 751 in 1921. Er waren 197 ‘datum van schrapping’ aanwezig in het gehele register, hieronder vielen 42 overlijdens. De overige zijn personen die verhuisd zijn. Naast 40 gegevens waar er geen gekende datum is, vinden we hier de grootste aantallen terug in 1920 en 1921. Het gaat om 43 en 44 verwijderingen uit het bevolkingsregister.²⁸¹

De geboorteplaats kan ons nieuwe inzichten bieden en is bij alle Zonnebekenaren aanwezig. Als we Groot-Zonnebeke (Zonnebeke, Beselare, Geluveld, Passendale en Zandvoorde)²⁸² bekijken als geboorteplaats kunnen we 1879 personen waarnemen. Dit is een percentage van 72,19. De meeste resultaten, namelijk 1561, zijn van dorpelingen afkomstig

²⁷⁹ Eigen vergelijking van de cijfergegevens in percentages waarbij Zonnebeke in 1914 gelijk is aan het totaal van 100%

²⁸⁰ JAUMAIN, JOURDAIN, AMARA, et al. "In de sporen van de Eerste Wereldoorlog in Brussel", *Brussels studies*, nr 102, 2016 (<https://journals.openedition.org/brussels/1418>) online geraadpleegd op 10/04/2020

²⁸¹ GAZ, Bevolkingsregister Zonnebeke 1 augustus 1919 (niet opgenomen in inventaris)

²⁸² 'Feiten en Cijfers', Zonnebeke, (https://www.zonnebeke.be/Bestuur/Over_Zonnebeke/Feiten_Cijfers) online geraadpleegd op 28/11/2019

uit Zonnebeke zelf. Er waren dus vooral personen aanwezig afkomstig uit de eigen streek.²⁸³

Niettegenstaande dat de vernietigde hoeven met oorlogsschadevergoeding konden worden heropgebouwd, bleven heel wat landbouwers in Frankrijk, waar ze een nieuw bestaan hadden opgebouwd.²⁸⁴ Sommige waren reeds verankerd in een Frans bedrijf en anderen wilden opnieuw gaan boeren, mogelijk in Normandië, de Aisne of Bourgogne. Voor velen was terugkeren dan ook geen optie, alles was immers verwoest en onleefbaar en aldus zag men hier geen toekomstperspectieven meer. Hun hoeven werden verkocht of verhuurd aan ‘oosterboeren’.

De origine van de oosterboeren is terug te vinden in de bevolkingsregisters. Zij komen uit alle gemeenten ten oosten van Roeselare, binnen de lijn van Torhout-Zwevezele-Tielt-Meulebeke-Oostrozebeke-Desselgem-Bavikhove-Rollegem-Kapelle. Enkele uitzonderingen waren Damme, bij Brugge, en de Oost-Vlaamse gemeenten Nevele-Roborst-Zele. Deze jonge landbouwers waren tijdens de bezetting niet in de mogelijkheid om een eigen bedrijf op te starten. Toen in 1919 de berichten in de weekbladen stonden met aankondigingen van boerderijen te koop of te huur in de frontstreek, zagen zij dit als een buitenkans. Ook al waren de gebouwen verwoest en verdwenen, men verwachtte binnenkort een uitkering van de oorlogsschadevergoeding en deze werd berekend op basis van 7 keer de vooroorlogse waarde.²⁸⁵ Er waren 19 personen opgenomen in het bevolkingsregister die een gelijke geboorteplaats hadden met één van bovenvermelde gemeenten. Om specifiek te zijn, kwamen deze uit Meulebeke, Nevele, Roborst, Zele en Rollegem-Kapelle.²⁸⁶ We kunnen dus besluiten dat in Zonnebeke het stijgend aantal inwoners, in de naoorlogse jaren, deels kan gelinkt worden aan deze nieuwkomers.²⁸⁷

²⁸³ GAZ, Bevolkingsregister Zonnebeke 1 augustus 1919 (niet opgenomen in inventaris)

²⁸⁴ DESEYNE, A, *Zonnebeke tussen 2 oorlogen*, Zonnebeke, 1994, 4-5.

²⁸⁵ Ibid, 59.

²⁸⁶ GAZ, Bevolkingsregister Zonnebeke 1 augustus 1919 (niet opgenomen in inventaris)

²⁸⁷ DESEYNE, A, *Zonnebeke tussen 2 oorlogen*, Zonnebeke, 1994, 4-5.

7.4 DE TERUGKEER IN CIJFERS

Een eerste reconstructie werd gemaakt aan de hand van de kiezerslijst, het bevolkingsregister, en de vluchtelingenfiches van Frankrijk. Dit betreft uitsluitend een beeld van de mannelijke bevolking ouder dan 25 jaar. De vergelijking van het bronnenmateriaal kan tot verschillende conclusies leiden. Met de nog resterende 1120 gegevens, na het verwijderen van de gesneuvelden, kwamen er 18 weduwen terug naar Zonnebeke. Dit aantal geeft een vertekend beeld weer doordat niet alle namen van de echtgenotes gekend waren. Van de 1120 mannen keren er 464 terug naar hun gemeente van afkomst. De gegevens van 18 personen komen overeen met het bevolkingsregister, de kiezerslijsten en de vluchtelingenfiches. De combinatie met de repatriëringsdocumenten in plaats van de vluchtelingenfiches zorgt voor 134 resultaten of 12% van het totaal. Er zijn wel 198 gegevens die voorkomen in alle vier de bronnen. Van 464 resultaten kan er met zekerheid gezegd worden dat er 350 Zonnebekenaren terug komen in de repatriëringsdocumenten of de vluchtelingenfiches van Frankrijk of in alle bronnen.

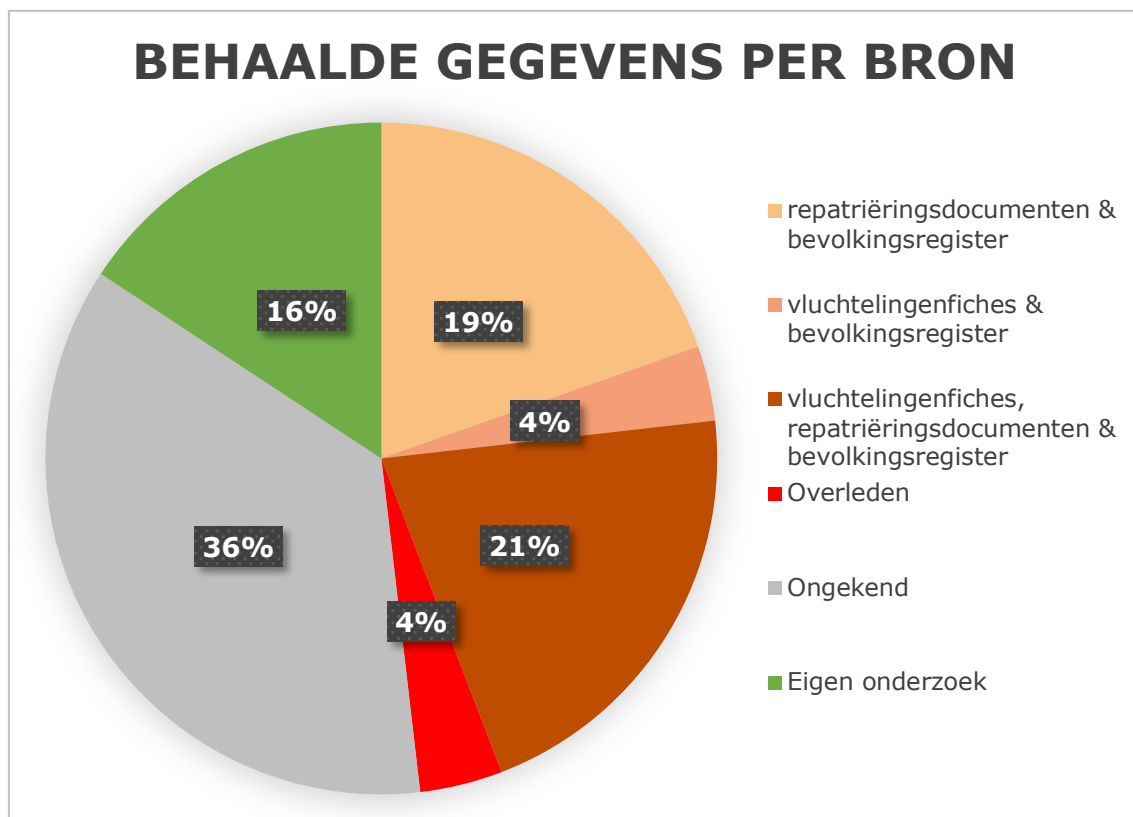
Door het feit dat de kiezerslijst enkel de mannen ouder dan 25 jaar bevat, is dit geen volledige reconstructie van de Zonnebeekse bevolking.²⁸⁸ Eveneens was er de intentie een beeld te schetsen dat effectief vergelijkbaar was met de toestand uit 1914, namelijk de 4220 inwoners. In dit eigen onderzoek moet er rekening worden gehouden met het feit dat het aantal gegevens, die per bron geraadpleegd kunnen worden, uiteenlopend waren. Er is een relatief grote grijze zone zonder resultaten.

Tabel 25: Type bron

TYPE BRON	AANTAL GEGEVENS
Kiezerslijst 1919	1177
Vluchtelingenfiches van Frankrijk	3161
Repatriëringsdocumenten	2125
Bevolkingsregister	2603

²⁸⁸ Vergelijkende studie tussen: ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534., GAZ, Bevolkingsregister Zonnebeke 1 augustus 1919 (niet opgenomen in inventaris), GAZ, Repatriëringsdocumenten Ondersteuning der Belgische uitgedrevenen, Terugkeerpremie en Buitengewone onderstand (niet opgenomen in inventaris) en ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, 'Zonnebeke (1919)' in Lijst der kiezers, heruitgave november 2011,1-43

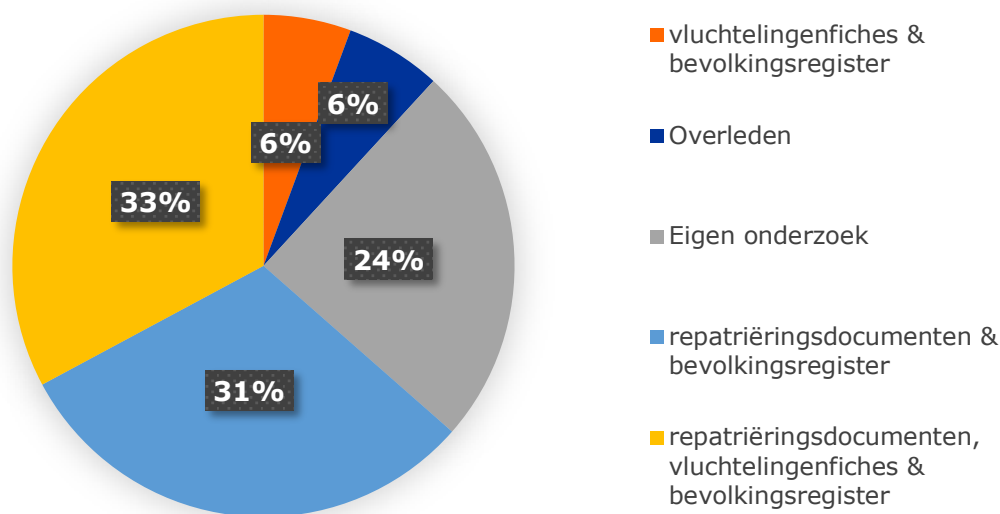
De demografische reconstructie was mogelijk zonder de kiezerslijst doordat het ander bronnenmateriaal gemeenschappelijke factoren bevat. Dit werd uitgelegd in onderdeel 4.4 Methode. Er werden resultaten behaald van 63,89% of 2696 burgers. In het jaar 1921 was reeds een groot aantal van de Zonnebekenaren teruggekeerd. In eerste instantie werden er resultaten bekomen voor 2032 burgers. Na het uitwerken van eigen onderzoek konden hier 664 gegevens aan worden toegevoegd. Dit staat gelijk aan 15,73% van het totaal. Hieronder is het cirkeldiagram, dat aantoont waar de gegevens van alle Zonnebekenaren voor WOI behaald werden, raadpleegbaar. Deze gegevens zijn terug te vinden in bijlage 11 met de daarbijhorende tabel.

Figuur 11: *Behaalde gegevens per bron*

Wanneer de behaalde gegevens, zonder de ongekende gegevens, specifiek benaderd worden, wordt er opgemerkt dat 33% voorkomt in zowel de repatriëringsfiches, het bevolkingsregister en de vluchtelingenfiches van Frankrijk. Verder werd er 31% van de resultaten achterhaald in de repatriëringsdocumenten en het bevolkingsregister. Deze laatstgenoemde documenten zijn het belangrijkste voor een reconstructie van het demografische aspect. Deze specificatie is in onderstaande figuur terug te vinden, alsook in bijlage 12 met de daarbijhorende tabel.

SPECIFICATIE ONDERZOEK TERUGGEKEERDEN NA WOI

Figuur 12: Specificatie onderzoek van teruggekeerde Zonnebekenaren na WOI

Van de 2695 behaalde resultaten waren er 168 Zonnebekenaren die de Eerste Wereldoorlog niet overleefden. Het grootste aantal van de oorspronkelijke inwoners, 2528 of 59,91%, vluchtte weg uit hun dorp voor de oorlog en keerden terug na WOI.²⁸⁹ Van de 2603 inwoners in 1921 woonden er 2528, maar liefst 97,11% van de bevolking, al in 1914 in Zonnebeke. Dit hoge percentage is deels te wijten doordat de bevolking gedaald was naar slechts 61,68% van het vooroorlogse bevolkingsaantal.²⁹⁰

²⁸⁹ Vergelijkende studie tussen: ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534., GAZ, Bevolkingsregister Zonnebeke 1 augustus 1919 (niet opgenomen in inventaris), GAZ, Repatriëringsdocumenten Ondersteuning der Belgische uitgedrevenen, Terugkeerpremie en Buitengewone onderstand (niet opgenomen in inventaris) en ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, 'Zonnebeke (1919)' in Lijst der kiezers, heruitgave november 2011,1-43

²⁹⁰ Vergelijking: GAZ, Bevolkingsregister Zonnebeke 1 augustus 1919 (niet opgenomen in inventaris) en de resultaten van 7.3 de bevolkingscijfers

8 NAOORLOGSE VERGELIJKING

Van volgende vier indicatoren wordt er een vergelijking gemaakt: geslacht, geboorteplaats, leeftijd en beroep. De vergelijkingen worden gemaakt aan de hand van verschillend bronnenmateriaal. De kieslijst van 1919, die een kopie is van 1914, zorgt telkens voor de vooroorlogse situatie. Doordat de kieslijsten enkel mannelijke burgers bevat, werd bij de analyse van het geslacht geopteerd voor *Rapport sur l'état de l'administration dans la Flandre Occidentale: session de 1914*. Naast de kieslijst van 1919 werd er eveneens van de kieslijst van 1920 en het bevolkingsregister van 1921 gebruik gemaakt. Beiden bevatten gegevens van de naoorlogse Zonnebekenaren. Eveneens dienden de vluchtelingenfiches en repatriëringsdocumenten om de bevolkingsstructuur aan te tonen tijdens de wapenfeiten.

8.1 GESLACHT

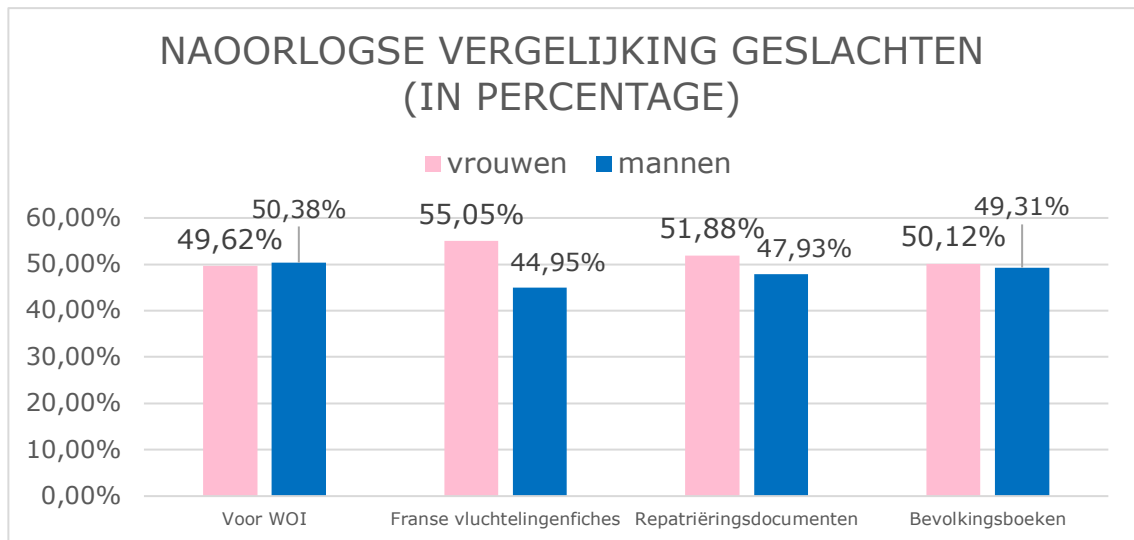
Wanneer er een vergelijking van de geslachten binnen de Zonnebeekse bevolking van voor, tijdens en na de Grote Oorlog plaats vindt, worden de gegevens van de kinderen of de ongekende gegevens niet meegerekend. Dit zou een vertekend beeld kunnen opleveren. Er is een omgekeerde evenredige beweging merkbaar bij het vergelijken van alle gegevens. Het verschil tussen de geslachten verandert van 0,76% meer mannen naar 10,10% meer vrouwen tijdens de oorlog. In de repatriëringsdocumenten wordt deze verschuiving gereduceerd tot 3,95%. Onder de Zonnebeekse vluchtelingen waren er grotendeels vrouwen aanwezig in Frankrijk.²⁹¹ De daling van het aantal mannen was kenmerkend voor de bevolkingsstructuur van geheel België.²⁹² Er werd een verklaring gevonden in het feit dat deze bevolkingsgroep gediend had en dat er vele het leven hadden gelaten voor het vaderland.²⁹³ In 1921 zijn de vrouwen nog steeds in de meerderheid, maar is het verschil gereduceerd tot 0,81%. Figuur 13 is, met bijhorende tabel, raadpleegbaar in bijlage 13.²⁹⁴

²⁹¹ Vergelijkende studie tussen: ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534., GAZ, Bevolkingsregister Zonnebeke 1 augustus 1919 (niet opgenomen in inventaris), GAZ, Repatriëringsdocumenten Ondersteuning der Belgische uitgedrevenen, Terugkeerpremie en Buitengewone onderstand (niet opgenomen in inventaris) en *Rapport sur l'état de l'administration dans la Flandre Occidentale: session de 1914.*

²⁹² VAN LAERE, S., 'Over-leven na de Grote Oorlog' *De demografische gevolgen van de Eerste Wereldoorlog in België in kaart gebracht*, Ugent, Letteren en Wijsbegeerte, masterscriptie Nieuwe geschiedenis, 2009, 97.

²⁹³ JAUMAIN, JOURDAIN, AMARA, et al. "In de sporen van de Eerste Wereldoorlog in Brussel", *Brussels studies*, nr 102, 2016 (<https://journals.openedition.org/brussels/1418>) online geraadpleegd op 10/04/2020

²⁹⁴ Vergelijkende studie tussen: ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534., GAZ, Bevolkingsregister Zonnebeke 1 augustus 1919 (niet opgenomen in inventaris), GAZ, Repatriëringsdocumenten Ondersteuning der Belgische uitgedrevenen, Terugkeerpremie en Buitengewone onderstand (niet opgenomen in inventaris) en *Rapport sur l'état de l'administration dans la Flandre Occidentale: session de 1914.*

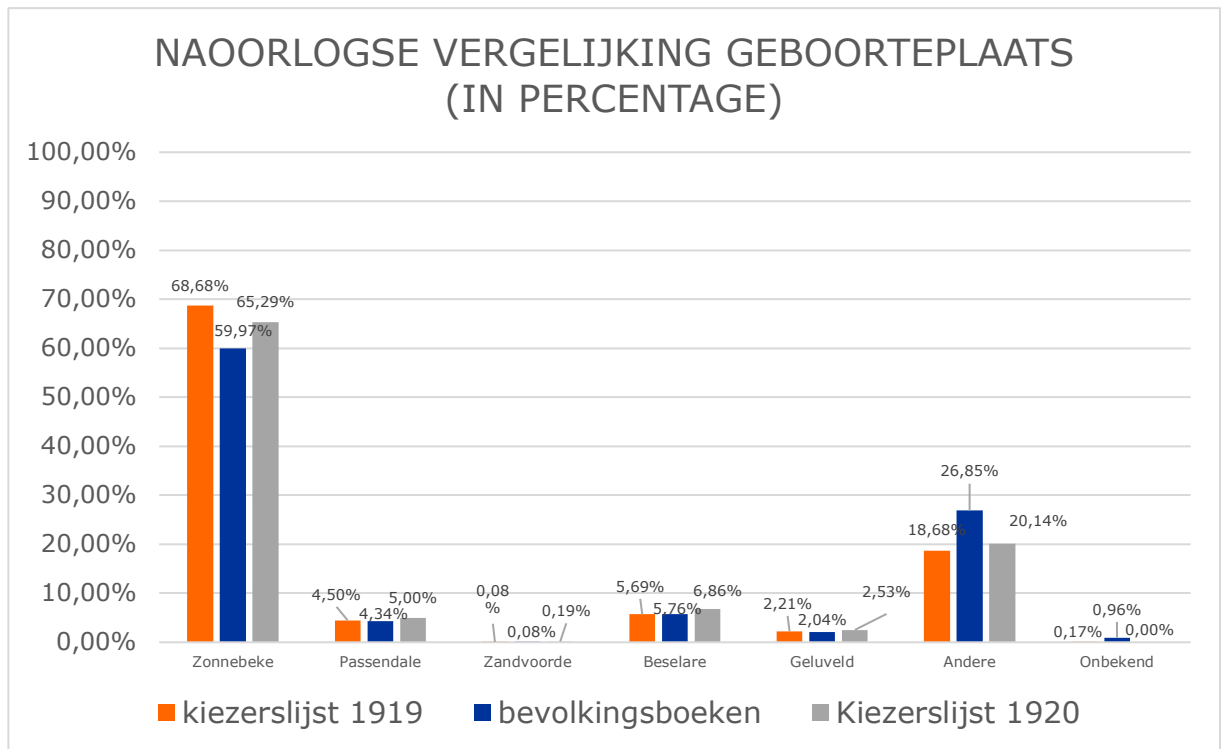
Figuur 13: *vergelijking geslacht Zonnebekenaren van 1914 tot 1921*

8.2 GEBOORTEPLAATS

Inzake de geboorteplaats kan enkel een vergelijk gemaakt worden tussen de vooroorlogse kieslijst met de bevolkingsboeken en de kieslijst die dateert van na WOI. Voor deze drie bronnen is slechts een miniem aantal van de gegevens ontbrekend. Groot-Zonnebeke als geboorteplaats vormt bij allen de omvangrijkste groep. Voor het uitbreken van de oorlog was 81,32% van de Zonnebeekse bevolking hier geboren. Na de oorlog was het aantal inwoners met deze geboorteplaats gereduceerd. Er is een onderling verschil tussen de naoorlogse bronnen op te merken, in de bevolkingsboeken heeft een hoger percentage een andere geboorteplaats.

Zonnebeke zelf als geboorteplaats is zowel voor als na de oorlog de grootste categorie. Het aantal kende een daling van 68,68% naar 59,97% en 65,29%. De bevolkingsboeken bevatten het laagste aantal van de bronnen na WOI. Mogelijks speelde het feit dat iedere burger, dus ook de kinderen die tijdens de oorlog in het toevluchtsoord waren geboren, hierin werd opgenomen. Eveneens waren er nieuwe inwoners, die niet afkomstig waren uit de West-Vlaamse gemeente. De percentages van de andere gemeenten van Groot-Zonnebeke, Passendale, Zandvoorde, Beselare en Geluveld waren, als enkel de naoorlogse kieslijst bestudeerd werd, gestegen. Als de bevolkingsboeken aan deze vergelijking wordt toegevoegd is dit niet geldig. Onderstaande figuur werd als bijlage 14 met tabel toegevoegd.²⁹⁵

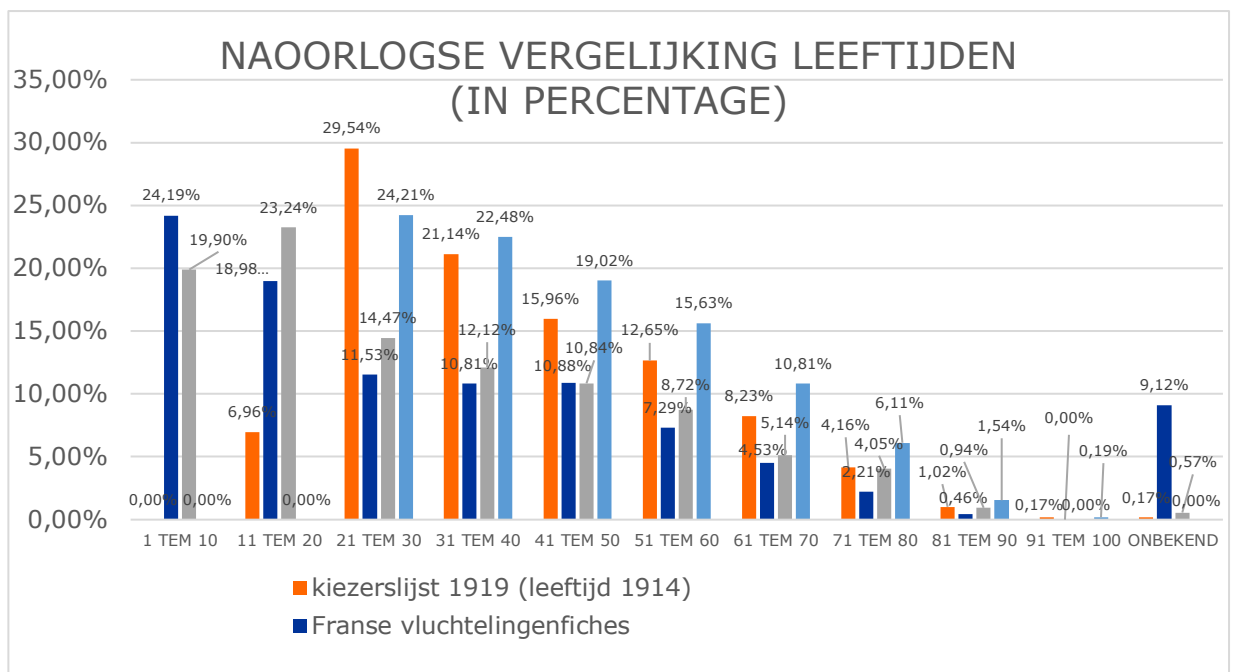
²⁹⁵ Vergelijkende studie tussen: GAZ, Bevolkingsregister Zonnebeke 1 augustus 1919 (niet opgenomen in inventaris), ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, 'Zonnebeke (1919)' in Lijst der kiezers, heruitgave november 2011,1-43 en ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, *Kiezerslijst 1920 Zonnebeke (kopie)*.

Figuur 14: vergelijking geboorteplaatsen Zonnebekenaren van 1914 tot 1921

8.3 LEEFTIJD

De vergelijking tussen de kieslijst van 1919, Franse vluchtelingenfiles, repatriëringsdocumenten en kieslijst van 1920 zorgen voor nieuwe inzichten met betrekking tot de leeftijd. Er werd reeds vermeld dat de jongste leeftijdscategorie bij beide kieslijsten ontbreekt, bij de oudste kieslijst zijn er wel enkele data beschikbaar voor de 11 tot en met 20-jarigen. Bij de jongste groep kan enkel een vergelijking worden gemaakt tussen de Franse vluchtelingenfiles en de repatriëringsdocumenten, deze is minder relevant omdat beide bronnen gevormd waren tijdens de Grote Oorlog. Deze categorie vertegenwoordigt wel 24,19% van de Franse vluchtelingenfiles en 19,90% van de repatriëringsdocumenten. Het omgekeerde is merkbaar bij de leeftijden van 11 tot en met 20-jarigen, de vluchtelingenfiles bevatten 18,98% en de vluchtelingenfiles 23,24%. In beide bronnen vertegenwoordigen de twee jongste categorieën meer dan 40% van het aantal gevluchte Zonnebekenaren.

Figuur 15: vergelijking geslacht Zonnebekenaren van 1914 tot 1921

Wanneer de percentages van de 21 tot en met 30-jarigen nader bekeken worden, kunnen we twee zaken concluderen. Voor en na WO I is er een daling van 5,33% merkbaar. Gedurende de oorlog lag dit percentage nog lager. Het verschil tussen de Franse vluchtelingenfiles en repatriëringsdocumenten kan opgemerkt worden, deze laatstgenoemde bron

bevatte 2,95% meer dan de vluchtelingenfiches.²⁹⁶ Deze bevindingen kunnen getoetst worden aan de trend die de bevolkingsstructuur van België onderging. België kende een forse daling in de categorie 21 tot en met 30-jarigen. Het aantal mannen was opvallend lager dan het aantal vrouwen in deze groep.²⁹⁷ Dit fenomeen was eveneens merkbaar in de Brusselse bevolking. Deze hypothese kan hier niet getoetst worden door het ontbreken van de bevolkingsboeken van voor WOI.²⁹⁸

Net zoals de Belgische bevolking een stijging van het aantal 50 tot en met 60-jarigen kende na WOI²⁹⁹, was dit eveneens zichtbaar in Zonnebeke. Het percentage was met 2,98% gestegen. Beide kieslijsten bevatten inwoners met een leeftijd tussen 91 en 100 jaar. In het bronnenmateriaal van tijdens de oorlog zijn er geen Zonnebekenaren van deze leeftijd. Er waren relatief weinig ontbrekende gegevens. Enkel de Franse Vluchtelingenfiches heeft een percentage hoger dan 1%, namelijk 9,12%. Het andere bronnenmateriaal is vollediger.

Slechts zes leeftijdscategorieën representeerden meer dan een vijfde van het aantal gegevens per bron. De kieslijsten bevatten ieder twee van deze categorieën, beiden van 21 tot 30-jarigen en van 31 tot 40-jarigen. Voor de oorlog vertegenwoordigden beiden 50,68% van de Zonnebeekse inwoners, na de oorlog omvatten ze nog 46,69% van de bevolking.

Over het algemeen kan men steeds dezelfde tendens zien terugkomen. De percentages liggen voor WOI telkens beduidend hoger dan tijdens de oorlog. Daarentegen is er een stijging na de oorlog merkbaar. Hoe meer de leeftijd stijgt, hoe kleiner de onderlinge verschillen tussen het bronnenmateriaal per categorie. Het percentage in de naoorlogse bronnen ligt,

²⁹⁶ Vergelijkende studie tussen: ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534., GAZ, Repatriëringsdocumenten Ondersteuning der Belgische uitgedrevenen, Terugkeerpremie en Buitengewone onderstand (niet opgenomen in inventaris), ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, 'Zonnebeke (1919)' in Lijst der kiezers, heruitgave november 2011, 1-43 en ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, *Kiezerslijst 1920 Zonnebeke (kopie)*

²⁹⁷ VAN LAERE, S., 'Over-leven na de Grote Oorlog' *De demografische gevolgen van de Eerste Wereldoorlog in België in kaart gebracht*, Ugent, Letteren en Wijsbegeerte, masterscriptie Nieuwe geschiedenis, 2009, 107.

²⁹⁸ JAUMAIN, JOURDAIN, AMARA, et al. "In de sporen van de Eerste Wereldoorlog in Brussel", *Brussels studies*, nr 102, 2016 (<https://journals.openedition.org/brussels/1418>) online geraadpleegd op 10/04/2020

²⁹⁹ VAN LAERE, S., 'Over-leven na de Grote Oorlog' *De demografische gevolgen van de Eerste Wereldoorlog in België in kaart gebracht*, Ugent, Letteren en Wijsbegeerte, masterscriptie Nieuwe geschiedenis, 2009, 107.

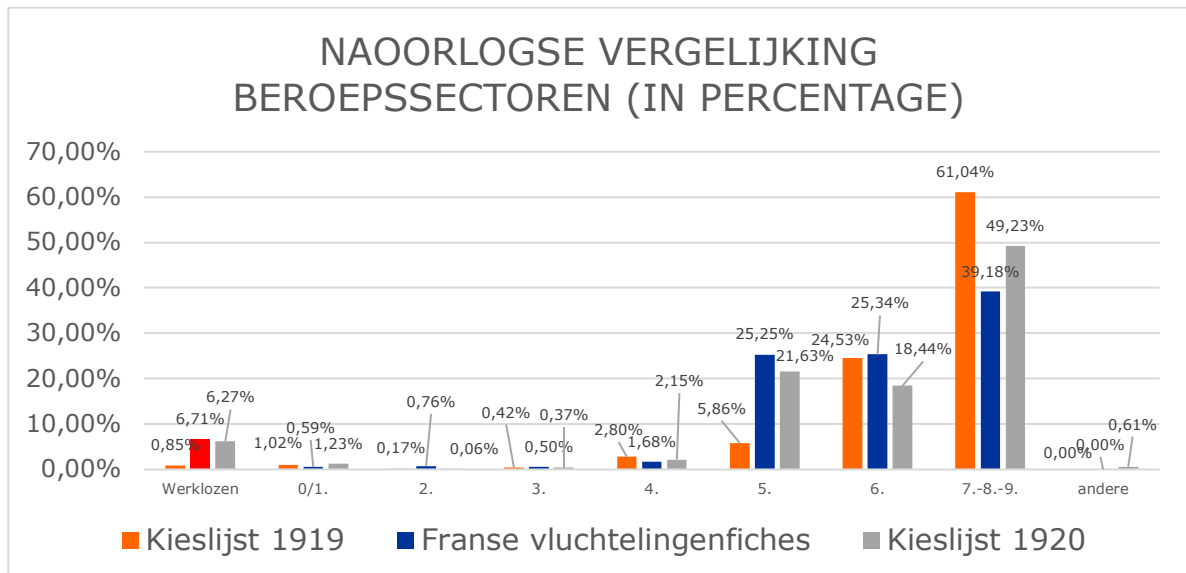
met uitzondering van de leeftijden 21 tot en met 30, telkens hoger dan in de vooroorlogse situatie. Figuur 15 is terug te vinden met zijn bijhorende tabel in bijlage 15.³⁰⁰

³⁰⁰ Vergelijkende studie tussen: ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534., GAZ, Repatriëringsdocumenten Ondersteuning der Belgische uitgedrevenen, Terugkeerpremie en Buitengewone onderstand (niet opgenomen in inventaris), ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, 'Zonnebeke (1919)' in Lijst der kiezers, heruitgave november 2011,1-43 en ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, *Kiezerslijst 1920 Zonnebeke (kopie)*

8.4 BEROEP

De indicator beroep was in slechts drie bronnen aanwezig. Dankzij de kieslijst van 1919, de Franse vluchtelingenfiches en de kieslijst van 1920 kan er een vergelijking gemaakt worden van voor, tijdens en na de oorlog. De ongekende gegevens werden niet in de grafiek opgenomen omdat deze een vertekend beeld zouden geven. Het aantal werklozen in 1914 was eerder miniem met 0,85%. Zowel tijdens als na de oorlog stijgt dit percentage aanzienlijk, namelijk eerst naar 6,71% en later naar 6,27%.

In vooroorlogs Zonnebeke was de meerderheid van de mannelijke stemgerechtigden actief in de sector van *production and related workers, transport equipment operators and labourers*. Tijdens de oorlog daalt dit aantal van 61,04% naar 39,18%. Na het oorlogsgebeuren vond er een stijging plaats naar 49,23%, dit is een totale daling van 11,81% die plaats vond.³⁰¹ Het relatief hoge percentage, bijna de helft van de mannelijke Zonnebeekse stemgerechtigden, kan verklaard worden omdat de steenbakkerijarbeiders in deze sector tewerkgesteld waren. De steenbakkerijen werden opgericht omwille van grote nood aan bouwmaterialen. Deze was een belangrijke werkgever tijdens de periode van de wederopbouw.³⁰²

Figuur 16: vergelijking beroepssectoren Zonnebekenaren van 1914 tot 1921

³⁰¹ Vergelijkende studie tussen: ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534., ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, 'Zonnebeke (1919)' in Lijst der kiezers, heruitgave november 2011,1-43 en ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, *Kiezerslijst 1920 Zonnebeke (kopie)*

³⁰² AUGUSTYN, S. en DERYCKE, K., *Historische nota Feniks 2020 – Wederopbouw van de Westhoek*, onuitgegeven nota, Westtoer, Brugge, 2018, 7.

De *agricultural, animal husbandry and forestry workers, fishermen and hunters* vertegenwoordigden net geen een vierde van de Zonnebekenaren voor WOI. Tijdens de oorlog was er een kleine stijging naar 25,34%, maar na de terugkeer verminderde dit aantal naar 18,44%.³⁰³ De daling van de werknemers van de agrarische sector is door de slechte landbouwondergrond en vele ongedierteplagen. De meeste velden waren onvruchtbaar tot 1930. De Boerenbond en het ministerie boden allerlei producten (meststoffen, vee, zaden en plantaardappelen) aan aan lage en vaste tarieven.³⁰⁴

De vijfde sector, *Service workers*, onderging een forse stijging tijdens en na de oorlog. In 1914 bedroeg deze arbeidssector slechts 5,86%, van de Zonnebeekse vluchtelingen. Tijdens WOI waren 25,25% Zonnebekenaren actief in de dienstverlenende beroepen. Dit aantal daalde wel na de oorlog, maar was nog bijna vier keer zo groot als tijdens de vooroorlogse situatie. In de Franse vluchtelingenfiches bevatten 55,05% van de data vrouwen en deze waren meer actief in deze vijfde sector. Dit verklaart echter de stijging na de Grote Oorlog niet.

De drie sectoren, *professional, technical and related workers, clerical and related workers* en *sales workers*, kenden na WOI een stijging in aantallen. Enkel in de sector *administrative and managerial workers* was er een daling merkbaar. Er waren zowel voor, na als tijdens de oorlog zeer weinig Zonnebekenaren actief in deze beroepssectoren. Deze vier arbeidscategorieën samen waren voor de oorlog goed voor 4,41%, na WOI was dit percentage gedaald naar 3,81%. Dit desondanks dat de aantallen in bijna alle vier een stijging kenden. De tabel met deze gegevens is net als figuur 16 terug te vinden in bijlage 16.³⁰⁵

³⁰³ Vergelijkende studie tussen: ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534., ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, 'Zonnebeke (1919)' in Lijst der kiezers, heruitgave november 2011,1-43 en ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, *Kiezerslijst 1920 Zonnebeke (kopie)*

³⁰⁴ AUGUSTYN, S. en DERYCKE, K., *Historische nota Feniks 2020 – Wederopbouw van de Westhoek*, onuitgegeven nota, Westtoer, Brugge, 2018, 11-12.

³⁰⁵ Vergelijkende studie tussen: ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534., ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, 'Zonnebeke (1919)' in Lijst der kiezers, heruitgave november 2011,1-43 en ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, *Kiezerslijst 1920 Zonnebeke (kopie)*

9 CONCLUSIE

In deze masterproef stond de onderzoeksvraag: ‘Wat is de demografische impact van WOI op Zonnebeke?’ centraal. Het onderzoek werd opgedeeld in twee onderdelen, namelijk de exodus en de terugkeer.

Op basis van de bekomen resultaten kan een antwoord op volgende onderzoeksvraag geformuleerd worden: ‘Hoe waren de Zonnebeekse vluchtelingen verdeeld over Frankrijk?’ In totaal zijn de Zonnebekenaren naar 61 verschillende departementen in Frankrijk gevlucht. Van de 3360 Zonnebekenaren in Frankrijk, verbleven er 37,52% in Nord, Seine-Inférieure, Eure, Calvados en Pas-de-Calais. De bevindingen van Amara en Nivet worden deels ontkracht. Beide historici vermelden Seine en Seine-et-Oise bij de departementen met de hoogste concentratie Belgen. Deze stelling, in vergelijking met de resultaten voor de Zonnebekenaren, is niet gelijklopend. Seine-Inférieure bevat het tweede grootste aantal Zonnebeekse vluchtelingen. Amara, Nivet alsook Poppelier constateerden dat dit departement, samen met Seine, de grootste concentratie Belgen had. Het grootste aantal Zonnebekenaren verbleef in departementen die zich tussen 300 en 599 km van Zonnebeke bevonden. De regering hield de druk bij de gevechtlijn liever laag. Desondanks waren er wel 738 vluchtelingen uit Zonnebeke die verbleven op 0-299 km van Zonnebeke. Er kan echter niet met zekerheid geconcludeerd worden dat dit was om een eenvoudiger terugkeer te bekomen.

De analyse van de Zonnebeekse vluchtelingen werd gemaakt aan de hand van drie indicatoren: geslacht, leeftijd en beroep. Over het algemeen ontbraken er heel wat gegevens in de vluchtelingenfiles. Bij de eerste indicator viel op dat de meerderheid van de vluchtelingen, namelijk 55,05% vrouwen waren. De mannelijke bevolking was actief in het leger. De leeftijdscategorie van de jongste vluchtelingen, de 1 tot en met 10-jarigen, was het omvangrijkst. Deze kinderen vertegenwoordigden net geen vierde van het totaal. De 11 tot en met 20-jarigen representeerden de tweede omvangrijkste groep met 18,98%. Naargelang de leeftijden stijgen, dalen de aantallen vluchtelingen per categorie. Dit fenomeen vervalt enkel bij de leeftijdscategorie van 31 tot en met 40 jaar en van 41 tot en met 50 jaar. Het grootste aantal vluchtelingen was eerder van jonge leeftijd.

De Zonnebeekse werkende vluchtelingen waren hoofdzakelijk actief in de *production and related workers, transport equipment operators and labourers*. Dit percentage van 39,18%

kan verklaard worden doordat er vele vluchtelingen tewerkgesteld werden in de oorlogsindustrie. Anderzijds waren de Zonnebekenaren vooral actief in de sectoren van *service workers* en van *agricultural, animal husbandry and forestry workers, fishermen and hunters*. In beide waren iets meer dan 25% tewerkgesteld.

De vijf departementen met het grootste aantal Zonnebekenaren werd onderzocht aan de hand van dezelfde indicatoren om overeenkomsten op te sporen. Bij alle vijf de departementen: Nord, Seine-Inférieure, Eure, Calvados en Pas-de-Calais is er nagenoeg een gelijke verdeling naar geslacht.

De leeftijdscategorieën zijn net zoals bij het geslacht eerder gelijklopend. In alle departementen zijn de grootste categorieën van 1 tot en met 10 jaar en van 11 tot en met 20 jaar. Eveneens zijn de percentages in vergelijking met de het totaal aantal Zonnebekenaren relatief gelijk. Met uitzondering van Nord en Seine-Inférieure kunnen we een meerheid opmerken. Het noordelijk departement bevat bijna een vijfde van het totale aantal van de 71 tot en met 80-jarigen. In Eure waren er 14,29% 81 tot en met 90-jarigen aanwezig.

Het departement met de meeste Zonnebekenaren, Nord, had de opmerkelijkste resultaten in zake de beroepsstructuur. Meer dan een vijfde van het totaal aantal werknemers in *administrative and managerial workers* woonden in Nord. Van de agrarische sector was er 18,21% tewerkgesteld. Tevens vertegenwoordigden de *clerical and related workers, sales workers* en *service workers* een grote groep.

In Seine-Inférieure scoort het aantal werknemers in de categorie *professional, technical and related workers* opvallend hoog. Niettegenstaande ze slechts 1,74% van het aantal werkende Zonnebekenaren in het departement vertegenwoordigen, representeren ze wel 71,43% van het totaal aantal Zonnebeekse vluchtelingen binnen deze beroepssector. Hetzelfde fenomeen is zichtbaar voor *clerical and related workers* en *sales workers*. Deze vertegenwoordigden slechts 0,69% en 1,39% van het aantal werknemers in Seine-Inférieure, maar maken wel 33% en 20% uit van het totaal. Hoogstwaarschijnlijk hebben deze vluchtelingen geopteerd om in hetzelfde departement te wonen. De persoonlijke relaties kunnen hier een belangrijke rol gespeeld hebben.

In het tweede deel van mijn onderzoek, de terugkeer, werd nagegaan hoeveel inwoners er naar Zonnebeke terugkeerden. In 1921 waren er al 2528 burgers teruggekeerd. Dit aantal

vormt 59,91% van de 4220 Zonnebekenaren in 1914. De gemeente werd geconfronteerd met een hoog percentage van tijdelijke emigratie.

Dankzij een naoorlogse vergelijking van de vier indicatoren: geslacht, geboorteplaats, leeftijd en beroep kan er besloten worden dat de bevolkingsstructuur van Zonnebeke verschillende wijzigingen onderging. Voor WOI waren de mannen in een kleine meerderheid met 50,38%. In 1921 was dit niet meer het geval, de vrouwen vertegenwoordigden toen 50,12% van de Zonnebeekse inwoners. Het aantal mannen in de Belgische bevolking reduceerde. Dit fenomeen is eveneens merkbaar in de steekproef.

In de bevolkingsboeken van 1921 kan er een daling van het aantal inwoners met als geboorteplaats Zonnebeke worden waargenomen. Eveneens is het opvallend dat het aantal Zonnebekenaren met een andere geboorteplaats dan Groot-Zonnebeke stijgt.

Zowel Van Laere als de historici in hun studie over de Brusselse demografie merkten een daling in de leeftijdscategorie van 21 tot en met 30-jarigen. Dit percentage daalde eveneens in Zonnebeke. De stijging van het aantal 50 tot en met 60-jarigen was zichtbaar zowel in de bevolkingsstructuur van de West-Vlaamse gemeente net als in deze van België. Alle leeftijdscategorieën, met uitzondering van de 21 tot en met 30-jarigen, stegen tussen 1914 en 1921.

Er konden eveneens verschuivingen in de beroepssectoren opgemerkt worden. Het aantal arbeiders in *production and related workers, transport equipment operators and labourers* daalde van 61,04% naar 39,18%. Alsook het aandeel van de tewerkgestelden in de agrarische sector onderging een daling van 6,09%. Door de oorlog waren de gronden niet langer vruchtbaar en was het moeilijker werken als landbouwer. De sector *service workers* daarentegen vervijfvoudigde bijna. De bevolkingsstructuur van Zonnebeke wijzigde voor en na WOI bij elke indicator.

Er kan geconcludeerd worden dat de Eerste Wereldoorlog een grote demografische impact had op Zonnebeke. De bevolkingsomvang kende in 1921 een daling van 38,32%. De omvang van België daarentegen daalde slechts met 2,3%. De gemeenten die zich niet in de directe omgeving van de frontstreek bevonden, hadden te maken met een maximale daling van 5%. De Brusselse bevolkingsomvang werd geconfronteerd met een reducering van 2%. Het feit dat Zonnebeke in de frontstreek lag was de bepalende factor voor de hoge procentuele daling. Niet enkel de bevolkingsomvang wijzigde, maar eveneens de bevolkingsstructuur. Zonder de Eerste Wereldoorlog zou de tijdelijke emigratie nooit van

hetzelfde niveau geweest zijn. De demografische impact was drie jaar na WOI nog steeds voelbaar in Zonnebeke.

10 BIBLIOGRAFIE

10.1 AFKORTINGEN

ARA Algemeen Rijksarchief
GAZ Gemeentelijk Archief Zonnebeke

10.2 ONUITGEGEVEN BRONNEN

ARA, BE-A0510/I611, B 1, 533-534.

GAZ, Bevolkingsregister Zonnebeke 1 augustus 1919 (niet opgenomen in inventaris)

GAZ, *Repatriëringsdocumenten* Ondersteuning der Belgische uitgedrevenen, Terugkeerpremie en Buitengewone onderstand (niet opgenomen in inventaris)

10.3 UITGEGEVEN BRONNEN

ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, 'Zonnebeke (1919)' in *Lijst der kiezers*, heruitgave november 2011,1-43.

ZONNEBEEKSE HEEMVRIENDEN, *Kiezerslijst 1920 Zonnebeke (kopie)*

10.4 DIGITALE BRONNEN

'Belgische vluchtelingen naar Nederland in de Eerste Wereldoorlog', Familiekunde Vlaanderen en Stichting Studiecentrum Eerste Wereldoorlog, (<https://vluchtelingen1914-1918.org>) online geraadpleegd op 18/06/2019

'Database Belgische vluchtelingen online', Zeeuws Archief, (<https://www.zeeuwsarchief.nl/database-belgische-vluchtelingen-online/>) online geraadpleegd op 18/06/2019

'De Namenlijst', in Flanders Fields Museum, (<http://www.inlandersfields.be/nl/namenlijst>) online geraadpleegd op 25/04/2019

'Belgian War Dead Register', War Heritage Institute, (<https://www.wardeadregister.be/nl>) online geraadpleegd op 15/05/2019

'Feiten en Cijfers', Zonnebeke, (https://www.zonnebeke.be/Bestuur/Over_Zonnebeke/Feiten_Cijfers) online geraadpleegd op 28/11/2019

JAUMAIN, JOURDAIN, AMARA, et al. "In de sporen van de Eerste wereldoorlog in Brussel", *Brussels studies*, nr 102, 2016 (<https://journals.openedition.org/brussels/1418>) online geraadpleegd op 10/04/2020

'History Of Work Information System', International Institute of Social History, (<https://historyofwork.iisg.nl/>) online geraadpleegd op 15/04/2020

10.5 LITERATUURLIJST

ALARY, E., *La Grande Guerre des civils*, Paris, 2013.

AMARA, M., CHIELENS, P. en OP DE BEECK, H., *Vluchten voor de oorlog: Belgisch vluchtelingen 1914-1918*, Brussel, 2004.

AMARA, M., *De exodus: Belgen op de vlucht 1914-1918*, Gent, 2014. Herwerkte versie van AMARA, M., CHIELENS, P. en OP DE BEECK, H., *Vluchten voor de oorlog: Belgisch vluchtelingen 1914-1918*, Brussel, 2004.

AMARA, M., *Des Belges à l'épreuve de L'Exil. Les Réfugiés de la Première Guerre mondiale. France Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008.

AMARA, M., 'Inventaire des archives du Comité officiel belge de Secours aux Réfugiés (Le Havre) 1914-1925', *Algemeen Rijksarchief*, Brussel, 2016.

AUGUSTYN, S. en DERYCKE, K., *Historische nota Feniks 2020 – Wederopbouw van de Westhoek*, onuitgegeven nota, Westtoer, Brugge, 2018.

BAERT, K., 'Wonen in de verwoesting. Omstandigheden en getuigen.', in J. CORNILLY e.a. eds., *Bouwen aan de wederopbouw, 1914/2050: Architectuur in de Westhoek*, Ieper, 2009, 17 – 41.

BARTON, P. *Passendale, slagveld van wereldoorlog I*, Tielt, 2007.

BECKER, A., *Les cicatrices rouges 14-18: France et Belgique occupées*, Mayenne, 2010.

BUIJS, J. en Verpoest, L. 'Wat voorafgaat', in BUIJS J. e.a., *Herleven. Leuven na 1918*, Leuven, 2018, 9-18.

BULLOCK, N. en VERPOEST, L. eds., *Living with history 1914-1964. Rebuilding Europe after the First and Second World Wars and the role of heritage preservation*, Leuven, 2011.

CLOUT, H., *After the ruins. Restoring the countryside of France after the First World War*, Exeter, 1996.

DE GEEST, M., *Een dure vrede. Van brave little Belgium naar poor little Belgium*, Antwerpen, 2018.

DE SCHAEFDRIJVER, S., *De Grote Oorlog: het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Amsterdam, 2013.

DEBAEKE, S., *Vluchten voor de Grote Oorlog: 1,5 miljoen Belgen op de vlucht 1914-1918*, Koksijde, 2013.

DELBAERE, J., 'Vliegende Maandag Vluchtersmaandag 24 augustus 1914', *Biekorf* 61, Brugge, 1960, 15-18.

DESEYNE, A., *Zonnebeke tussen 2 oorlogen*, Zonnebeke, 1994.

DESEYNE, A. en DESEYNE, A., *Zonnebeke 1914-1918: Dood en Heropstanding van een dorp*, Zonnebeke, 1976.

FOLKS, H., *Human Costs of the War*, New York, 1920.

GATRELL, P. en NIVET, P. 'Refugees and Exiles' in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 186-215.

HOFACK, D., 'Zonnebeekse vluchtelingen tijdens de Eerste Wereldoorlog in Angers', *Zonneheem* 30-2, 2001, 19-25.

HOOGHE, M., 'De evolutie van de kieswetgeving in België van 1919 tot 1998' in J. ART en L. Francois red., *Docendo discimus: Liber amicorum Romain Van Eenoo*, Gent, 1999, 611-674.

JASPERS, P., 'Huib Hoste and the reconstruction of Zonnebeke, 1919-1924', in N. BULLOCK en L. VERPOEST eds., *Living with history 1914-1964*, Leuven, 2011, 219-229.

KRUIZINGA, S., 'Neutrality', in J. WINTER ed., *The Cambridge History of the First World War*, Volume II The State, Cambridge, 2014, 542-575.

LIERNEUX, P. en PEETERS, N., *De Grootte Oorlog voorbij. België 1918-1928*, Tielt, 2018.

MORELLI, A. ed., *Belgische Emigranten*, Berchem, 1999.

NIVET, P., 'Les réfugiés de guerre dans la société française (1914-1946)' in *Histoire, économie et société* 23-2, 2004, 247-259.

PIL, V., *Zonnebeke. Heerlijk verleden en zonnig heden*, Langemark, 1962.

POPELIER, J.-P., *Le premier exode. La Grande guerre des réfugiés belges en France*, Paris, 2014.

POPELIER, J.-P., 'La refonte de l'armée belge et la creation du complexe militaro-industriel du Havre', in RACINE red., *Les exilés belges en France. Histoires oubliées 1914-1918*, Bruxelles, 2017, 7-44.

RACINE red., *Les exilés belges en France. Histoires oubliées 1914-1918*, Bruxelles, 2017.

Rapport sur l'état de l'administration dans la Flandre Occidentale: session de 1914, Députation permanente au conseil provincial, Brugge.

SMETS, M., 'De wederopbouw als onderzoekopgave' in M. SMETS ed., *Resurgam De Belgische wederopbouw na 1914*, Brussel, 1985, 9-18.

SYMOENS, B., 'Inventaris van het archief van "The central register of War Refugees, Central Register of Belgian Refugees" 1914-1919', *Algemeen Rijksarchief. Inventarissen* 420, Brussel, 2009.

TALLIER, P.A., 'De Belgische vluchtelingen in het buitenland tijdens de Eerste Wereldoorlog' in A. Morelli ed., *Belgische Emigranten*, Berchem, 1999, 21-42.

VAN DEN EECKHOUT, P., ' "De onbewoonbare krotten zijn etterende middens waar al de ziekten van het sociaal korps gisten." De kruistocht tegen de krotwoningen in het interbellum', in J. KOK en J. VAN BAVEL eds., *De levenskracht der bevolking. Sociale en demografische kwesties in de Lage Landen tijdens het interbellum*, Leuven, 2010, 321-353.

VAN LAERE, S., 'Over-leven na de Grote Oorlog' *De demografische gevolgen van de Eerste Wereldoorlog in België in kaart gebracht*, Ugent, Letteren en Wijsbegeerte, masterscriptie Nieuwe geschiedenis, 2009.

VANDEWEYER, L., 'De Belgische strijdkrachten', *Knack Historia*, 26 juni 2014, 74-83.

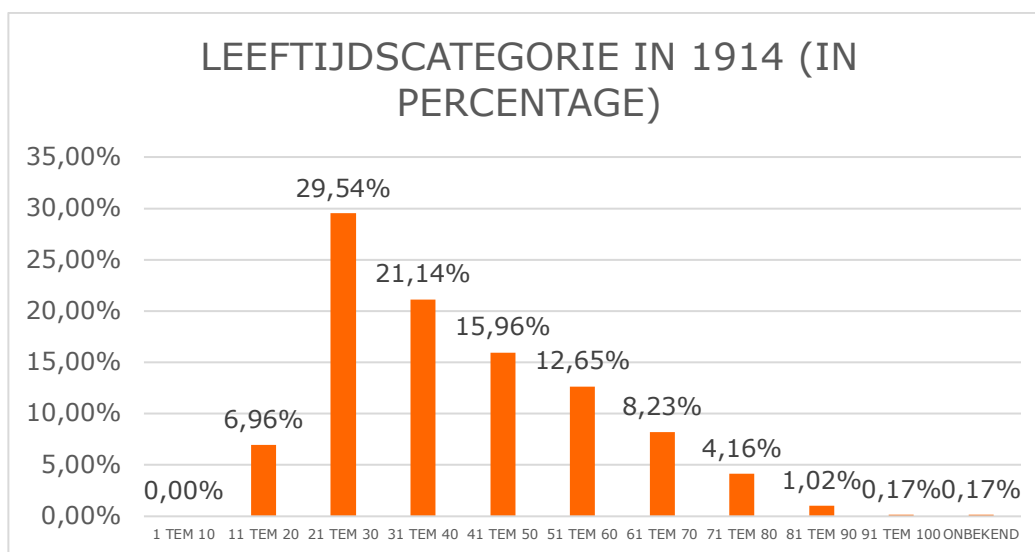
VERLEYEN, M. en DE MEYER, M., *Augustus 1914: België op de vlucht*, Antwerpen, 2013.

VRINTS, A., 'Van niemandsland tot de 'grote klaprozenexplosie': twee decennia onderzoek over België in de Eerste Wereldoorlog, 1914-2014', *BMGN Low Countries Historical Review* 131-3, 2016, 54-73.

ZUCKERMAN, L., *The rape of Belgium: The Untold Story of World War I*, New York, 2004.

11 BIJLAGEN

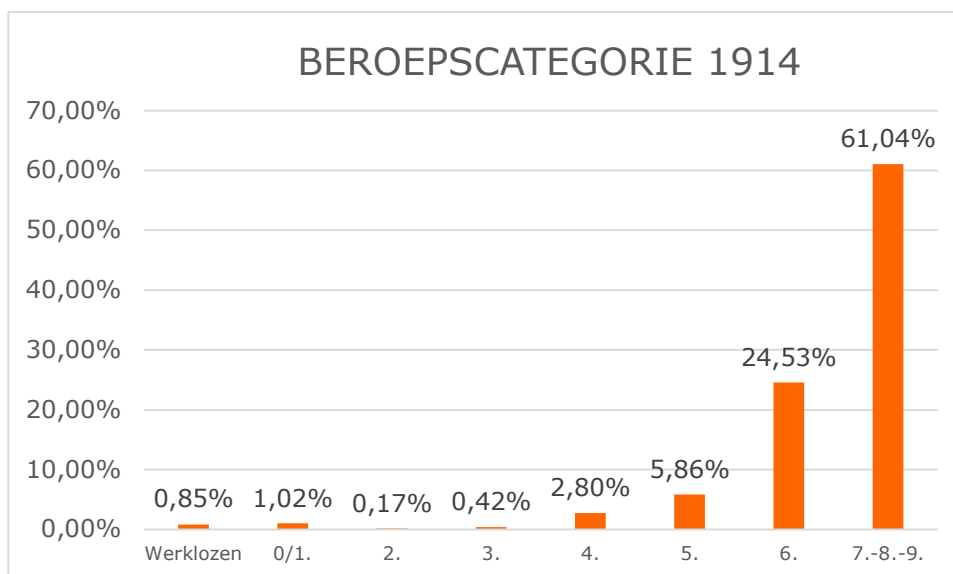
11.1 LEEFTIJD ZONNEBEKENAREN IN 1914

LEEFTIJD (IN 1914)	PERCENTAGE	AANTAL
Totaal percentage 19-20	7,48%	82
Totaal percentage 21-30	29,54%	348
Totaal percentage 31-40	22,72%	249
Totaal percentage 41-50	17,15%	188
Totaal percentage 51-60	13,59%	149
Totaal percentage 61-70	8,85%	97
Totaal percentage 71-80	4,47%	49
Totaal percentage 81-90	1,09%	12
Totaal percentage 91-97	0,18%	2
Totaal percentage onbekend	0,18%	2
Totaal percentage	100%	1178

LEEFTIJD 1914					
VAN 19 TeM 30 JAAR	Aantal	VAN 31 TeM 40 JAAR	Aantal	VAN 41 TeM 50 JAAR	Aantal
aantal van 19 jaar	44	aantal van 31 jaar	34	aantal van 41 jaar	19
aantal van 20 jaar	38	aantal van 32 jaar	29	aantal van 42 jaar	24
aantal van 21 jaar	38	aantal van 33 jaar	21	aantal van 43 jaar	17
aantal van 22 jaar	41	aantal van 34 jaar	24	aantal van 44 jaar	14
aantal van 23 jaar	42	aantal van 35 jaar	20	aantal van 45 jaar	17
aantal van 24 jaar	39	aantal van 36 jaar	17	aantal van 46 jaar	22
aantal van 25 jaar	42	aantal van 37 jaar	22	aantal van 47 jaar	20
aantal van 26 jaar	30	aantal van 38 jaar	21	aantal van 48 jaar	16
aantal van 27 jaar	27	aantal van 39 jaar	31	aantal van 49 jaar	26
aantal van 28 jaar	33	aantal van 40 jaar	30	aantal van 50 jaar	13
aantal van 29 jaar	27	Totaal aantal: 31-40	249	Totaal aantal 41-50	188
aantal van 30 jaar	29				
Totaal aantal: 21-30	348				
Totaal aantal: 19-20	82				
VAN 51 TeM 60 JAAR	Aantal	VAN 61 TeM 70 JAAR	Aantal	VAN 71 TeM 80 JAAR	Aantal
aantal van 51 jaar	18	aantal van 61 jaar	12	aantal van 71 jaar	7
aantal van 52 jaar	14	aantal van 62 jaar	9	aantal van 72 jaar	7
aantal van 53 jaar	17	aantal van 63 jaar	11	aantal van 73 jaar	2
aantal van 54 jaar	16	aantal van 64 jaar	15	aantal van 74 jaar	4
aantal van 55 jaar	11	aantal van 65 jaar	10	aantal van 75 jaar	10
aantal van 56 jaar	19	aantal van 66 jaar	8	aantal van 76 jaar	3
aantal van 57 jaar	11	aantal van 67 jaar	7	aantal van 77 jaar	5
aantal van 58 jaar	15	aantal van 68 jaar	5	aantal van 78 jaar	4
aantal van 59 jaar	17	aantal van 69 jaar	8	aantal van 79 jaar	4
aantal van 60 jaar	11	aantal van 70 jaar	12	aantal van 80 jaar	3
Totaal aantal 51-60	149	Totaal aantal 61-70	97	Totaal aantal 71-80	49
VAN 81 TeM 90 JAAR	Aantal	VAN 91 TeM 97 JAAR	Aantal		
aantal van 81 jaar	1	aantal van 91 jaar	1		
aantal van 82 jaar	2	aantal van 92 jaar	0		
aantal van 83 jaar	2	aantal van 93 jaar	1		
aantal van 84 jaar	2	aantal van 94 jaar	0		
aantal van 85 jaar	0	aantal van 95 jaar	0		
aantal van 86 jaar	4	aantal van 96 jaar	0		
aantal van 87 jaar	0	aantal van 97 jaar	0		
aantal van 88 jaar	0	Totaal aantal 91-97	2		
aantal van 89 jaar	1				
aantal van 90 jaar	0				
Totaal aantal 81-90	12	aantal onbekend	2		

11.2 BEROEPSCATEGORIE ZONNEBEKENAREN IN 1914

Beroepscategorie	Aantal	Percentage
Werklozen	10	0,85%
Gegevens ongekend	39	3,31%
0/1. Professional, technical and related workers	12	1,02%
2. Administrative and managerial workers	2	0,17%
3. Clerical and related workers	5	0,42%
4. Sales workers	33	2,80%
5. Service workers	69	5,86%
6. Agricultural, animal husbandry and forestry workers, fishermen and hunters	289	24,53%
7-8-9 Production and related workers, transport equipment operators and labourers	719	61,04%
TOTAAL	1178	100%

0/1. PROFESSIONAL, TECHNICAL AND RELATED WORKERS PROFESSIONELE, TECHNISCHE EN AANVERWANTE WERKNEMERS	dokter	1
	leraar	2
	notaris	1
	onderpastoor	2
	pastoor	1
	professor	1
	werktuigkundige	4
TOTAAL		12

2. ADMINISTRATIVE AND MANAGERIAL WORKERS ADMINISTRATIEVE & LEIDINGGEVENDE WERKNEMERS	ploegbaas	1
	surveillant	1
TOTAAL		2

3. CLERICAL AND RELATED WORKER KLERKIALE EN AANVERWANTE WERKNEMERS	armmeester	1
	briefdrager	1
	statiebediende	1
	(post)bode	1
	postontvanger	1
TOTAAL		5

4. SALES WORKERS VERKOPERS EN VERKOOPMEDEWERKERS	gazetverkoper	1
	groenselier	1
	koopman	10
	koopman in vodden	1
	leurder	1
	négociant	4
	paardenkoopman	1
	petrol koopman	2
	winkelier	11
	winkelknecht	1
TOTAAL		33

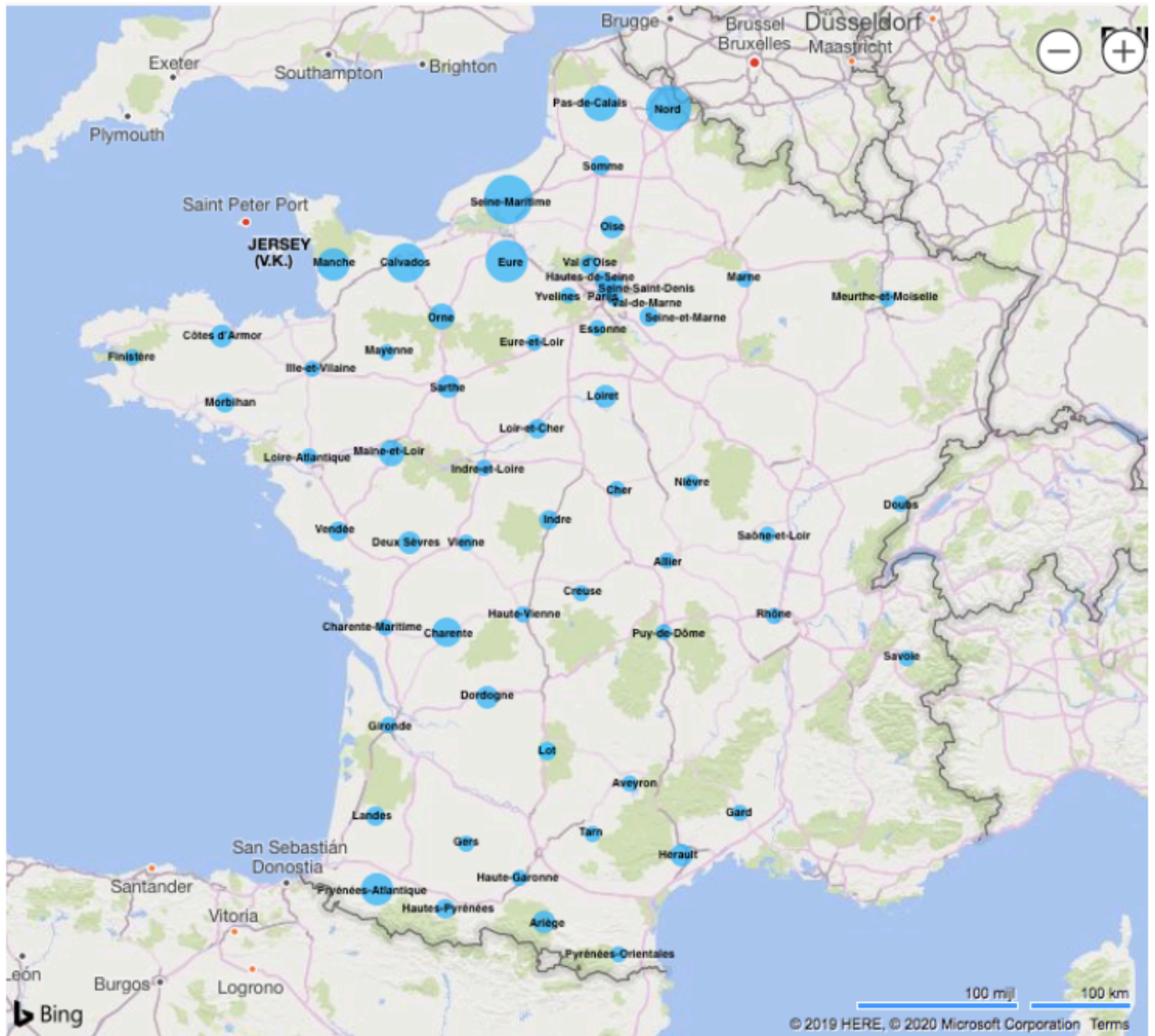
5. SERVICE WORKERS DIENSTVERLENDE BEROEPEN	commis	1
	dienstknecht	6
	Herbergier	60
	koster	1
	veldwachter	1
TOTAAL		69

6. AGRICULTURAL, ANIMAL HUSBANDRY AND FORESTRY WORKERS, FISHERMEN AND HUNTERS WERKNEMERS IN DE LANDBOUW, VEETEELT, BOSBOUW, VISSERS EN JAGERS	Boer / landbouwer	183
	boswachter	2
	hovenier	3
	jachtbewaker	3
	landsman	25
	landwerker	69
	schaapherder	1
	veldarbeider	3
TOTAAL		289

7-8-9 PRODUCTION AND RELATED WORKERS, TRANSPORT EQUIPMENT OPERATORS AND LABOURERS PRODUCTIE EN AANVERWANTE WERKNEMERS, OPERATOR VAN TRANSPORTMIDDELEN EN ARBEIDERS	Bakker	20
	bandenslijter	1
	Beenhouwer	1
	boomsnoeier	1
	Brouwer	1
	Kleermaker	11
	mijnwerker	7
	molenaar	8
	tabaksnijder	1
	zwingelaar	7
TOTAAL 7		38
	bakkersgast	1
	beenhouwergast	1
	velomaker	1
	breier	1
	Horlogemaker	1
	koolmijner	1
	hoefsmid	1
	blikslager	2
	wagenmaker	2
	mekanieker	2
	mécanicien	2
	slachter	3
	brouwergast	3
	schrijnwerker	7
	Smid	8
	Kloefkapper / Klompenmaker	10
	mekaniekwerker	12
	schoenmaker	13
	langzager	16
	Steenbakker	182
TOTAAL 8		269
	bestuurder	1
	gareelmaker	1
	Koetsier	1
	kuiper	1
	letterzetter	1
	Drukker	1
	mandenmaker	1
	plafonneur	1
	bareelwachter	1
	gaswerker	1

	kantonnier	2
	parqueteur	2
	vloerlegger	2
	fabrieksarbeider	3
	strooidekker	3
	piocheur	4
	paardengeleider	4
	schilder	4
	metserdiener	4
	kasseilegger	5
	Voerman	6
	aardewerker	24
	timmerman	34
	Metser	47
	Dagloner	110
	werkman	128
TOTAAL 9		392
TOTAAL 7/8/9		699

11.3 VERSPREIDING ZONNEBEEKSE VLUCHTELINGEN IN FRANKRIJK MET TABEL

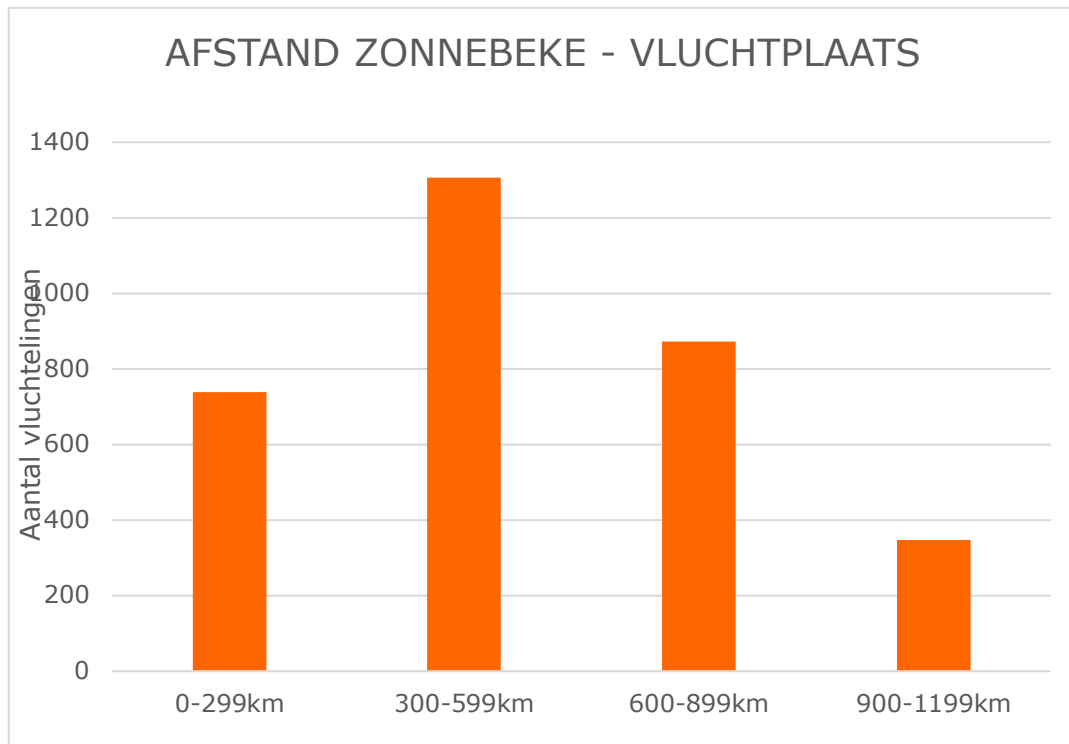
Legende:

<50:	50-100:	101-150:	151-...:
------	---------	----------	----------

DEPARTEMENT	AANTAL	PERCENTAGE
Allier	4	0,12%
Ariège	71	2,17%
Aveyron	4	0,12%
Calvados	228	6,98%
Charente	129	3,95%
Charente-Maritime	12	0,37%
Cher	20	0,61%
Côtes-D'Armor	86	2,63%
Creuse	25	0,77%
Deux Sèvres	82	2,51%
Dordogne	59	1,81%
Doubs	1	0,03%
Essonne	24	0,74%
Eure	231	7,08%
Eure-et-Loir	10	0,31%
Finistère	2	0,06%
Gard	1	0,03%
Gers	26	0,80%
Gironde	6	0,18%
Haute-Garonne	15	0,46%
Haute-Vienne	10	0,31%
Hautes-Pyrénées	45	1,38%
Hauts-de-Seine	11	0,34%
Hérault	60	1,84%
Ille-et-Vilaine	29	0,89%
Indre	54	1,65%
Indre-et-Loire	22	0,67%
Landes	37	1,13%
Loir-et-Cher	35	1,07%
Loire-Atlantique	29	0,89%
Loiret	70	2,14%
Lot	47	1,44%
Maine-et-Loire	98	3,00%
Manche	146	4,47%
Marne	6	0,18%
Mayenne	23	0,70%
Meurthe-et-Moselle	1	0,03%
Morbihan	51	1,56%
Nièvre	29	0,89%
Nord	290	8,88%
Oise	79	2,42%

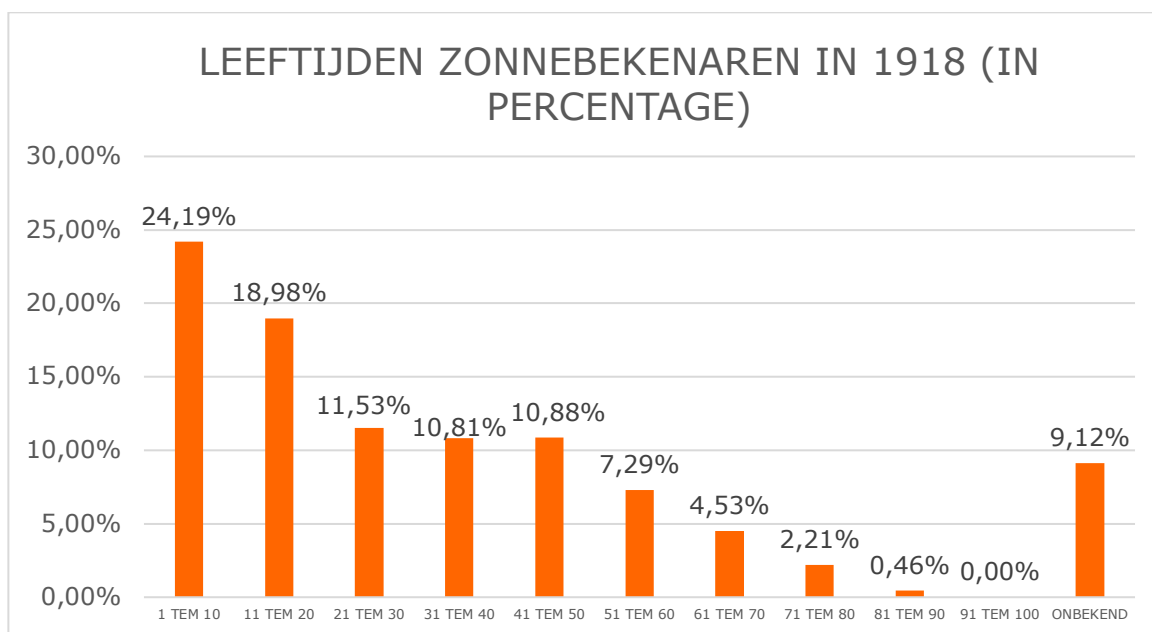
Orne	100	3,06%
Parijs	16	0,49%
Pas-de-Calais	188	5,76%
Puy-de-Dôme	2	0,06%
Pyrénées Orientales	3	0,09%
Pyrénées- Atlantiques	150	4,59%
Rhône	1	0,03%
Saône-et-Loire	7	0,21%
Sarthe	59	1,81%
Savoie	6	0,18%
Seine et Marne	32	0,98%
Seine-Inférieure	288	8,82%
Seine-Saint-Denis	2	0,06%
Somme	56	1,72%
Tarn	6	0,18%
Val d'Oise	37	1,13%
Val-de-Marne	20	0,61%
Vendée	57	1,75%
Vienne	24	0,74%
Yvelines	3	0,09%
TOTAAL	3265	100%

11.4 AFSTAND ZONNEBEKE-VLUCHTPLAATS

AFSTAND	AANTAL DEPARTEMENTEN	AANTAL VLUCHTELINGEN
0-299km	12	738
300-599km	19	1307
600-899km	20	873
900-1199km	10	347
Totaal	61	3265

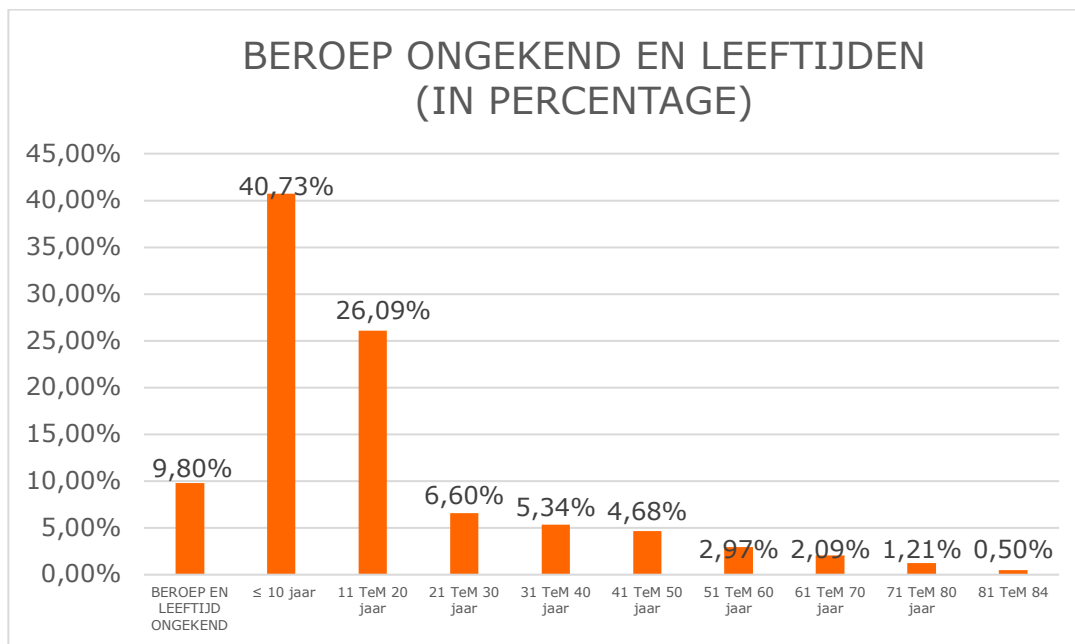
11.5 LEEFTIJDEN IN 1918

LEEFTIJD (IN 1918)	PERCENTAGE	AANTAL
Totaal ≤ 10 jaar	24,19%	743
Totaal 11-20	18,98%	583
Totaal 21-30	11,53%	354
Totaal 31-40	10,81%	332
Totaal 41-50	10,88%	334
Totaal 51-60	7,29%	224
Totaal 61-70	4,53%	139
Totaal 71-80	2,21%	68
Totaal 81-90	0,46%	14
Totaal onbekend	9,12%	280
Totaal percentage	100%	3072

LEEFTIJD 1918					
ONGEKEND	280				
aantal van 1 jaar	94	aantal van 11 jaar	64	aantal van 21 jaar	41
aantal van 2 jaar	74	aantal van 12 jaar	78	aantal van 22 jaar	33
aantal van 3 jaar	68	aantal van 13 jaar	74	aantal van 23 jaar	36
aantal van 4 jaar	63	aantal van 14 jaar	55	aantal van 24 jaar	36
aantal van 5 jaar	64	aantal van 15 jaar	50	aantal van 25 jaar	41
aantal van 6 jaar	79	aantal van 16 jaar	50	aantal van 26 jaar	25
aantal van 7 jaar	77	aantal van 17 jaar	52	aantal van 27 jaar	29
aantal van 8 jaar	71	aantal van 18 jaar	65	aantal van 28 jaar	31
aantal van 9 jaar	82	aantal van 19 jaar	45	aantal van 29 jaar	30
aantal van 10 jaar	71	aantal van 20 jaar	50	aantal van 30 jaar	52
Van 1 TeM 10	743	Van 11 TeM 20	583	Van 21 TeM 30	354
aantal van 31 jaar	31	Aantal van 41 jaar	30	Aantal van 51 jaar	24
aantal van 32 jaar	36	Aantal van 42 jaar	39	Aantal van 52 jaar	33
aantal van 33 jaar	36	Aantal van 43 jaar	33	Aantal van 53 jaar	21
aantal van 34 jaar	27	Aantal van 44 jaar	35	Aantal van 54 jaar	29
aantal van 35 jaar	36	Aantal van 45 jaar	33	Aantal van 55 jaar	20
aantal van 36 jaar	33	Aantal van 46 jaar	37	Aantal van 56 jaar	20
aantal van 37 jaar	35	Aantal van 47 jaar	24	Aantal van 57 jaar	19
aantal van 38 jaar	30	Aantal van 48 jaar	43	Aantal van 58 jaar	17
aantal van 39 jaar	34	Aantal van 49 jaar	37	Aantal van 59 jaar	19
aantal van 40 jaar	34	Aantal van 50 jaar	23	Aantal van 60 jaar	22
Van 31 TeM 40	332	Van 41 TeM 50	334	Van 51 TeM 60	224
Aantal van 61 jaar	17	Aantal van 71 jaar	14	Aantal van 81 jaar	2
Aantal van 62 jaar	9	Aantal van 72 jaar	5	Aantal van 82 jaar	7
Aantal van 63 jaar	16	Aantal van 73 jaar	9	Aantal van 83 jaar	2
Aantal van 64 jaar	13	Aantal van 74 jaar	5	Aantal van 84 jaar	3
Aantal van 65 jaar	6	Aantal van 75 jaar	4	van 81 TeM 84	14
Aantal van 66 jaar	12	Aantal van 76 jaar	10		
Aantal van 67 jaar	15	Aantal van 77 jaar	5		
Aantal van 68 jaar	18	Aantal van 78 jaar	4		
Aantal van 69 jaar	25	Aantal van 79 jaar	7		
Aantal van 70 jaar	8	Aantal van 80 jaar	5		
Van 61 TeM 70	139	Van 71 TeM 80	68		

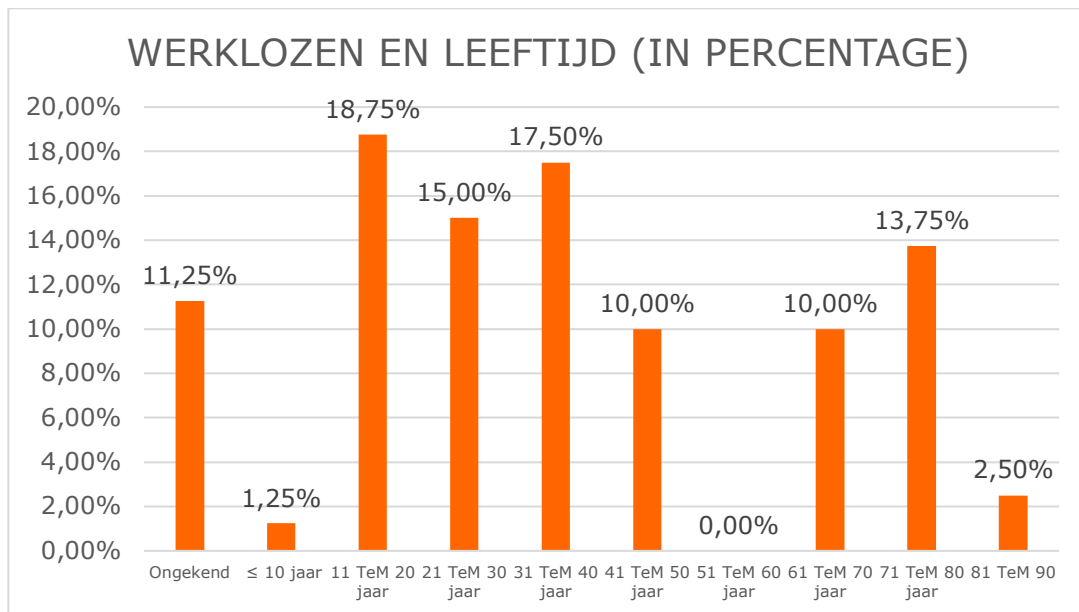
11.6 BEROEPEN ONGEKEND VOLGENS LEEFTIJD

BEROEP ONGEKEND EN LEEFTIJD	AANTAL	PERCENTAGE
BEROEP EN LEEFTIJD ONGEKEND	178	9,80%
≤ 10 jaar	740	40,73%
11 TeM 20 jaar	474	26,09%
21 TeM 30 jaar	120	6,60%
31 TeM 40 jaar	97	5,34%
41 TeM 50 jaar	85	4,68%
51 TeM 60 jaar	54	2,97%
61 TeM 70 jaar	38	2,09%
71 TeM 80 jaar	22	1,21%
81 TeM 84	9	0,50%
TOTAAL	1817	100,00%

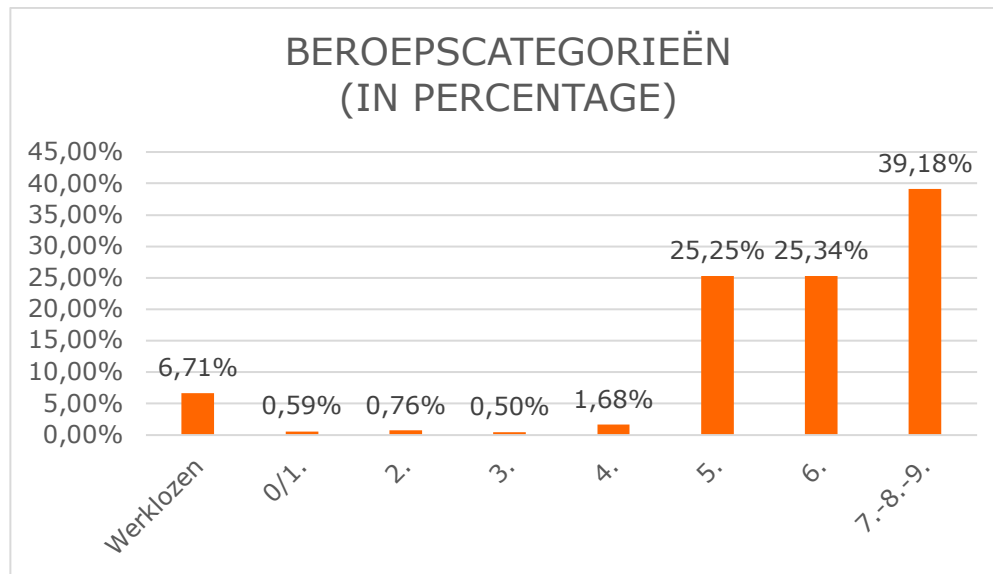
BEROEP ONGEKEND EN LEEFTIJD					
BEROEP EN LEEFTIJD ONGEKEND	178				
Aantal van 1 jaar	94	aantal van 11 jaar	64	aantal van 21 jaar	15
Aantal van 2 jaar	73	aantal van 12 jaar	78	aantal van 22 jaar	13
Aantal van 3 jaar	67	aantal van 13 jaar	74	aantal van 23 jaar	14
Aantal van 4 jaar	63	aantal van 14 jaar	55	aantal van 24 jaar	13
Aantal van 5 jaar	64	aantal van 15 jaar	50	aantal van 25 jaar	15
Aantal van 6 jaar	79	aantal van 16 jaar	42	aantal van 26 jaar	7
Aantal van 7 jaar	77	aantal van 17 jaar	36	aantal van 27 jaar	8
Aantal van 8 jaar	70	aantal van 18 jaar	26	aantal van 28 jaar	15
Aantal van 9 jaar	82	aantal van 19 jaar	26	aantal van 29 jaar	10
Aantal van 10 jaar	71	aantal van 20 jaar	23	aantal van 30 jaar	10
≤ 10 jaar	740	Van 11 TeM 20	474	Van 21 TeM 30	120
aantal van 31 jaar	11	Aantal van 41 jaar	6	Aantal van 51 jaar	2
aantal van 32 jaar	11	Aantal van 42 jaar	16	Aantal van 52 jaar	9
aantal van 33 jaar	7	Aantal van 43 jaar	9	Aantal van 53 jaar	2
aantal van 34 jaar	7	Aantal van 44 jaar	5	Aantal van 54 jaar	10
aantal van 35 jaar	9	Aantal van 45 jaar	7	Aantal van 55 jaar	5
aantal van 36 jaar	9	Aantal van 46 jaar	8	Aantal van 56 jaar	8
aantal van 37 jaar	7	Aantal van 47 jaar	6	Aantal van 57 jaar	4
aantal van 38 jaar	13	Aantal van 48 jaar	13	Aantal van 58 jaar	5
aantal van 39 jaar	12	Aantal van 49 jaar	10	Aantal van 59 jaar	4
aantal van 40 jaar	11	Aantal van 50 jaar	5	Aantal van 60 jaar	5
Van 31 TeM 40	97	Van 41 TeM 50	85	Van 51 TeM 60	54
Aantal van 61 jaar	4	Aantal van 71 jaar	2	Aantal van 81 jaar	1
Aantal van 62 jaar	2	Aantal van 72 jaar	1	Aantal van 82 jaar	6
Aantal van 63 jaar	5	Aantal van 73 jaar	3	Aantal van 83 jaar	1
Aantal van 64 jaar	4	Aantal van 74 jaar	2	Aantal van 84 jaar	1
Aantal van 65 jaar	1	Aantal van 75 jaar	3	van 81 TeM 84	9
Aantal van 66 jaar	4	Aantal van 76 jaar	2		
Aantal van 67 jaar	8	Aantal van 77 jaar	2		
Aantal van 68 jaar	3	Aantal van 78 jaar	2		
Aantal van 69 jaar	5	Aantal van 79 jaar	3		
Aantal van 70 jaar	2	Aantal van 80 jaar	2		
Van 61 TeM 70	38	Van 71 TeM 80	22		

11.7 WERKLOZEN VOLGENS LEEFTIJD

WERKLOOS EN LEEFTIJD	AANTAL	PERCENTAGE
Werkloos en leeftijd ongekend	9	11,25%
≤ 10 jaar	1	1,25%
11 TeM 20 jaar	15	18,75%
21 TeM 30 jaar	12	15,00%
31 TeM 40 jaar	14	17,50%
41 TeM 50 jaar	8	10,00%
51 TeM 60 jaar	0	0,00%
61 TeM 70 jaar	8	10,00%
71 TeM 80 jaar	11	13,75%
81 TeM 84	2	2,50%
TOTAAL	80	100,00%

11.8 BEROEPSCATEGORIE ZONNEBEEKSE VLUCHTELIJNGEN

BEROEPSCATEGORIE	AANTAL	PERCENTAGE
Werklozen	80	6,71%
0/1. Professional, technical and related workers	7	0,59%
2. Administrative and managerial workers	9	0,76%
3. Clerical and related workers	6	0,50%
4. Sales workers	20	1,68%
5. Service workers	301	25,25%
6. Agricultural, animal husbandry and forestry workers, fishermen and hunters	302	25,34%
7-8-9. Production and related workers, transport equipment operators and labourers	467	39,18%

0/1. PROFESSIONAL, TECHNICAL AND RELATED WORKERS PROFESSIONELE, TECHNISCHE EN AANVERWANTE WERKNEMERS	annonceur	adverteerder	1
	institeur	leraar	1
	médecin	dokter	2
	onderpastoor	onderpastoor	1
	prêtre	pastoor	1
	sage Femme	vroedvrouw	1
TOTAAL			7

2. ADMINISTRATIVE AND MANAGERIAL WORKERS ADMIISTRATIEVE & LEIDINGGEVENDE WERKNEMERS	Chef de la gare	Stationschef	1
	Chef piocheur (chemin de fer)	Meester Pikhouweelwerker (spoorweg)	1
	Contre Maître de laiterie	Meesterknecht in zuivelbedrijf	1
	entrepreneur	aannemer	1
	gérant de culture	Landbouwbedrijfhouder	1
	industriel	industrieel	1
	maître de terrassier	Meester grondwerker	1
	surveillant	Toezichtshouder	1
	verificateur	(stads)ambtenaar	1
TOTAAL			9

3. CLERICAL AND RELATED WORKERS KLERKIALE EN AANVERWANTE WERKNEMERS	employé de postes	postmedewerker	1
	employé d'église	kerkmedewerker	1
	employé de bureau	kantoormedewerker	1
	employé de chemin de fer	spoorwegmedewerker	1
	employé de station	stationsmedewerker	1
	messenger	(post)bode	1
TOTAAL			6

4. SALES WORKERS VERKOPERS EN VERKOOPMEDEWERKERS	épicière	Kruidenier	3
	Commerçant	winkelier	7
	Marchand ambulant	straatverkoper	1
	Marchand de bestiaux	veeandelaar	2
	Marchand de lapins	konijnhandelaar	1
	Marchand de lin	verkoper van lin	3
	Marchand de tabac	verkoper van tabak	1
	Négociant	Handelaar	2
TOTAAL			20

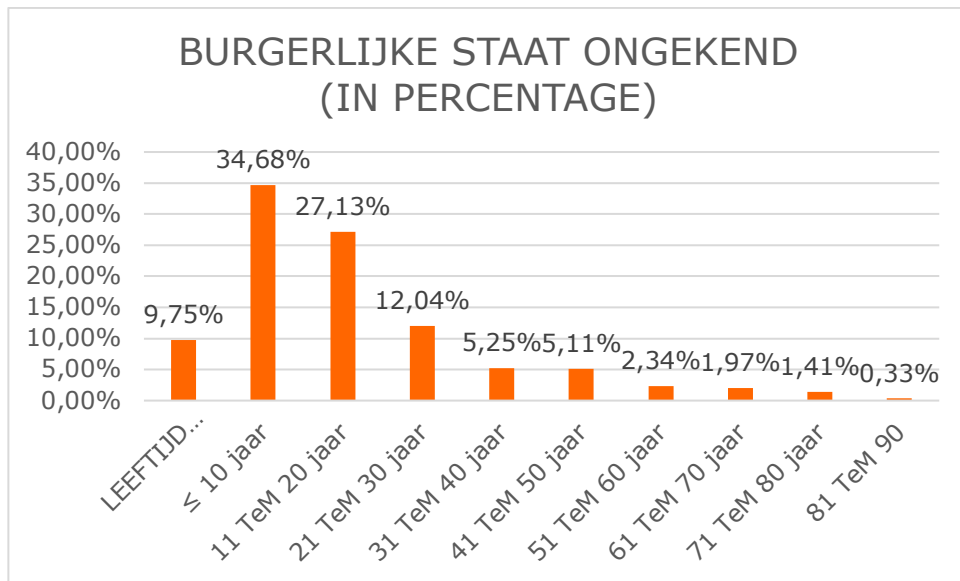
5. SERVICE WORKERS DIENSTVERLENDE BEROEPEN	aide de cuisine	Keukenhelp	1
	Aubergiste	Herbergierster	2
	Brigadier	Hoofdagent	3
	Cafetier	Café uitbater	7
	cuisinière	Kok	1
	Débitant	Café pachter	1
	Domestique	Dienstmeid	24
	gardien d'usine	fabrieksbewaker	1
	Lessiveuse	wasvrouw	1
	ménagère	Huisvrouw	234
	Lingere	Kamermeisje	2
	Maréchal	Maarschalk (Hoofd van de Politie)	1
	Repasseuse	Strijkster	3
	Servante	Dienstmeid	20
TOTAAL			301

6. AGRICULTURAL, ANIMAL HUSBANDRY AND FORESTRY WORKERS, FISHERMEN AND HUNTERS WERKNEMERS IN DE LANDBOUW, VEETEELT, BOSBOUW, VISSERS EN JAGERS	agricole	agrarisch / landbouw -	3
	agriculteur	boer / landbouwer	8
	aide cultivateur	landbouwknecht	1
	aide de culture	landbouwknecht	5
	bûcheron	houthakker	1
	cultivateur	boer / landbouwer	106
	employé d'agriculture	landbouwmedewerker	1
	fermier	boer / landbouwer	18
	jardinier	tuinman	3
	laboureur	boer / landbouwer	10
	manouvrier	landbouwer	13
	ouvrier agricole	boer / landbouwer	132
	picheur (état belge)	visser	1
TOTAAL			302

7-8-9 PRODUCTION AND RELATED WORKERS, TRANSPORT EQUIPMENT OPERATORS AND LABOURERS PRODUCTIE EN AANVERWANTE WERKNEMERS, OPERATOR VAN TRANSPORTMIDDELEN EN ARBEIDERS	apprêteur	textielbewerker	1
	Boucher	Beenhouwer	4
	Boulangier	Bakker	9
	Brasseur	Brouwer	1
	Brodeuse	Stikster	2
	confectionneuse	naaister	3
	couturière	naaister	23
	Dentellière	Kantwerkster	93
	filateur	Spinner / spinster	1
	filent de lin	Spinner / spinster	1
	fromager	Kaasmaker	3
	garçon brasseur	Medewerker brouwerij	1
	meunier	molenaar	9
	mineur	mijnwerker	9
	ouvrier en dentelle	fabrieksarbeider (kant)	1
	ouvrier en lin	fabrieksarbeider (linnen)	2
	papetier	papiermaker	2
	patissier	banketbakker	1
	scieur bois	houtzager	2
	scieur de long	houtzager	1
tailleur	Kleermaker	8	
tannelier	Leerlooier	1	
TOTAAL 7			178
	Ajusteur	Bankwerker	2
	Briquetier	Steenbakker	77
	cordonnier	schoenmaker	11
	Fabrikant de vernes	vernissfabrikant	1
	Ferblantier	Smid (Tin)	1
Forgeron	Smid	1	

	Frappeur	Smid	1
	Horloger	Horlogemaker	3
	mécanicien	automonteur	7
	ouvrier tullier	steenfabriekarbeider	4
	sabotier	Kloefkapper / Klompenmaker	4
	tourneur (au métaux)	metaaldraaier	2
TOTAAL 8			114
	aide de maçon	metselaarshulp	2
	cantonnier	wegwerker	2
	caoutchoutière	Fabrieksarbeider (rubber)	1
	charpentier	timmerman	13
	Charretier	Voerman	0
	Chauffeur	Chauffeur	4
	Cocher	Koetsier	1
	couvreur	dakdekker	1
	Garde Barrière	grenswachter	3
	imprimeur	Drukker	1
	journalier	Dagloner	48
	maçon	Metser	22
	Ménuisier	Houtbewerker	12
	Ouvrier	fabrieksarbeider	5
	ouvrier d'usine	fabrieksarbeider	6
	ouvrier meunier	molenaar	2
	ouvrier parqueteur	parketvloerlegger hulp	1
	paqueteur	parketvloerlegger	2
	paveur	Stratenmaker	1
	Peintre	schilder	4
	plâtier	stukadoor	1
	Terrassier	Grondwerker	42
	Usnier	Fabrieksarbeider	1
TOTAAL 9			175
TOTAAL 7/8/9			467

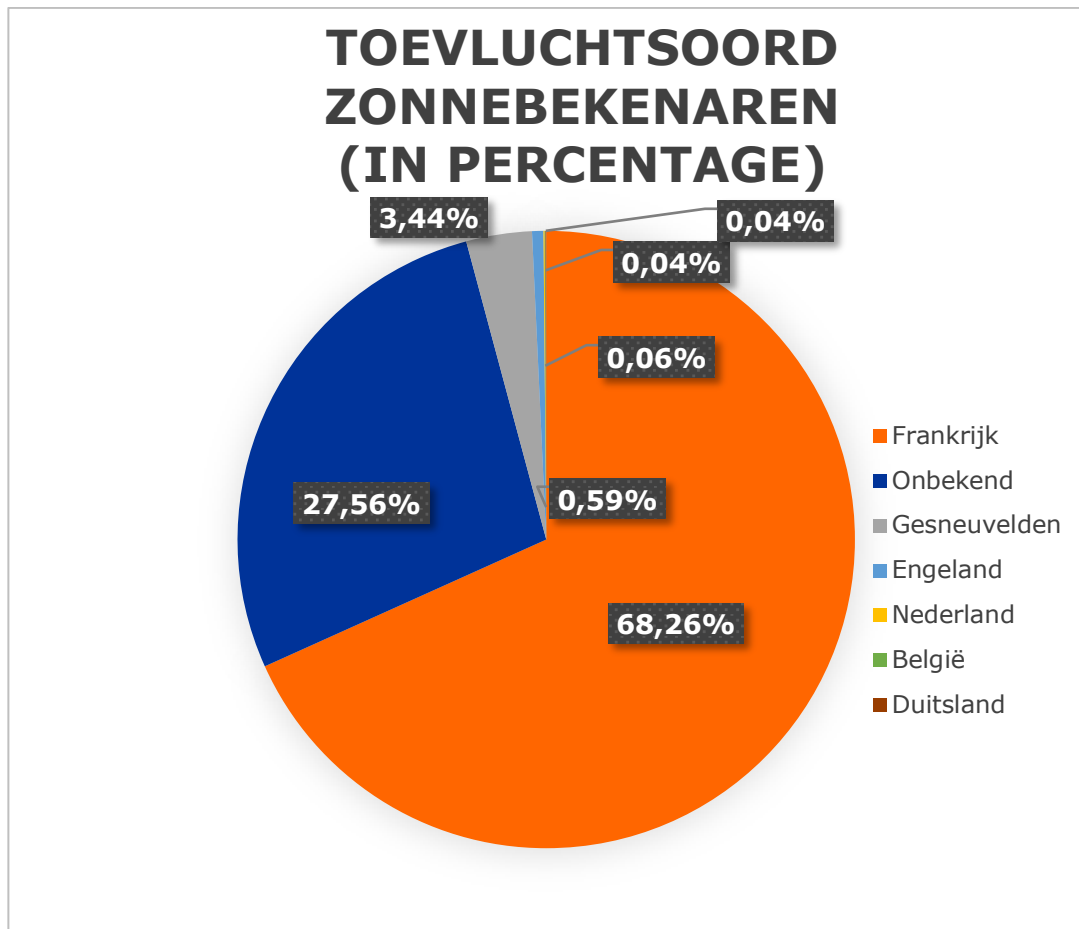
11.9 BURGERLIJKE STAAT ONGEKEND PER LEEFTIJD

BURGERLIJKE STAAT ONGEKEND	AANTAL	PERCENTAGE
LEEFTIJD ONGEKEND	208	9,75%
≤ 10 jaar	740	34,68%
11 TeM 20 jaar	579	27,13%
21 TeM 30 jaar	257	12,04%
31 TeM 40 jaar	112	5,25%
41 TeM 50 jaar	109	5,11%
51 TeM 60 jaar	50	2,34%
61 TeM 70 jaar	42	1,97%
71 TeM 80 jaar	30	1,41%
81 TeM 90	7	0,33%
TOTAAL	2134	100,00%

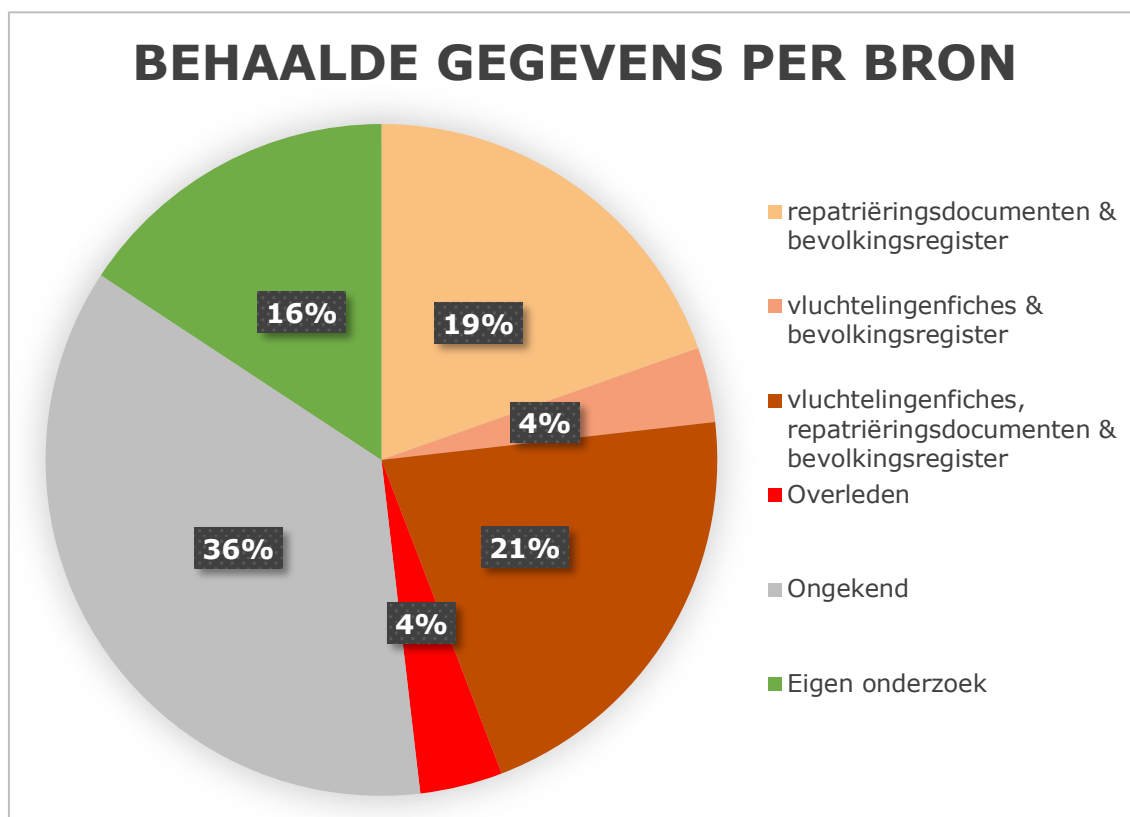
BURGERLIJKE STAAT ONGEKEND					
Burgerlijke staat en leeftijd ongekend		208			
Aantal van 1 jaar	94	aantal van 11 jaar	64	aantal van 21 jaar	37
Aantal van 2 jaar	73	aantal van 12 jaar	78	aantal van 22 jaar	33
Aantal van 3 jaar	67	aantal van 13 jaar	73	aantal van 23 jaar	32
Aantal van 4 jaar	63	aantal van 14 jaar	54	aantal van 24 jaar	29
Aantal van 5 jaar	64	aantal van 15 jaar	50	aantal van 25 jaar	30
Aantal van 6 jaar	79	aantal van 16 jaar	50	aantal van 26 jaar	19
Aantal van 7 jaar	77	aantal van 17 jaar	52	aantal van 27 jaar	16
Aantal van 8 jaar	70	aantal van 18 jaar	65	aantal van 28 jaar	18
Aantal van 9 jaar	82	aantal van 19 jaar	44	aantal van 29 jaar	20
Aantal van 10 jaar	71	aantal van 20 jaar	49	aantal van 30 jaar	23
≤ 10 jaar	740	Van 11 TeM 20	579	Van 21 TeM 30	257
aantal van 31 jaar	13	Aantal van 41 jaar	13	Aantal van 51 jaar	6
aantal van 32 jaar	15	Aantal van 42 jaar	15	Aantal van 52 jaar	7
aantal van 33 jaar	13	Aantal van 43 jaar	10	Aantal van 53 jaar	4
aantal van 34 jaar	10	Aantal van 44 jaar	8	Aantal van 54 jaar	8
aantal van 35 jaar	12	Aantal van 45 jaar	13	Aantal van 55 jaar	3
aantal van 36 jaar	9	Aantal van 46 jaar	10	Aantal van 56 jaar	2
aantal van 37 jaar	11	Aantal van 47 jaar	7	Aantal van 57 jaar	6
aantal van 38 jaar	8	Aantal van 48 jaar	16	Aantal van 58 jaar	2
aantal van 39 jaar	9	Aantal van 49 jaar	10	Aantal van 59 jaar	5
aantal van 40 jaar	12	Aantal van 50 jaar	7	Aantal van 60 jaar	7
Van 31 TeM 40	112	Van 41 TeM 50	109	Van 51 TeM 60	50
Aantal van 61 jaar	3	Aantal van 71 jaar	7	Aantal van 81 jaar	1
Aantal van 62 jaar	1	Aantal van 72 jaar	2	Aantal van 82 jaar	4
Aantal van 63 jaar	2	Aantal van 73 jaar	3	Aantal van 83 jaar	1
Aantal van 64 jaar	5	Aantal van 74 jaar	4	Aantal van 84 jaar	1
Aantal van 65 jaar	1	Aantal van 75 jaar	2	van 81 TeM 84	7
Aantal van 66 jaar	6	Aantal van 76 jaar	4		
Aantal van 67 jaar	4	Aantal van 77 jaar	2		
Aantal van 68 jaar	6	Aantal van 78 jaar	1		
Aantal van 69 jaar	7	Aantal van 79 jaar	4		
Aantal van 70 jaar	7	Aantal van 80 jaar	1		
Van 61 TeM 70	42	Van 71 TeM 80	30		

11.10 TOEVLUCHTSOORD VAN DE ZONNEBEKENAREN TIJDENS WOI

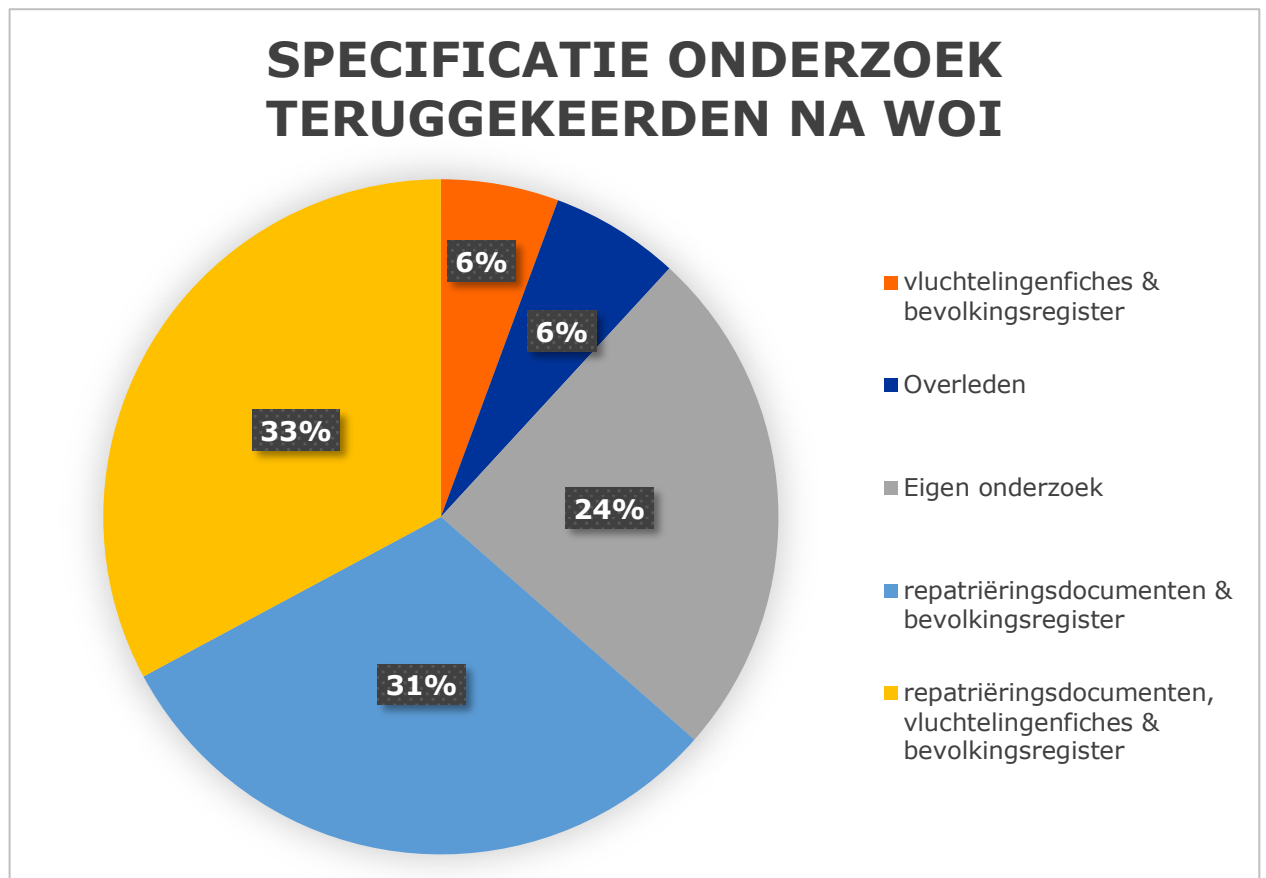
TOEVLUCHTSOORD	AANTAL	PERCENTAGE
FRANKRIJK	3360	79,62%
ONBEKEND	625	14,81%
GESNEUVELDEN	168	3,98%
BELGIË	33	0,78%
ENGELAND	29	0,69%
NEDERLAND	3	0,07%
DUITSLAND	2	0,05%
AANTAL INWONERS ZONNEBEKE	4220	100,00%

11.11 GEGEVENS ZONNEBEKENAREN PER BRON

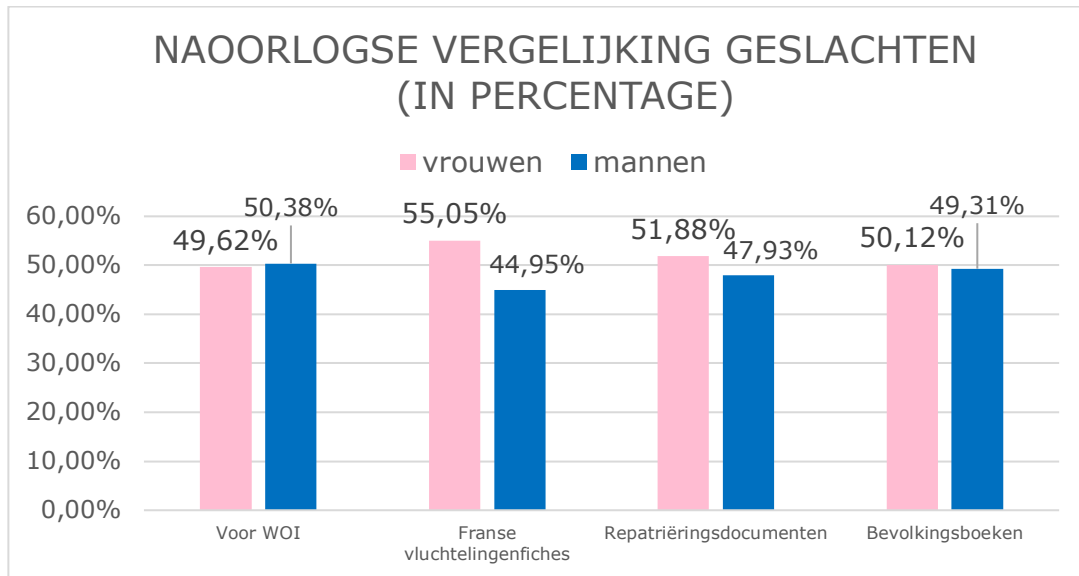
DOCUMENT(EN)	AANTAL	PERCENTAGE
REPATRIËRINGSDOCUMENTEN & BEVOLKINGSREGISTER	827	19,60%
VLUCHTELINGENFICHES & BEVOLKINGSREGISTER	152	3,60%
VLUCHTELINGENFICHES, REPATRIËRINGSDOCUMENTEN & BEVOLKINGSREGISTER	885	20,97%
OVERLEDEN	168	3,98%
ONGEKEND	1524	36,11%
EIGEN ONDERZOEK	664	15,73%
TOTAAL	4220	100,00%

11.12 SPECIFICATIE ONDERZOEK VAN TERUGGEKEERDE ZONNEBEKENAREN NA WOI

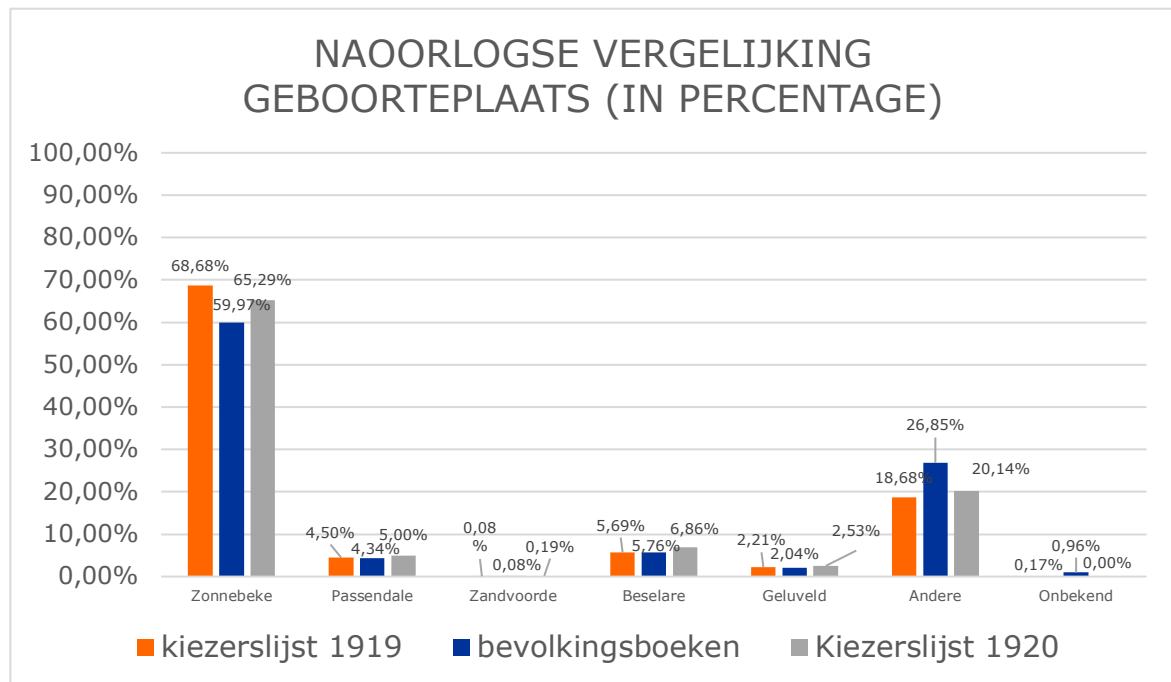
SPECIFICATIE VAN TERUGGEKEERDE ZONNEBEKENAREN NA WOI	AANTAL	PERCENTAGE
VLUCHTELINGENFICHES & BEVOLKINGSREGISTER	152	5,64%
OVERLEDEN	168	6,20%
EIGEN ONDERZOEK	664	24,64%
REPATRIËRINGSDOCUMENTEN & BEVOLKINGSREGISTER	827	30,69%
REPATRIËRINGSDOCUMENTEN, VLUCHTELINGENFICHES & BEVOLKINGSREGISTER	885	32,84%
TOTAAL	2696	100,00%

11.13 VERGELIJKING GESLACHT ZONNEBEKENAREN VAN 1914 TOT 1921

AANTAL	VROUWEN	%	MANNEN	% MANNEN
VOOR WOI	2094	49,62%	2126	50,38%
FRANSE VLUCHTELINGENFICHES	1074	55,05%	877	44,95%
REPATRIËRINGSDOCUMENTEN	1102	51,88%	1018	47,93%
BEVOLKINGSBOEKEN	1302	50,12%	1281	49,31%

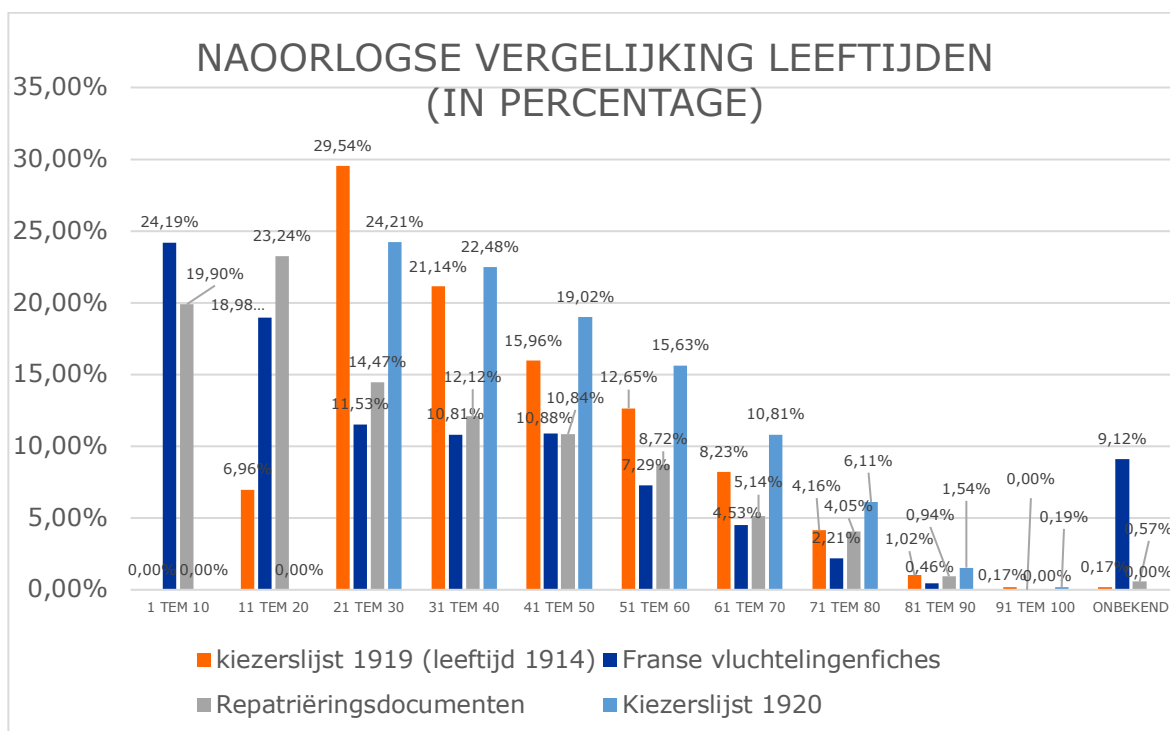
11.14 VERGELIJKING GEBOORTEPLAATS ZONNEBEKENAREN VAN 1914 TOT 1921

GEBOORTEPLAATS	AANTAL		
	KIESLIJST 1919	BEVOLKINGSBOEKEN	KIESLIJST 1920
ZONNEBEKE	809	1561	1057
PASSENDALE	53	113	81
ZANDVOORDE	1	2	3
BESELARE	67	150	111
GELUVELD	26	53	41
ANDERE	220	699	326
ONBEKEND	2	25	0
TOTAAL	1178	2603	1619

GEBOORTEPLAATS	PERCENTAGE		
	KIESLIJST 1919	BEVOLKINGSBOEKEN	KIESLIJST 1920
ZONNEBEKE	68,68%	59,97%	65,29%
PASSENDALE	4,50%	4,34%	5,00%
ZANDVOORDE	0,08%	0,08%	0,19%
BESELARE	5,69%	5,76%	6,86%
GELUVELD	2,21%	2,04%	2,53%
ANDERE	18,68%	26,85%	20,14%
ONBEKEND	0,17%	0,96%	0,00%
TOTAAL	100,00%	100,00%	100,00%

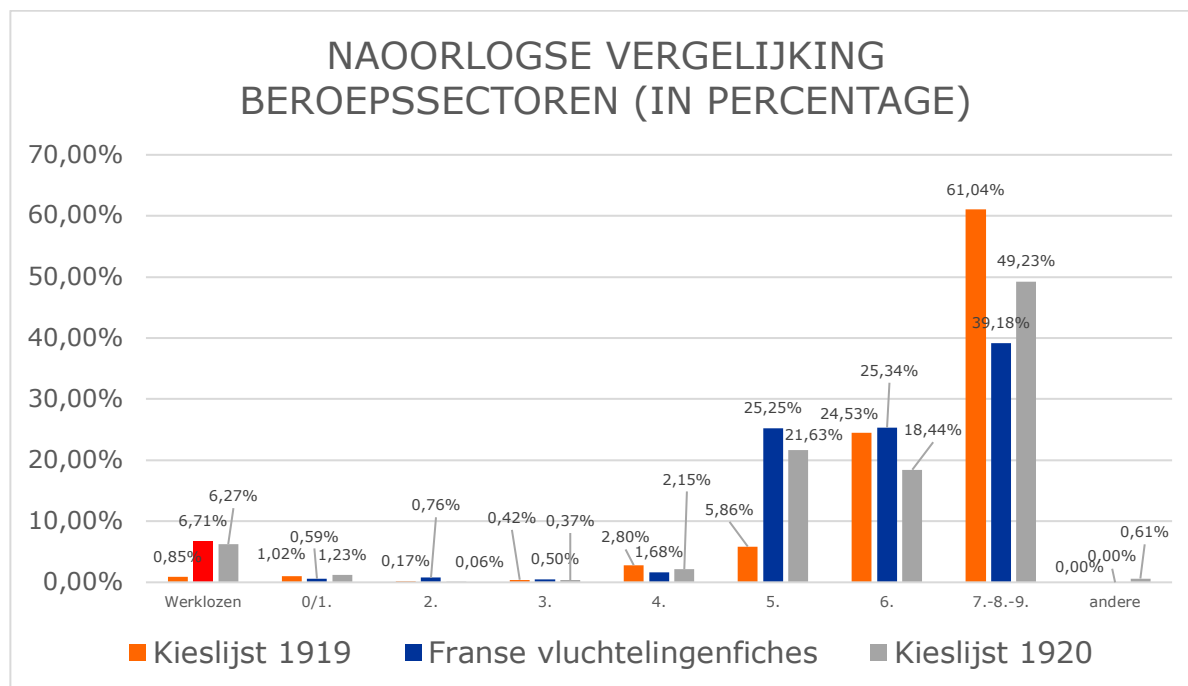
11.15 VERGELIJKING LEEFTIJDEN ZONNEBEKENAREN VAN 1914 TOT 1921

LEEFTIJD	AANTAL			
	KIESLIJST 1919 (LEEFTIJD 1914)	FRANSE VLUCHTELINGENFICHES	REPATRIËRINGSDOCUMENTEN	KIESLIJST 1920
1 TEM 10	0	743	422	0
11 TEM 20	82	583	493	0
21 TEM 30	348	354	307	392
31 TEM 40	249	332	257	364
41 TEM 50	188	334	230	308
51 TEM 60	149	224	185	253
61 TEM 70	97	139	109	175
71 TEM 80	49	68	86	99
81 TEM 90	12	14	20	25
91 TEM 100	2	0	0	3
ONBEKEND	2	280	12	0
TOTAAL	1178	3071	2121	1619

LEEFTIJD	PERCENTAGE			
	KIEZERSLIJST 1919 (LEEFTIJD 1914)	FRANSE VLUCHTELINGENFICHES	REPATRIËRINGSDOCUMENTE N	KIEZERSLIJST 1920
1 TEM 10	0,00%	24,19%	19,90%	0,00%
11 TEM 20	6,96%	18,98%	23,24%	0,00%
21 TEM 30	29,54%	11,53%	14,47%	24,21%
31 TEM 40	21,14%	10,81%	12,12%	22,48%
41 TEM 50	15,96%	10,88%	10,84%	19,02%
51 TEM 60	12,65%	7,29%	8,72%	15,63%
61 TEM 70	8,23%	4,53%	5,14%	10,81%
71 TEM 80	4,16%	2,21%	4,05%	6,11%
81 TEM 90	1,02%	0,46%	0,94%	1,54%
91 TEM 100	0,17%	0,00%	0,00%	0,19%
ONBEKEND	0,17%	9,12%	0,57%	0,00%
TOTAAL	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

11.16 VERGELIJKING BEROEPSCATEGORIEËN ZONNEBEKENAREN VAN 1914 TOT 1921

SECTOR	AANTALLEN		
	KIEZERSLIJST 1919	FRANSE VLUHTELINGENFICHES	KIEZERSLIJST 1920
WERKLOZEN	10	80	102
0/1. PROFESSIONAL, TECHNICAL AND RELATED WORKERS	12	7	20
2. ADMINISTRATIVE AND MANAGERIAL WORKERS	2	9	1
3. CLERICAL AND RELATED WORKERS	5	6	6
4. SALES WORKERS	33	20	35
5. SERVICE WORKERS	69	301	352
6. AGRICULTURAL, ANIMAL HUS- BANDRY AND FORESTRY WORK- ERS, FISHERMEN AND HUNTERS	289	302	300
7-8-9. PRODUCTION AND RELATED WORKERS, TRANSPORT EQUIP- MENT OPERATORS AND LABOUR- ERS	719	467	801
ANDERE	0	0	10

SECTOR	PERCENTAGE		
	KIESLIJST 1919	FRANSE VLUCHTELINGENFICHES	KIESLIJST 1920
WERKLOZEN	0,85%	6,71%	6,27%
0/1. PROFESSIONAL, TECHNICAL AND RELATED WORKERS	1,02%	0,59%	1,23%
2. ADMINISTRATIVE AND MANAGERIAL WORKERS	0,17%	0,76%	0,06%
3. CLERICAL AND RELATED WORKERS	0,42%	0,50%	0,37%
4. SALES WORKERS	2,80%	1,68%	2,15%
5. SERVICE WORKERS	5,86%	25,25%	21,63%
6. AGRICULTURAL, ANIMAL HUS- BANDRY AND FORESTRY WORK- ERS, FISHERMEN AND HUNTERS	24,53%	25,34%	18,44%
7-8-9. PRODUCTION AND RE- LATED WORKERS, TRANSPORT EQUIPMENT OPERATORS AND LABOURERS	61,04%	39,18%	49,23%
ANDERE	0,00%	0,00%	0,61%